

Quliyev Vaqif Məhərrəm oğlu
Süleymanov Səfər Məhəmməd oğlu

XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN UÇOTU
(Dərs vəsaiti)

Bakı-2018

**Elmi redaktor: “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının
müdiri, i. e. d. prof. S.M. Səbzəliyev**

Rəyçilər: i. e. d., prof. Q. Ə. Abbasov
i. e. d., prof. S.H. Pürhanı
i. e. d., prof. M.M.Bağirov

Quliyev V. M., Süleymanov S.M.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotu: Dərs vəsaiti ....

Dərs vəsaitində kommersiya təşkilatları və şirkətlərində xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinin milli və beynəlxalq normativ-hüquqi bazası şərh edilir, valyuta vəsaitlərinin hərəkətinin, məhsulların və malların idxalı və ixracının, həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin uçotunun aparılması metodikası izah olunur. Hər bir mövzu üzrə nümunəvi test tapşırıqları və onların cavabları göstərilir. Dərs vəsaiti xarici iqtisadi fəaliyyət ilə məşğul olan təşkilatların, şirkətlərin mühasibləri, gömrük işçiləri, iqtisad yönümlü ali məktəb müəllimləri, maqistrləri və bakalavrları, həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyət ilə məşğul olan digər şəxslər üçün nəzərdə tutulur.

M Ü N D Ə R İ C A T

G İ R İ Ş	8

I Bölmə. Xarici iqtisadi fəaliyyətin normativ-hüquqi bazası

I Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyət, onun normativ-hüquqi tənzimlənməsi	11

1.1. Xarici iqtisadi fəaliyyət haqqında ümumi anlayış, onun məqsədi və təyinatı	11
1.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin növləri və istiqamətləri	13
1.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektləri, onların hüquq və vəzifələri	17
1.4. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin normativ-hüquqi bazası	18
1.5. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq təşkilatlar, qaydalar və prinsiplər	22
1.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	24

II Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq edilən gömrük rejimi	30

2.1. Gömrük qanunvericiliyi, onun tərkibi	30
2.2. Gömrük rejimi (işi), onun mahiyyəti və gömrük tənzimlənməsi	31
2.3. Gömrük ərazisi və gömrük sərhədi	37
2.4. Gömrük orqanları, onların fəaliyyəti, vəzifələri və hüquqları	37
2.5. Gömrük tarif sistemi	38
2.6. Gömrük ödənişləri, onların növləri, hesablanması və ödənilməsi qaydası...	41
2.7. Mövzu üzrə test tapşırıqları	44

III Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mal əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin bazis şərtləri	

3.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mal göndərilməsinin bazis şərtləri haqqında ümumi anlayış, onların rolu və əhəmiyyəti	51
3.2. Mal göndərilməsinin şərtlərini tənzimləyən sənədlər	52
3.3. Malların xarici ticarətdə qiymətləndirilməsi üsulları	56
3.4. Mal göndərilməsi üzrə ticarət terminlərinin şərh edilməsinin beynəlxalq	

qaydaları- İNKOTERMS	58
3.5. Mövzu üzrə test tapşırıqları	61

IV Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq edilən hesablaşma

metodları və formaları 67

4.1.Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq olunan hesablaşmalar haqqında ümumi anlayış	67
4.2.Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə edilən ödəniş metodları	68
4.3.XİF-də tətbiq olunan hesablaşma formaları	74
4.4. Mövzu üzrə test tapşırıqları	79

V Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühasibat uçotunun təşkili

əsasları və xüsusiyyətləri 86

5.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühasibat uçotunun təşkili əsasları və metodologiyası	86
5.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə uçotun vəzifələri, məzmunu və növləri	88
5.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə uçotun təkilinə təsir edən əsas faktorlar	91
5.4. Xarici iqtisadi fəaliyyətin sənədləşdirilməsi, mühasibat uçotunun təşkilində onun rolu	92
5.5. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq olunan Hesablar planı	96
5.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	99

II BÖLMƏ: Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühasibat uçotunun təşkili və

aparılması metodikası 106

VI Fəsil. Cari valuta əməliyyatlarının uçotu 106

6.1. Cari valuta əməliyyatları, onların növləri, təsnifatı və tənzimlənməsi	106
6.2. Xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üzrə xarici valyutanın hərəkətinin uçotu	109
6.3. Xarici valyuta ilə qısamüddətli kreditlərin və borcların alınması və verilməsinin uçotu	111
6.4. Qeyri-ticarət xarakterli cari valyuta əməliyyatlarının uçotu	114

6.5. Xarici ezamiyyətlər üzrə xərclərin uçotu	117
6.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	120

VII Fəsil. Kapitalın hərəkəti ilə bağlı və sair qeyri –cari valyuta

əməliyyatlarının uçotu	131
7.1. Birbaşa investisiyalar üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu	131
7.2. Portfel investisiyaları (qiymətli kağızlara investisiyalar) üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu	135
7.3. Kreditlərin və borcların verilməsi üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu ..	139
7.4. Kreditlərin və borcların alınması üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu	139
7.5. Mövzu üzrə test tapşırıqları	140

VIII Fəsil. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən aktivlərin və öhdəliklərin

uçotu	151
8.1. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktivlər və öhdəliklər haqda anlayış, onların tanınması və təsnifatı	151
8.2. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə edilmiş uzunmüddətli aktivlərin dəyərinin yenidən hesablanması və uçotu	155
8.3. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan ehtiyatların dəyərinin yenidən hesablanması və uçotu	156
8.4. Xarici valyuta ilə olan pul vəsaitlərinin yenidən hesablanması və uçotu	158
8.5. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə edilmiş pul maddələrinin (öhdəliklərin və debitor borclarının) yenidən hesablanması və uçotu	159
8.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	162

IX Fəsil. İxrac əməliyyatlarının uçotu .....

9.1. İxrac əməliyyatları, onların uçotunun aparılmasının normativ- hüquqi bazası	169
9.2. İxrac məhsullarının istehsalına cəkilən xərcərin uçotu	170
9.3. İxrac məhsullarının buraxılışının sənədlərlə rəsmiyyətə salınması və anlitik uçotu	171
9.4. İxrac məhsullarının yüklənib göndəriləsinin sənədlərləşdirilməsi və uçotu..	172

9.5. İxrac məhsullarının satışı ilə əlaqədar kommersiya xərclərinin uçotu	181
9.6. İxrac məhsullarının satışının uçotu	183
9.7. İxrac mallarının əldə edilməsi və satışının uçotu xüsusiyyətləri	184
9.8. İxrac məhsullarının(mallarının) alıcıları və sifarişçilərilə hesablaşmaların sintetik uçotu variantları	187
9.9. İxrac malları üzrə qaimə (kommersiya) xərclərinin uçotu	193
9.10. İxrac məhsullarının (mallarının) emal olunması şərtlə satışının uçotu	193
9.11. İxrac məhsullarının (mallarının) xaricdəki konsiqnasiya anbarlarından satışının uçotu	194
9.12. İxrac məhsullarının (mallarının) vasitəçilər vasitəsi ilə satışının uçotu ...	197
9.13. Mövzu üzrə test tapşırıqları	200
X Fəsil. İxdal əməliyyatlarının uçotu	212
10.1. İdxal əməliyyatları, onların uçotunun aparılmasının normativ- hüquqi bazası	212
10.2. Müəssisənin xarici bazara birbaşa çıxışı şəraitində idxal mallarının nağd qaydada satın alınmasının uçotu	213
10.3. İdxal əməliyyatları üzrə avans ödənişlərinin uçotu	218
10.4. İdxal əməliyyatları üzrə zəmanət məbləğlərinin uçotu	219
10.5. İdxal mallarının kommersiya krediti şərtlərlə əldə edilməsinin uçotu	221
10.6. İdxal mallarının vasitəçilətin vasitəsilə (komissiya müqaviləsi əsasında) əldə edilməsinin uçotu	223
10.7. İdxal mallarının xaricdə emal edilməsi üzrə xərclərin uçotu	230
10.8. İdxal mallarının Azərbaycan ərazisində olan konsiqnasiya anbarlarından satışının uçotu	231
10.9. Mövzu üzrə test tapşırıqları	233
XI Fəsil. Barter əməliyyatlarının uçotu	249
11.1. Barter (dəyişdirmə) əməliyyatları barədə ümumi anlayış	249
11.2. Barter müqaviləsi üzrə malların ixracının uçotu	250
11.3. Barter müqaviləsi üzrə malların idxalının uçotu	252
11.4. Barter müqaviləsi üzrə işlərin və xidmətlərin ixracının uçotu	253

11.5. Barter müqaviləsi üzrə işlərin və xidmətlərin idxalının uçotu	254
11.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	255
XII Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin uçotu	262
12.1. Xaricdə aparılan tikinti-quraşdırma işlərinin uçotu	262
12.2. Xarici təşkilatlar üçün ölkə daxilində həyata keçirilən tikinti-quraşdırma işlərinin uçotu	264
12.3. Xaricdə təşkilatların ölkə ərazisində həyata keçirdiyi tikinti-quraşdırma işlərinin uçotu	267
12.4. Xaricdə xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədar əməliyyatların uçotu	268
12.5. Xarici təşkilatların ölkə ərazisində göstərdiyi xidmətlərlə əlaqədar əməliyyatların uçotu	269
12.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları	270
XIII Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mühasibat hesabatı	280
13.1. Müəssisənin XİF üzrə mühasibat (maliyyə) hesabatının mahiyyəti, məzmunu və xüsusiyyətləri	280
13.2. Müəssisənin xarici valyuta ilə olan əməliyyatlarının mühasibat (maliyyə) hesabatında funksional valyuta ilə əks etdirilməsi	282
13.3. Müəssisənin mühasibat (maliyyə) hesabatının funksional valyutadan fərqli olan təqdimolunma valyutası ilə tərtib edilməsi	283
13.4. Müəssisənin xaricdəki fəaliyyəti haqqında mühasibat (maliyyə) hesabatının yenidən hesablanması	285
13.5. Mövzu üzrə test tapşırıqları	286
Test üzrə tapşırıqların cavbları	291
Kurs üzrə tövsiyyə olunan ədəbiyyatlar	296
Əlavə 1	300

GİRİŞ

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlindən başlayaraq ölkənin neft-qaz sənayesinə kifayət qədər iri həcmli xarici investisiyalar cəlb olundu və həmin sahənin sürətli inkişafı təmin edildi. Neft-qaz sənayesinin inkişafı digər sahələrin, daha doğrusu qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün də zəmin yaratdı və onun maliyyələşməsinin mühüm mənbəyinə çevrildi.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın son 15 ildə dinamik və dayanıqlı inkişafı xarici ticarətin həyata keçirilməsi üçün böyük imkanlar yaratdı. Ölkəyə daha çox valyuta axınının təmin olunması, qeyri-neft sektorunun sürətlə inkişaf etdirilməsi, xüsusən də ixrac yönümlü məhsulların, malların və xidmətlərin istehsalının artırılması üçün dövlər səviyyəsində mühüm islahatlar aparılmış və kompleks tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Buna misal olaraq “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ni göstərmək olar.

Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq ölkədə bir çox iri layihələr həyata keçirilmiş, digər layihələr üzərində işlər davam etdirilir. Konkret olaraq Ələt Ticarət Limanı istifadəyə verilmiş, Bakı –Tbilisi –Qars dəmir yolu işə salınmış, Cənub Qaz dəhlizinin dörd layihəsindən üçü reallaşmışdır.

Ölkə prezidenti İlham Əliyev Nazirlər Kabinetinin 2018-ci ilin birinci yarısının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında demişdir: “Elə etməliyik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı fəal şəkildə dayanıqlı iqtisadiyyat kimi özünü göstərsin, neftdən, qazdan asılılıq daha da aşağı düşsün və qeyri-neft sektorunun inkişafı sürətlə davam etdirilsin”¹.

Xarici investisiyalar cəlb etmək, onları daha çox ixrac yönümlü məhsullar, mallar istehsal edən sektorlara yönəltmək məqsədilə sabit makroiqtisadi şərtlər, ciddi fiksəl intizam və müvafiq hüquqi- normativ baza yaradılmış, onun təkmilləşdirilməsi prosesi davam etdirilir. Bu da bütövlükdə xarici və yerli investorlar üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşması deməkdir.

-----
1 Maliyyə və uçot jurnalı, 2018/07, s.4

“Made in Azerbaijan” brendi beynəlxalq bazarda keyfiyyət göstəricisinə çevrilməkdədir. Bu brendin tanınması məqsədilə ölkədə istehsal olunan mallar, onların istehsalçıları barədə məlumatları əks etdirən Azərbaycan, ingilis və rus dillərində fəaliyyət göstərən WWW.azexport.az internet portalı yaradılmış, onun real vaxt rejimində fəaliyyəti təmin edilmişdir.

Xarici ölkələrdə Azərbaycan ticarət evlərinin yaradılması müəssisə və şirkətlərin məhsulları və mallarının reklam edilməsi, beləliklə də onların ixracının artırılması üçün çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarici valyuta ilə əməliyyatların tam liberallaşdırılması, daha çox ixrac yönümlü malların və xidmətlərin həcmnin artırılması istiqamətlərində həyata keçirilir.

Xarici ticarət fəaliyyətinin, həmçinin də xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin həyata keçirilməsinin asanlaşdırılması məqsədilə ölkənin şirkətlərində Beynəlxalq standartların tətbiqinə ciddi fikir veilir. Təsədüfi deyildir ki, statistika və uçot sisteminin həmin istiqamətdə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ardıcıl və kompleks şəkildə həyata keçirilir.

Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş dördüncü hədəfdə statistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi məsələsi qarşıya qoyulmuşdur. Statistika infrastrukturunun Beynəlxalq Standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi ölkədə biznes fəaliyyətinin, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəli və məqsədyönlü tənzimlənməsinə, makrosəviyyədə və regionlar səviyyəsində analizlərin aparılmasına, onların nəticələrinə əsasən düzgün qərarların qəbul edilməsinə imkan verir. Nəzərə alınsa ki, statistika institusional vahidlər səviyyəsində xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə informasiyanı uçot və hesabat məlumatları əsasında formalaşdırılır, onda xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotu və hesabatı sisteminin adekvat şəkildə qurulması və təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və əhəmiyyəti heç bir şübhə doğurmur.

Xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində yaradılmış normativ-hüquqi bazadan, əlverişli biznes mühitindən necə istifadə edilməsi, bu zaman şəffaflığın necə təmin

olunması üzərində nəzrətin həyata keçirilməsi, məhz mühasibat uçotunun qurulması, təşkili və aparılmasından birbaşa asılıdır. Bu baxımdan hazırlanmış ” Xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotu” adlı dərs vəsaiti müəyyən metodiki-praktiki rol oynaya, bu sahədə kadrların hazırlanması işinə yardımçı ola bilər.

Dərs vəsaiti iki bölmədən və on üç fəsildən ibarətdir. Kitabın birinci bölməsində xarici iqtisadi fəaliyyətin mahiyyəti və məqsədi açıqlanır, onun ayrı-ayrı növləri və istiqamətləri göstərilir, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin milli və beynəlxalq normativ-hüquqi bazası, mal göndərilməsinin bazis şərtləri, gömrük rejimi, malların xarici ticarətdə qiymətləndirilməsi üsulları, xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq olunan hesablaşma metodları və formaları, şərh olunur, bu sahədə mühasibat uçotunun təşkili əsasları və xüsusiyyətləri açıqlanır.

Dərs vəsaitinin ikinci bölməsində cari valyuta, kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarının, dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktivlərin və öhdəliklərin uçotu metodikası, ixrac, idxal və barter əməliyyatlarının aparılmasının sənədləşlə rəsmiyyətə salınması, analitik və sintetik uçotunun aparılması qaydaları açıqlanır, xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin uçotunun aparılması xüsusiyyətləri göstərilir və şərh olunur. Burada həmçinin xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mühasibat hesabatı, onun məzmunu və tərtib olunması qaydası göstərilir. Hər fəslin sonunda mövzu üzrə nümunəvi test tapşırıqları verilir.

I BÖLMƏ: XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN NORMATİV-HÜQUQU BAZASI

I Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyət, onun normativ-hüquqi tənzimlənməsi

1.1. Xarici iqtisadi fəaliyyət haqqında ümumi anlayış, onun məqsədi və təyinatı.

İstənilən ölkənin iqtisadi uğurları xeyli dərəcədə, bəlkə də əhəmiyyətli dərəcədə, onun xarici iqtisadi fəaliyyəti ilə müəyyən olunur. Bazar şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətin vahid monopoliyasından çıxır, mülkiyyət formasından, idarəetmə quruluşundan asılı olmayaraq bütün müəssisə və şirkətlər xarici iqtisadi fəaliyyət ilə məşğul olmaq imkanı əldə etmiş olurlar.

Son illərdə ölkədə gedən iqtisadi inkişaf onlarla və yüzlərlə müəssisə və şirkətin xarici ölkələrin şirkətləri ilə müqavilə və kontraktlar bağlamasına əlverişli şərait yaratmış oldu. Ancaq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərə xas olan təşkilati, iqtisadi, hüquqi və digər şərtlər ölkə daxilində olan şərtlərdən bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi ki, bu da xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının xarici partnyorlarla daha sıx integrasiyasına, onların əlaqələrinin dərinləşməsinə və son nəticədə ölkənin daha sürətli inkişafına mane olurdu. Bunu nəzərə alaraq müəssisə və şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinə əlverişli şərait yaradan, həmçinin beynəlxalq tələblərə və qaydalara cavab verən normativ-hüquqi bazanın və mexanizmin yaradılmasına başlanıldı. Ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyətin formalaşdırılması və inkişafı üçün onlarla normativ sənəd, əsasnamə, qayda və təlimatlar hazırlandı, müxtəlif məsələləri tənzimləyən digər qanunvericilik aktları qəbul edildi və qüvvəyə mindi. Onların adlarını siz ədəbiyyat siyahısından da görə bilərsiniz.

Xarici iqtisadi fəaliyyət nədir, onun məqsədi və təyinatı nədən ibarətdir. Bu suallara konkret cavab vermədən xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsini həyata keçirmək, onun mühasibat uçotunu təşkil etmək və aparmaq mümkün deyildir.

Xarici ticarəti xarici iqtisadi fəaliyyətdən (**XİF**) fərqləndirmək lazımdır. **Xarici**

ticarət dedikdə bir ölkənin digər ölkələrlə malların, nəqliyyat vasitələrinin idxalından (gətirilməsindən) və ixracından (çıxarılmasından), həcmnin tranzit daşımalarından ibarət olan ticarət başa düşülür. Beynəlxalq standartlara görə- **XİF**-malların ixracı və idxalı, üstəgəl xidmətlərin ixracı və idxalı, üstəgəl beynəlxalq maliyyə əməliyyatları, üstəgəl kontraktlar üzrə xaricdə istehsal, tikinti-quraşdırma və texniki köməklik fəaliyyətidir.

Ölkənin **xarici ticarət dövriyyəsi** - ixracın və idxalın dəyərlərinin məbləğindən ibarətdir.

Ticarət balansının saldosu-ixracın dəyəri çıxılsın idxalın dəyəri kimi müəyyən olunur.

Örtülmə əmsalı - ixracın dəyərinin idxalın dəyərinə bölünməsi yolu ilə müəyyən edilir.

Ticarət balansı - ölkənin xarici ticarət statistikasının məlumatlarına əsasən hər hansı vaxt ərzində (adətən bir ildə) ixracın dəyəri ilə idxalın dəyəri arasında fərkdir. Ticarət balans **müsbət (aktiv)** və **mənfi (passiv)** ola bilər.

Tədiyyə balansı birbaşa ticarət balansı ilə bağlıdır və hər hansı bir ölkənin müəyyən vaxt ərzində (adətən bir ildə) xarici fəaliyyəti üzrə ödənişləri ilə həmin fəaliyyətdən daxilolmalar arasındakı nisbəti əks etdirir. Tədiyyə balansı(TB) iki hissədən ibarətdir:

a) TB-nin mədaxil hissəsi: *bu özündə aşağıdakıları birləşdirir*

- 1) malların ixracı nı;
- 2) görünməyən ixracı - turizmdən, borcların və kreditlərin verilməsindən, qiymətli kağızların buraxılışından, xidmətlərin göstərilməsindən və s.olan gəlirlər.

b) TB-nin məxaric hissəsi: *bu hissəyə aşağıdakılar daxildir.*

- 1) malların idxalı;
- 2) görünməyən idxal -xaricdən alınan xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərclər, lisenziyaların, patentlərin, “nou-hau”ların əldə edilməsi ilə əlaqədar xərclər, təhsil haqqının, xaricdə müalicənin, istirahətin , xarici ölkə artistlərinin qastrollarının, idmançıların çıxışları ilə bağlı xərclərin ödənilməsi və s.

Bütün bu göstəricilər sistemi əslində ayrı-ayrı müəssisə və şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinin sayəsində formalaşır və onun nəticələrinin təhlili prosesində istifadə olunur.

Sadalanan göstəricilər üzrə ən yaxşı nəticələrə malik olan hər bir ölkə və hər bir şirkət özünün inkişafı üçün geniş perspektivlər açır. Bazar iqtisadiyyatının ölkədə yüksək inkişaf mərhələsinə daxil olması müəssisə və şirkətlərin XİF-nin daha da genişləndirilməsinə, onların valyuta-təsərrüfat müstəqilliyinin təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır. XİF-in həyata keçirilməsində müəssisələrin başlıca məqsədi stabil və dayanıqlı inkişafı təmin etməklə yüksək mənfəət götürməkdir. Bununla yanaşı həmin müəssisə və şirkətlərin əsas hədəflərindən biri xaricdən yeni ideyaların, müasir texnologiyaların əldə edilməsi və bunlardan istifadə etməklə daha yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik malların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsidir.

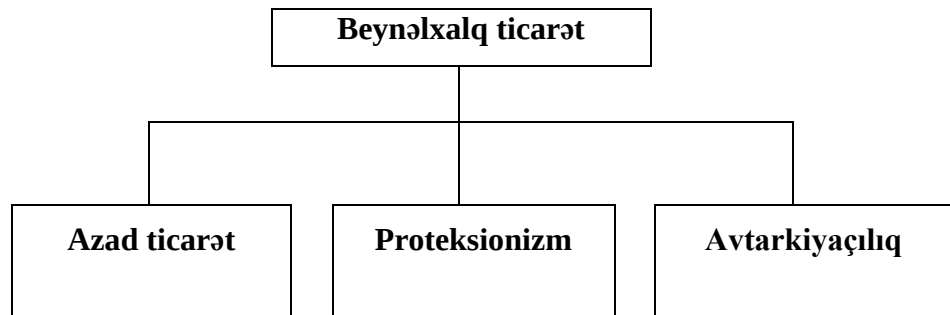
1.2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin növləri və istiqamətləri

XİF müasir dövrdə çoxşaxəli və müxtəlifdir. Ancaq bütövlükdə XİF-in növlərini iki anlayış ilə xarakterizə etmək olar: **ixrac və idxal**. İxracın və idxalın əsas hissəsi isə ölkələr arasında baş verən mal əməliyyatlarından, yəni xarici ticarət əməliyyatlarından ibarətdir.

Müxtəlif ölkələrin xarici ticarətinin məcmusu **beynəlxalq ticarəti** yaradır. Beynəlxalq ticarət vasitəsilə ölkələr öz ixtisaslaşmalarını həyata keçirir, təbii və iqtisadi resurslarından tam və səmərəli istifadə edirlər. Beynəlxalq ticarətin əsasında isə beynəlxalq əmək bölgüsü durur.

Adam Smitin məlum klassik nəzəriyyəsinə görə ölkələr və xalqlar arasında ticarət, mübadilə sərbəst və azad olmalıdır ki, onların vasitəsilə hər bir ölkə milli sərvətini yaratmaq üçün bütün potensialdan tam istifadə edə bilsin.

Buna baxmayaraq dünya ölkələrinin beynəlxalq ticarətdən asılı olaraq inkişafı üç istiqamət üzrə getmişdir: **azad ticarət** (fritraderçilik), **proteksionizm** və **avtarkiyacılıq** (şəkil 1.1)

Adam Smitin dövründən keçən 200 ildən artıq bir müddət ərzində bütün ölkələrin siyasətçiləri və iqtisadçıların həllinə çalışdığı, lakin hələ də həllini tam şəkildə tapa bilmədiyi əsas məsələ xarici ticarətin hansı istiqamətdə inkişaf etdirilməsi məsələsidir.

Müasir dövrdə **azad ticarət** əksər ölkələrin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqaməti olub özündə ticarətin azad olmasını və sahibkarlığın təsərrüfat həyatına müdaxilə edilməməsini ehtiva edir.

Proteksionizm - hər hansı bir dövlət tərəfindən beynəlxalq ticarət sahəsində həyata keçirilən elə bir siyasətdir ki, onun vasitəsilə ölkəyə gətirilən mallara, xidmətlərə yüksək gömrük vergiləri qoyulur, ya da onların gətirilməsi məhdudlaşdırılır və ya tam qadağan edilir, bununla da milli iqtisadiyyatın inkişafı stimullaşdırılır və onun xarici rəqabətdən qorunması təmin edilir.

Avtarkiyaçılıq- ölkənin qapalı, öz-özünü təmin edən iqtisadiyyat yaradılmasına yönəldilmiş təcrid olunmanın dövlət siyasətidir. Avtarkiyaçılıq adətən təcavüzkar siyasət yeridən, hansısa ölkə ilə müharibəyə hazırlaşan və son nəticədə iqtisadi blokadaya gətirib çıxaran ölkələrdə yaranır. Ancaq indiki zamanda avtarkiyaçılıq meylləri bir sıra qapalı ticari-iqtisadi bloklara xasdır.

Qeyd edildiyi kimi **XİF**- malların ixracı və idxalı, üstəgəl xidmətlərin ixracı və idxalı, üstəgəl beynəlxalq maliyyə əməliyyatları, üstəgəl kontraktlar üzrə xaricdə istehsal, tikinti-quraşdırma və texniki köməklik fəaliyyətidir.

İxrac-malların, xidmətlərin, kapitalın, intellektual fəaliyyətin nəticələrinin, o cümlədən onlara olan istisna hüquqların geri gətirilməmək şərtilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən xaricə çıxarılmasıdır.

AR “Gömrük Tarifi haqqında” Qanununa görə ixrac malı dedikdə -Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən istilik, elektrik enerjisi və enerjinin digər növləri başa düşülür.

Əgər xarici şəxslər Azərbaycan şəxslərindən mal alıb sonradan xaricə aparmaq üçün onu digər Azərbaycan şəxslərinə emala verirsə, onda bu kommersiya əməliyyatları da ixraca aid edilir. İxrac zamanı aşağıdakı malların çıxarılmasını fərqləndirmək lazımdır:

1) ölkədə istehsal olunmuş, yetişdirilmiş yaxud çıxarılmış malların, həmçinin əvvəl ölkədən çıxarılmış və emala məruz qalmış malların;

2) emalı gömrük nəzarəti altında aparılan malların;

3) “**milliləşdirilmiş**” malların (xaricdən gətirilərkən daxili istehlak üçün elan edilmiş və bununla əlaqədar gömrük təmizlənməsindən keçmiş, sonra isə emal edilmədən kənara çıxarılmış mallar);

4) təhkim gömrük anbarlarından çıxarılıb aparılmış malların;

Xidmət ixracına daxildir: göstərilən nəqliyyat xidmətləri; turizm (səfərlər) üzrə xidmətlər; rabitə xidmətləri; tikinti xidmətləri; sığorta xidmətləri; maliyyə xidmətləri; kompüter və informasiya xidmətləri; royalti və lisenziya xidmətləri; sair işgüzar xidmətlər; şəxsi adamlara göstərilən xidmətlər; mədəniyyət və istirahət sahəsində göstərilən xidmətlər; dövlət xidmətləri.

Kapitalın ixracına kreditlər, borclar və investisiyalar aiddir.

İdxal- malların, xidmətlərin, kapitalın, intellektual fəaliyyətin nəticələrinin, o cümlədən onlara olan istisna hüquqların geri çıxarılmamaq şərtilə xaricdən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsidir.

Yuxarıda ixraca aid olan şeylərin hamısını idxala da aid etmək olar. Belə malların idxalı dedikdə bunlar başa düşülür.

1) daxili istehlak yaxud emal üçün gətirilən mallar;

2) sonrakı təkrar ixrac üçün gətirilən mallar, başqa sözlə, ölkədə emala məruz qalmamış xarici (idxal) malların ixracı;

3) təhkim gömrük anbarlarında emal üçün gətirilmiş mallar.

Birinci kateqoriyadan olan bütün mallar gömrük tənzimlənməsindən keçir (malların daxili istehlaka buraxılması ilə əlaqədar kompleks tədbirlər).

İkinci kateqoriyadan olan mallar (təkrar ixrac malları) təhkim gömrük anbarlarında yerləşdirilir.

Üçüncü kateqoriyadan olan mallar emala məruz qalır ki, bu zaman onalar öz xarici görünüşünü yaxud istehlak xassələrini dəyişir (bu işlər malların açılmasına və qablaşdırılmasına aid edilmir). Emal, gömrük nəzarəti altında aparılır. Xarici iqtisadi fəaliyyət zamanı **təkrar idxal anlayışını** da fəqləndirirlər.

Təkrar idxal adətən kontraktın hansısa şərtlərinin pozulması üzündən ölkə mallarının xaricdən geri qaytarılması əməliyyatıdır. Təkrar idxal idxalın tərkibinə daxil edilmir. Təkrar ixrac malları isə, əvvəlcə idxalın, sonra da ixracın tərkibinə aid edilir.

İxrac və idxal mal əməliyyatları kontekstində tranzit anlayışını da dəqiq müəyyənləşdirmək zəruridir. Tranziti şərti olaraq iki yerə bölmək mümkündür:

- 1) Birbaşa tranzit;
- 2) Dolayı tranzit.

Birbaşa tranzit -malın anbarlaşdırılmadan bir ölkə tərəfindən üçüncü ölkənin ərazisindən keçməklə digər ölkəyə apılmasıdır. Birbaşa tranzit malları üçüncü (tranzit) ölkənin xarici ticarətinə daxil edilmir.

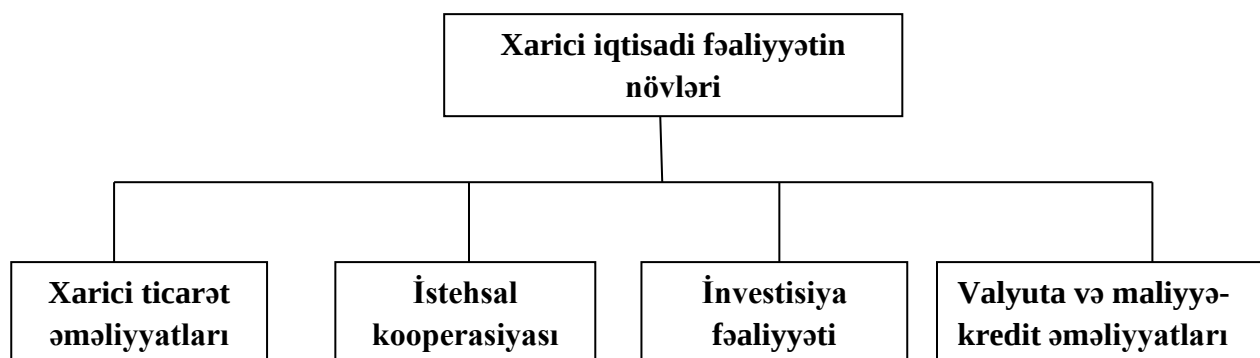
Dolayı tranzit -malın bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə üçüncü ölkənin ərazisindəki gömrük anbarlarında yerləşdirilərək göndərilməsidir. Dolayı tranzit ölkənin həm idxalına, həm də ixracına daxil edilir. Dolayı tranzitdə malın sahibi qeyri-rezident, təkrar ixracda isə rezident hesab olunur.

Gömrük sərhəddini keçməyən malları **dolayı ixrac** adlandırırlar. Bu zaman bir ölkə tərəfindən malların digər ölkələrdən alınaraq ölkəyə gətirilmədən üçüncü ölkəyə satılması həyata keçirilir.

Ölkə tərəfindən alınan bütün humanitar yardım idxala, göstərilən (verilən) bütün humanitar yardımlar isə ixraca aid edilir.

Müəssisə və şirkətlərin xarici iqtisadi fəaliyyətini aşağıdakı növlər üzrə qruplaşdırmaq olar: (şəkil 2.1):

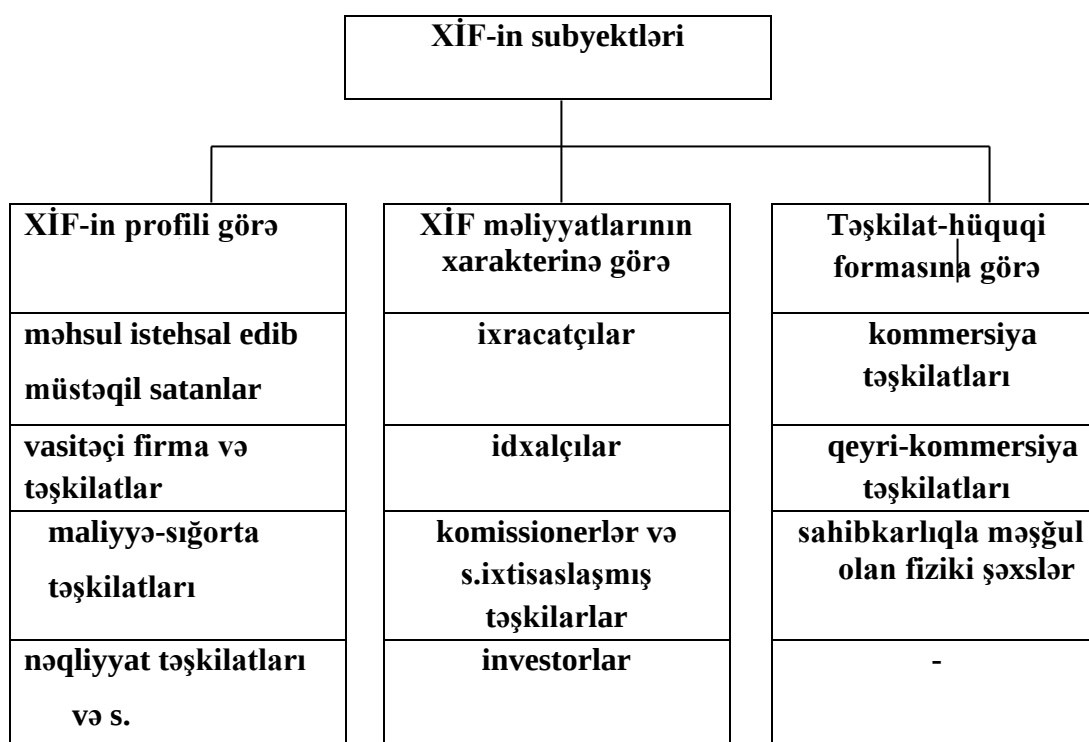

Şəkil 2.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətin növləri

1.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin subyektləri, onların hüquq və vəzifələri

XİF əsasən kommersiya strukturları tərəfindən həyata keçrilir. Həmin təşkilatlar xarici partnyorları, mal nomenklaturasını, kontraktların qiymətlərini və dəyərini, mal göndərişlərinin həcmi və müddətlərini müəyyən etməkdə tam sərbəstdir və bütün bu əməliyyatlar onların istehsal-kommersiya fəaliyyətinin tərkib hissəsidir, bəzilərinin isə əsas və yeganə fəaliyyətidir.

XİF üzrə uçotun təşkili və aparılması, onun subyektlərinin dəqiq müəyyən edilməsi və təsnifatından da xeyli dərəcədə asılıdır. Müəssisənin XİF-nin subyektlərini bir çox prinsiplər üzrə təsnifləşdirmək olar(şəkil 3.1).

Şəkil 3.1. XİF-in subyektləri

XİF-in profili üzrə təsnifatı funksional-məqsədli istiqamətin nəzərə alınmasını tələb edir: ixrac məhsullarının istehsalı və onun xarici bazarda müstəqil qaydada satılması, xalis xarici ticarət əməliyyatları, maliyyə-sığorta və yaxud nəqliyyat təşkilatları.

Əməliyyatların xarakterinə görə XİF-in subyektlərinə daxildir: ixracatçılar, idxalçılar, ixtisaslaşdırılmış vasitəçi təşkilatlar, investorlar. **İxracatçılar** əsasən ixrac malları istehsalçılarından (hansılar ki, öz məhsullarını xarici bazarda sərbəst, müstəqil şəkildə satır), xaricə mallar satan, xidmətlər göstərən vasitəçi ixtisaslaşdırılmış təşkilatlardan ibarətdir.

İdxalçılara- əhalini müxtəlif xarici məhsul və məmulatlarla, preparatlarla təmin edən dövlət strukturları, müxtəlif təyinatlı malların, məhsulların, xidmətlərin idxalı ilə məşğul olan kommersiya təşkilatları və fiziki şəxslər, xarici təşkilatlar, partnyorlarla müqavilələr, kontraktlar bağlayan vasitəçi komissioner təşkilatlar və s, xarici firma və təşkilatların fəaliyyətində investisiya qoymaq yolu ilə iştirak edən hər cür rezident hüququ və fiziki şəxslər aiddir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən XİF-in hər bir subyekti təşkilati-hüquqi formaya malikdir. Bütövlükdə onları üç qrupa bölmək olar: kommersiya təşkilatları, qeyri- kommersiya təşkilatları və sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər. Kommersiya təşkilatları və sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər XİF-dən mənfəət götürmək məqsədilə istifadə edirlər. Qeyri-kommersiya təşkilatları isə XİF-lə, qoyulmuş məqsədləri yerinə-yetirmək üçün məşğul olurlar. Belə fəaliyyətdən mənfəət əldə edilmir.

1.4. Xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin normativ-hüququ bazası

Xarici iqtisadi fəaliyyəti, o cümlədən xarici ticarət fəaliyyətini səmərəli və uğurlu həyata keçirmək üçün beynəlxalq kontraktları bağlamazdan əvvəl xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənilib hazırlanmış və qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını, qaydaları, əsasnamələri, onların xüsusiyyətlərini bilmək və öyrənmək lazımdır.

XİF-in normativ-hüquqi tənzimlənməsi çoxlu sayda qanunlar, sərəncamlar, fərmanlar, rəsmi sənədlər əsasında həyata keçirilir. Onlardan ən vacibləri aşağıdakılardır:

- Gömrük məcəlləsi;
- Valyuta tənzimlənməsi haqqında Qanun;
- İxrac nəzarəti haqqında Qanun;
- Gömrük tarifi haqqında Qanun;
- Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında AR Prezidentinin fərmanı;
- Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin liberallaşdırılması haqqında AR Prezidentinin fərmanı;
- Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması haqqında AR NK-nin qərarı;
- Xarici ticarətin təşkili haqqında Əsasnamə;
- Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında AR Prezidentinin fərmanı;
- AR-də xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında AR Prezidentinin fərmanı;
- AR-də ixrac-idخال əməliyyatları üzrə gömrük vergilərinin dərəcələri haqqında AR NK-nin qərarı;
- AR-ın gömrük ərazisində malların qiymətləndirilməsi qaydaları haqqında AR NK-nin qərarı;
- İxrac və idخال əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi üzrə əlavə tədbirlər haqqında AR Prezidentinin fərmanı;

Azərbaycan Respublikasının 1997-ci ildə qəbul edilmiş GM ölkədə xarici iqtisadi münasibətlərin hüquqi əsalarını reqlamentləşdirdi, gömrük nəzarəti mexanizmini və qaydasını müəyyən etdi. GM 58 bölmədən, 21fəsildən və 338 maddədən ibarətdir. Bölmə və maddələrin adları XİF-in əsas sferalarını və

iştirakçılarını açıqlayır, onların hüquqi münasibətlərinin tənzimlənməsini əks etdirir.

“Valyuta tənzimlənməsi haqqında” Qanun 1994-cü ildə qəbul edilmişdir, 3 fəsildən və 19 maddədən ibarətdir. Qanun ölkədə valyuta tənzimlənməsinin baza sənədi hesab olunur, eləcə də valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini və funksiyalarını, valyuta qiymətlilərinin əldə olunması, istifadəsi və onlar barədə sərəncam vermək üzrə hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələrini, valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Qanunda aşağıdakı anlayışların məzmunu açıqlanır:

- **AR-ın milli valyutası:** dövriyyədə olan, eləcə də dövriyyədən çıxarılan, ancaq MB-ın bank biletəri şəklində manata dəyişdirilə bilən biletəri (banknotları) və metal pul nişanları; AR banklarındakı və digər kredit müəssisələrindəki hesablarda olan manatla vəsaitlər; AR-dən kənarda bank hesablarında və digər kredit müəssisələrində olan manatla vəsaitlər.
- **Milli valyuta ilə qiymətli kağızlar:** manat ifadəsində ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və digərləri), fond qiymətli kağızları (səhmlər, istiqrazlar) və manatla ifadə olunan digər borc öhdəlikləri;
- **Xarici valyuta:** müvafiq xarici dövlətin və ya dövlətlər qrupunun ərazisində tədaviyədə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan, eləcə də tədaviyədən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə tədaviyədə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletəri və sikkələr şəklində pul nişanları; xarici dövlətlərin pul vahidlərində, beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər;
- **Valyuta sərvətləri (qiymətliləri):** xarici valyuta; xarici valyutada qiymətli kağızlar-xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və.s) fond qiymətli kağızları (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri; qiymətli metallar-istənilən şəkildə, o cümlədən külçə, affinaj

olunmuş (saflaşdırılmış, tənzimlənmiş halda) habelə xammalda, xəlitələrdə, yarımfabrikatlarda, sənaye məhsullarında, kimyavi birləşmələrdə, zərgərlik və digər məişət məmulatlarında, sikkələrdə, qırıntılarda, istehsal və məişət tullantılarında olan qızıl, gümüş, platin qrupu metalları (palladium, iridium, osimium, rodium və ritenium);

- **Qiymətli daşlar**-işlənmiş və işlənməmiş şəkildə olan təbii almazlar, zümrüdlər, yaqutlar, sapfirlər, aleksandritlər;
- **Rezidentlər**-AR-də daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən AR-in hüdüdlərindən kənarda müvəqqəti olan fiziki şəxslər; AR qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış hüquqi şəxslər; AR-də yerləşən və AR-in qanunvericiliyinə əsasən müvafiq surətdə yaradılmış, lakin hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar; AR hüdüdlərindən kənarda yerləşən AR-in diplomatik və digər rəsmi nümayəndəlikləri;
- **Qeyri rezidentlər**-AR-nın hüdüdlərindən kənarda daimi yaşayış yeri olan, o cümlədən AR-də müvəqqəti qalan fiziki şəxslər; xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yaradılmış AR hüdüdlərindən kənarda yerləşən hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmayan müəssisə və təşkilatlar; AR-də yerləşən xarici diplomatik və digər rəsmi nümayəndəliklər, habelə beynəlxalq təşkilatlar, onların nümayəndəlikləri və filialları;
- Valyuta əməliyyatları;
- Cari valyuta əməliyyatları;
- Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları;
- Milli valyuta ilə əməliyyatlar;
- AR-in daxili valyuta bazarı;
- Valyuta sərvətləri üzərində mülkiyyət hüquqları;
- AR-in valyuta ehtiyatlarının formalaşması və ondan istifadə edilməsi;
- Müəssisə və təşkilatların valyuta vəsaitinin formalaşması;
- Rezidentlərin xarici valyutada hesabları;
- Hüquqi şəxs olan rezidentlərin AR-də valyuta əməliyyatları;

- Fiziki şəxs olan rezidentlərin AR-də valyuta əməliyyatları;
- Qeyri-rezidentlərin xarici valyutada və milli valyutada hesabları;
- Qeyri-rezidentlərin AR-də valyuta əməliyyatları;
- AR Mərkəzi Bankı valyuta tənzimlənməsinin əsas orqanı kimi;
- Valyuta nəzarətinin məqsədi və istiqamətləri;
- Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması;
- Valyuta nəzarəti orqanları və agentləri;
- Valyuta nəzarəti orqanları və agentlərin səlahiyyətləri;
- Rezident və qeyri-rezidentlərin hüquq və vəzifələri;
- Valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət;
- Valyuta nəzarəti orqanları və agentlərinin vəzifəli şəxslərinin hüquq və vəzifələri.

XİF-in çox mühüm qanunvericilik sənədlərindən biri 1995-ci ildə təstiq edilmişdir AR-in Gömrük Tarifi haqqında Qanundur. Qanun AR-də daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin AR-in gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir. Qanun 7 fəsil, 37 maddədən ibarətdir.

Yuxarıda göstərilən qanunların bazasında müxtəlif icra orqanları səviyyəsində- AR NK-dən tutmuş AR-nın Dövlət Gömrük Komitəsi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə qədər) qanunaltı aktlar formalaşdırılır, həmin aktlarda gömrük-tarif tənzimlənməsi mexanizmi, onun tətbiqi prosedurları və bununla əlaqədar XİF subyektlərinin fəaliyyət qaydaları geniş əks etdirilir.

1.5. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq təşqiyatlar və prinsiplər

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin, beynəlxalq ticarətin hüquqi əsasları yüz illər ərzində formalaşmışdır. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafına mane olan

maneələri aradan qaldırmaq, onların inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq, kontraktları reallaşdırmaq məqsədilə malların alqı-satqısının aparılmasının beynəlxalq qaydaları işlənib hazırlanmışdır. Belə mühüm hüquqi aktlardan biri BMT-nin 1 yanvar 1988-ci ildən qüvvəyə minmiş “Malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında Konvensiyasıdır”. Buna Vyana Konvensiyası da deyirlər. Vyana konvensiyası müqavilənin ən geniş yayılmış növü olan malların alqı-satqı müqaviləsini tənzimləyən maddi-hüquqi normaların beynəlxalq unifikasiyasıdır. Konvensiyanın məqsədi bunlardır:

1. Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın müəyyən olunması;
2. Bərabərlik və qarşılıqlı fayda əsasında beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsi;
3. Malların beynəlxalq alqı-satqısının vahid normalarının inkişaf etdirilməsi.

Malların çatdırılması üzrə ixrac-idxal əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və unifikasiya edilməsi üçün Beynəlxalq ticarət palatası 1936-cı ildə kommersiya terminləri və onların açıqlanması qaydalarını-İNKOTERMS-i işləyib hazırladı. Hazırda **İNKOTERMS 2010** qüvvədədir.

Beynəlxalq ticarətdə böyük sayda mallar tədavül edir, onların sayı durmadan artır. Ancaq bütün mallar klassifikator sayəsində müəyyən rəqəmli şifrə altında mal nomenklaturasında öz yerini tapır. Ölkəmizdə də XİF-nin **Əmtəə Nomenklaturası** işlənib hazırlanmışdır. Bu Nomenklatura BMT-nin 1950-ci ildə işləyib hazırlanmış **Beynəlxalq Standart Ticarət Təsnifatı Nomenklaturası (BMT BSTTN)** əsasında hazırlanmış və 1988-ci ilin 1 yanvarından qüvvəyə minmiş “**Malların təsviri və kodlaşdırılmasına dair harmonikləşdirilmiş sistem nomenklaturası**”(HSN), **Avropa İttifaqının Kombinəlanmış tarif-statistik nomenklaturası**(Aİ KTSN), həmçinin **MDB-nin XİF-nin Əmtəə Nomenklaturası (MDB XİF ƏN)** sənədlərə əsaslanmışdır.

Malların təsviri və kodlaşdırılmasının harmonikləşdirilmiş sistem nomenklaturasının hazırlanması zamanı **Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT)**, **Beynəlxalq Ticarət Palatası(BTP)**, **Standartlaşdırma üzrə Beynəlxalq Təşkilat SBT)**, **BMT-nin Statistika bürosu** ekspertiza prosesində iştirak etmişdir. ÜTT

dövlətlər arasında ticarətin aparılması qaydalarını müəyyən edən sənədlər hazırlayır.

1.6 Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Xarici iqtisadi fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyəti nədir:

- A) Xarici dövlətlər və vətəndaşlarla ticarət münasibətləridir;
- B) Xarici dövlətlər, təşkilatlar və vətəndaşlarla xarici ticarət və digər qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər sistemidir;
- C) Xarici dövlətlər arasında baş verən ticarət münasibətləridir;
- D) Xarici vətəndaşlar arasında baş verən ticarət münasibətləridir;
- E) Qeyd edilənlərin heç biri doğru deyil.

2. Xarici iqtisadi fəaliyyətinin hansı növləri var:

- A) Xarici ticarət fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya və vasitəçilik fəaliyyəti;
- C) Patentlərlə iş və lisenziyaların alqı-satqısı;
- D) Təkrar mal idxalı, təkrar mal ixracı və barter əməliyyatları;
- E) Qeyd edilənlərin hamısı.

3. Xarici iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi kriteriyalardan asılı olaraq hansı metodlar əsasında həyata keçirilir:

- A) İqtisadi metodlar;
- B) İnzibati metodlar;
- C) Qeyri-tarif tənzimlənməsi vasitəsi ilə;
- D) Tarif tənzimlənməsi vasitəsi ilə;
- E) Qeyd edilənlərin hamısı vasitəsi ilə.

4. Xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi haqqında qanuna müvafiq olaraq dövlətin xarici ticarət siyasəti aşağıdakı sistemlər tərəfindən həyata keçirilir:

- A) Gömrük tənzimlənməsi;
- B) Gömrük-tarif tənzimlənməsi;
- C) Gömrük-tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi vasitəsi ilə;
- D) İqtisadi siyasət tədbirləri (lisenziyalaşdırma, kvota tətbiqi və s.) tətbiq edilməklə qeyri-tarif tənzimlənməsi;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

5. XİF-in tarif tənzimlənməsi hansı qanunvericilik əsasında həyata keçirilir.

- A) "Valyuta tənzimi haqqında" AR-nın qanunu ilə;

- B) “Valyuta tənzimi haqqında”, “Gömrük tarifi haqqında” AR-nın qanunları və AR-nın “Gömrük məcəlləsi” ilə;
- C) AR-in “Gömrük məcəlləsi” ilə;
- D) AR-in “Gömrük məcəlləsi” və “Gömrük tarifi haqqında” AR-nın qanunu;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

6. XİF-in dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsipləri arasında ən başlıcası hansıdır:

- A) XİF-in dövlət tənzimlənməsinin vahid sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət;
- B) AR-in xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid xarici ticarət siyasəti;
- C) XİF-in bütün iştirakçılarının bərabərliyi;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

7. Xarici ticarət və digər xarici iqtisadi fəaliyyət növlərinin gömrük-tarif və qeyri-tarif dövlət tənzimlənməsi, xarici ticarətin gömrük statistikasının aparılması üçün AR-də aşağıdakılar tətbiq olunur:

- A) İqtisadi məzmunundan asılı olaraq malların təsnifatı;
- B) Texniki məzmunundan asılı olaraq malların təsnifatı;
- C) Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mal nomenklaturası;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

8. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mal nomenklaturası (XİFMN) kimlər tərəfindən təsbiq olunur:

- A) AR hökuməti;
- B) AR qanunu ilə;
- C) AR-in Gömrük Komitəsi tərəfindən;
- D) Regional gömrük idarələri tərəfindən;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

9. Mövcud qanunvericiliyə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətdə rezidentlər aşağıdakılar hesab edilir:

- A) AR-da daimi yaşayış yeri olan fiziki şəxslər, həmçinin AR qanunvericiliyinə əsasən yaradılan və onun ərazisində olmayan hüquqi şəxsər və təşkilatlar;
- B) AR vətəndaşı olan fiziki şəxslər, həmçinin qanunvericiliyə əsasən AR-də daimi yaşayan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, AR qanunvericiliyinə əsasən yaradılmış hüquqi şəxsər, həmçinin onların xaricdə olan filial, nümayəndəlik və digər bölmələri, AR-in xaricdə olan rəsmi nümayəndəlikləri və s;
- C) AR-nın ərazisində olan fiziki və hüquqi şəxslər;
- D) Qanunvericiliyə əsasən daimi olaraq AR-nın ərazisində yerləşən hüquqi şəxslər;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

10. Mövcud qanunvericiliyə əsasən qeyri-rezidentlər aşağıdakılar hesab edilir:

- A) Daimi olaraq AR-dən kənarda olan, o cümlədən müvəqqəti olaraq AR-də olan fiziki şəxslər, həmçinin xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə əsasən yaradılmış və AR-dan kənarda yerləşən hüquqi şəxslər;
- B) AR-də yerləşən xarici diplomatik və digər rəsmi nümayəndəliklər, həmçinin beynəlxalq nümayəndəliklər, onların filial və nümayəndəlikləri;
- C) Rezidentlər siyahısına daxil edilməyən fiziki və hüquqi şəxslər, həmçinin hüquqi şəxs olmayan, lakin digər dövlətlərin qanunvericiliyinə əsasən yaradılmış AR-dən kənarda yerləşən təşkilatlar;
- D) C-də göstərilən fiziki şəxs və vətəndaşlar, həmçinin AR-nın ərazisində yerləşən və onun qanunvericiliyinə əsasən yaradılmış müxtəlif ekoloji fondlar;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

11. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər arasında AR-in valyutası ilə həyata keçirilən hesablaşmalar kimlər tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara əsaslanır:

- A) AR Prezidentinin fərmanı ilə;
- B) AR-nın Milli Bankı;
- C) AR-nın hökuməti;
- D) AR-nın Gömrük Komitəsi;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

12. Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi nədir:

- A) İxracın dəyərlərinin məbləği;
- B) İdxalın dəyərlərinin məbləği;
- C) İxracın və idxalın dəyərlərinin məbləğinin cəmi;
- D) İxracın və idxalın dəyərlərinin fərqi;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

13. Ticarət balansının saldosu bunlardan ibarətdir:

- A) İxracın dəyərlərinin cəmindən;
- B) İdxalın dəyərlərinin cəmindən;
- C) İxracın və idxalın dəyərlərinin cəmindən;
- D) İxracın dəyəri çıxılsın idxalın dəyərindən;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

14. Beynəlxalq ticarətin inkişafının inkişaf istiqamətləri hansılardır:

- A) Azad ticarət və proteksionizm;
- B) Azad ticarət, avtarkiyaçılıq və proteksionizm;
- C) Avtarkiyaçılıq və proteksionizm ;
- D) Azad ticarət və avtarkiyaçılıq;

E) Hec bir cavab doğru deyil.

15. Tranziti şərti olaraq neçə yerə bölmək olar:

- A) Birbaşa tranzit;
- B) Əsas və dolaylı tranzit;
- C) Əsas, əlavə və birbaşa tranzit ;
- D) Birbaşa və dolaylı tranzit ;
- E) Əsas, əlavə, dolaylı və birbaşa tranzit.

16. Birbaşa tranzit dedikdə nə başa düşülür:

- A) Malın anbarlaşdırılmaq şərti ilə bir ölkə tərəfindən üçüncü ölkənin ərazisindən keçirilməklə digər ölkəyə aparılması;
- B) Malın bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə aparılması;
- C) Malın anbarlaşdırılmadan bir ölkə tərəfindən üçüncü ölkənin ərazisindən keçirilməklə digər ölkəyə aparılması;
- D) Malın bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə üçüncü ölkənin ərazisindəki gömrük anbarlarında yerləşdirilərək göndərilməsi;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

17. Dolaylı tranzit dedikdə nə başa düşülür:

- A) Malın anbarlaşdırılmaq şərti ilə bir ölkə tərəfindən üçüncü ölkənin ərazisindən keçirilməklə digər ölkəyə aparılması;
- B) Malın bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə üçüncü ölkənin ərazisindəki gömrük anbarlarında yerləşdirilərək göndərilməsi;
- C) Malın bir ölkə tərəfindən digər ölkəyə aparılması;
- D) Malın anbarlaşdırılmadan bir ölkə tərəfindən üçüncü ölkənin ərazisindən keçirilməklə digər ölkəyə aparılması;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

18. XİF-in subyektləri aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirilir:

- A) Xif-in profili üzrə xarakterinə və əməliyyatların məzmununa görə;
- B) Müəssisələrin təşkilatı-hüquqi və mülkiyyət formasına görə;
- C) Əməliyyatların məzmununa və təşkilatı-hüquqi formasına görə;
- D) Xif-in xarakterinə və təşkilatı-hüquqi formasına görə;
- E) Xif-in xarakterinə, əməliyyatların məzmununa və təşkilatı-hüquqi formasına görə;

19. XİF-in növləri aşağıdakılardır:

- A) Xarici ticarət və istehsal kooperasiyası əməliyyatları;
- B) Xarici ticarət, valyuta və istehsal kooperasiyası əməliyyatları;
- C) Xarici ticarət, valyuta və maliyyə-kredit, istehsal kooperasiyası əməliyyatları və investisiya

əməkdaşlığı;

- D) İstehsal kooperasiyası əməliyyatları, xarici ticarət və investisiya əməkdaşlığı;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

20. Dolayı ixrac aşağıdakılardan hansıdır:

- A) Gımrük sərhədini keçməyən mallar;
- B) Gımrük sərhədini keçən mallar;
- C) Xüsusi təyinatlı mallar;
- D) Gımrük sərhədini keçən xüsusi təyinatlı mallar;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

21. “Gömrük Tarifi haqqında” AR qanununa əsasən ixrac malı dedikdə başa düşülür:

- A) AR-n gömrük sərhəddindən keçirilən istənilən əmlak;
- B) Xaricdən gətirilən istənilən əmlak;
- C) Xarici ölkə və şəxs tərəfindən ölkəyə gətirilən mal və nəqliyyat vasitələri;
- D) Xarici ölkə və şəxs tərəfindən ölkəyə gətirilən avtonəqliyyat vasitələri;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

22. “Gömrük Məcəlləsi”nə əsasən ixrac malı dedikdə başa düşülür:

- A) AR-ə gətirilən istənilən əmlak, o cümlədən istilik , elektrik və digər enerji növləri;
- B) AR-in gömrük sərhəddindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən istilik, elektrik və digər enerji növləri;
- C) AR-ə gətirilən istənilən nəqliyyat vasitəsi növləri;
- D) AR-ə gətirilən istilik , elektrik və digər enerji növləri;
- E) heç bir cavab doğru deyil.

23. Aparılan əməliyyatların məzmununa görə XİF- in subyektlərinə daxildir

- A) İxracatçılar və idxalatçılar;
- B) Komissionerlər və digər ixtisaslaşmış təşkilatlar;
- C) İxracatçılar, idxalatçılar və komissionerlər;
- D) Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

24. Təşkilatı-hüquqi formasına görə XİF- in subyektlərinə daxildir:

- A) Kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları;
- B) Kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları, sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslər;
- C) Komissionerlər və digər ixtisaslaşmış təşkilatlar;
- D) İxracatçılar, idxalatçılar və komissionerlər;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

25. XİF-in profili xarakterinə görə onun subyektlərinə daxildir

- A) Məhsul istehsal edib müstəqil satanlar, vasitəçi firma və təşkilatlar;
- B) Maliyyə- sığorta və nəqliyyat təşkilatları;
- C) Kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları;
- D) İxracatçılar, idxalatçılar və komissionerlər;
- E) A və B-də göstərilən .

26.XİF-in dövlət tənzimlənməsi hansı metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir:

- A) İqtisadi metodlar;
- B) İnzibati metodlar
- C) İqtisadi və inzibati metodlar;
- D) İqtisadi, inzibati və siyasi metodlar;
- E) İnzibati və siyasi metodlar;

27. Xarici ticarətin gömrük statistikasının aparılması aşağıdakılardan hansına əsasən həyata keçirilir.

- A) XİF üzrə mal nomenklaturasına;
- B) Texniki məzmununa görə malların təsnifatına;
- C) İqtisadi məzmununa görə malların təsnifatına;
- D) İqtisadi və texniki məzmununa görə malların təsnifatına;
- E) Döğru cavab yoxdur;

28. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə kapital ixracına aiddir:

- A) Verilən kreditlər;
- B) Verilən borclar;
- C) Verilən kreditlər və borclar;
- D) Xarici ölkələrə qoyulan investisiyalar;
- E) Qeyd edilənlərin hamısı;

29. Kapital ixracına nələr aid deyil:

- A) Alınmış kreditlər və borclar, qoyulmuş investisiyalar;
- B) Verilmiş kreditlər, borclar və investisiyalar;
- C) Xarici ölkə müəssisələrinə qoyulan investisiya;
- D) Verilmiş kreditlər və borclar;
- E) Heç bir cavab döğru deyil.

30. Görünməyən ixraca daxildir:

- A) Kreditlər verilməsindən gəlirlər;
- B) Qiymətli kağızların buraxılmasından olan gəlirlər;
- C) Xarici turizmdən olan gəlirlər;
- D) Xarici turizmdən, xidmətlərini göstərilməsindən, kreditlər və borcların verilməsindən qiymətli kağızların buraxılmasından, və s. olan gəlirlər;
- E) Xidmətlərin göstərilməsindən olan cəlirlər.

II Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq edilən gömrük rejimi

2.1. Gömrük qanunvericiliyi, onun tərkibi

AR-də gömrük işini yaxud rejimini tənzimləmək üçün iki əsas sənəd mövcuddur:

1. AR-nın Gömrük Məcələsi;
2. Gömrük Tarifi haqqında AR-nın Qanunu.

Gömrük Məcələsi (GM) AR-də gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilatı əsaslarını, o cümlədən AR-in gömrük ərazisinə gətirilən, bu ərazidən aparılan, tranzitlə keçirilən mallara və nəqliyyat vasitələrinə tətbiq edilən ümumi qaydaları və prosedurları, gömrük işi sahəsində şəxslərin hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Gömrük Tarifi haqqında AR Qanunu AR-də daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan kömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin AR-in gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Gömrük Tarifinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- AR üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək;
- AR ərazisinə malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirləri və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək;
- Valyuta sərvətlərinin AR-in gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarəti təmin etmək;
- AR-də malların istehsal və istehlak strukturunda mütərəqqi dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq;
- AR-in iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorumaq;
- AR iqtisadiyyatının dünya təssərrüfat sistemi ilə integrasiyasına səmərəli şərait yaratmaq;

Yuxarıda göstərilənlərdən başqa, gömrük qanunvericiliyi onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlardan və AR-inn tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Gömrük ödənişləri və gömrük nəzarəti məsələləri aşağıdakı normativ sənədlərdə də öz əksini tapır:

- AR-in İnzibati Xətlər Məcəlləsində- gömrük münasibətlərinə dair inzibati xətlər haqqında müddəalarda;
- AR-in Cinayət Məcəlləsində- müvafiq cinayətlər haqqında müddəalarda;
- Bütçə qanunvericiliyində - gömrük ödənişləri ilə bağlı müddəalarda;
- Əsas boru kəməri haqqında Qanunda və bu qəbildən olan digər saziələrdə və qanunlarda - hasilatın pay bölgüsü haqqında müddəalarda;
- İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalarda.

2.2. Gömrük rejimi (iş), onun mahiyyəti və gömrük tənzimlənməsi

Gömrük işi – gömrük sərhəddindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barəsində gömrük-tarif tənzimlənməsi tədbirlərindən, xarici ticarətin iştirakçıları tərəfindən gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qadağalara və məhdudiyyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullar toplusundan, gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin digər vasitələrindən ibarətdir.

GM-nə əsasən gömrük tənzimlənməsi dedikdə - gömrük sərhəddindən malları və nəqliyyat vasitələrini keçirmək hüququndan istifadə edən şəxslərin riayət etməli olduğu norma və qaydaların müəyyən olunması başa düşülür.

Gömrük tənzimlənməsi - gömrük qanunvericiliyinə və xarici iqtisadi fəaliyyətin və ticarətin dövlət tənzimlənməsinə dair qanunvericiliyə, beynəlxalq müqavilələrə uyğun həyata keçirilir.

AR-in Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük işi sahəsində dövlət siyasəti və tənzimlənməsini həyata keçirən orqan hesab olunur.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhəddindən keçirilməsi üçün müvafiq gömrük presuduraları müəyyən edilir.

GM-in 1.0.18 maddəsinə görə gömrük presuduraları gömrük nəzarəti altında olan mal və nəqliyyat vasitələrinin yerləşdirilə biləcəyi:

- ixrac;
- təkrar ixrac;
- müvəqqəti ixrac;
- sərbəst dövriyyə üçün buraxılan ;
- idxal;
- təkrar idxal; və
- digər xüsusi gömrük presuduralarından biri ola bilər.

Gömrük Məcəlləsi gömrük rəsmiləşdirilməsinin obyektləri kimi aşağıdakıları müəyyən edir:

- **daxili mallar**- AR-də tamamilə istehsal olunmuş yaxud emala məruzqalma meyarlarına uyğun olaraq kifayət qədər emal edilmiş və ya sərbəst dövriyyə üçün buraxılmış mallar;
- **daxildə emal**- müəyyən malların emal əməliyyatları aparıldıqdan sonra ixrac məqsədi ilə AR–in gömrük ərazisinə gömrük rüsumları və vergilər alınmadan gətirilməsindən ibarət xüsusi gömrük proseduru;
- **emal əməliyyatları**- quraşdırılma, yığılma və başqa mallara uyğunlaşdırılma da daxil olmaqla malın hazırlanması, malların emalı və təkrar emalı, bərpa olunma və qaydaya salınma da daxil olmaqla malların təmiri, emal prosesinə xidmət edən və bunu asanlaşdıran bəzi mallardan tamamilə və ya qismən istifadə olunmasıdır;
- **emal məhsulları**- emal xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirilərək emal əməliyyatlarından keçmiş mallar;
- **fors-major halları**- baş verməsi əvvəlcədən ehtimal edilməyən və müvafiq şəraitdə qarşısının alınmasının mümkün olmaması nəticəsində şəxslərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsinə maneçilik törədən, ləngidən

fövqəladə hallar, təbii fəlakət yaxud ictimai-siyasi hadisələr;

- **mallar** - gömrük sərhədindən keçirilən valyuta, valyuta sərvətləri, qaz, neft, elektrik enerjisi də daxil olmaqla istənilən daşınan əmlak, o cümlədən sərnəşinlərin və yüklərin daşınması üçün istifadə olunan hava, dəmiryolu, dəniz, daxili su, avtomobil nəqliyyatı, o cümlədən konteynerlər və digər nəqliyyat avadanlığı istisna olmaqla nəqliyyat vasitələri.

Gömrük rejiminə (işinə) kömrük nəzarəti də daxildir. GM-nin 1.0.14 maddəsinə əsasən **gömrük nəzarəti** gömrük qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin etmək məqsədi ilə gömrük orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərdir. Əgər malların üzərində gömrük nəzarəti başa çatmamışsa, onda həmin mallar gömrük nəzarəti altında olan mallar kimi uçota alınmalıdır.

Gömrük sərhədindən keçirmə - malların və nəqliyyat vasitələrinin AR-in qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş üsullarla, o cümlədən beynəlxalq poçt göndərişləri, boru kəmərləri və elektrik ötürücü xətləri vasitəsilə gömrük ərazisinə gətirilməsi və ya bu ərazidən aparılması üzrə hərəkətlərdir.

Gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsinin nəticələrini əks etdirmək üçün gömrük sərhəddindən keçirilən mallara və nəqliyyat vasitələrinə gömrük orqanları tərəfindən plomblar, möhürlər və digər eyniləşdirmə vasitələri **gömrük təminatını** əks etdirir.

Xaricdə emal dedikdə - gömrük ərazisində sərbəst dövriyyədə olan mallara emal əməliyyatlarının aparılması məqsədi ilə onların gömrük ərazisindən müvəqəti aparılması və sonradan idxal gömrük rüsumlarından və vergilərdən tamamilə, yaxud qismən azad olunmaqla geri qaytarılmasından ibarət xüsusi gömrük proseduru başa düşülür.

Gömrük bəyannaməsi – malların müvafiq gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi üçün tələb olunan məlumatları əks etdirən, şəxslər tərəfindən AR NK-nin müəyyən etdiyi formada gömrük orqanına təqdim olunan sənəddir.

Malların və nəqliyyat vasitələrinin daşınması zamanı qanunvericilikdə və AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş nəqliyyat sənədləri

rəsmiləşdirmənin və nəzarətin əsas şərtlərindən biridir. Onlara aşağıdakılar daxildir:

- beynəlxalq avtomobil qaiməsi;
- dəmiryol qaiməsi;
- baqaj cədvəli;
- baqaj qəbzi;
- aviaqaimə;
- konosament (su və dəniz yolu üçün);
- malların boru kəmərləri, elektrik ötürücü xətləri vasitəsilə nəqlində istifadə olunan digər müşayətedici sənədləri.

Gömrük proseduru prosesində onlar zəruri gömrük rəsmiləşdirilməsindən keçməlidirlər.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi – AR-in Gömrük Məcəlləsinə əsasən malların və nəqliyyat vasitələrinin müvafiq gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi və bu prosedurun başa çatdırılması üzrə həyata keçirilən hərəkətlərin məcmusudur.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi ilk növbədə **bəyannaməçi** (**bəyan edən**) tərəfindən təqdim edilən bəyannamə əsasında həyata keçirilir.

Bəyannaməçi qismində gömrük bəyannaməsini təqdim edən və ya adından gömrük bəyannaməsi verən şəxs hesab olunur.

Bəyannamənin mahiyyəti - AR-in gömrük sərhədindən keçirilən, gömrük nəzarəti altında yerləşdirilən mallar və nəqliyyat vasitələri barədə məlumatları gömrük orqanına şifahi, kağız üzərində yazılı və ya elektron formalarda bəyan edilməsindən ibarətdir.

Gömrük bəyannamələri malların bəyan edildiyi gömrük proseduralarının tətbiqi üçün lazım olan bütün məlumatları özündə əks etdirməlidir.

Elektron formada təqdim olunan Gömrük bəyannamələrində (GB) elektron imza və ya bəyannamənin eyniləşdirilməsinə imkan verəbn digər vasitələr olmalıdır.

Kağız üzərində yazılı formada təqdim olunan GB-də bəyannaməçinin imzası və müəssisənin möhürü olmalıdır. GB-nin forması və onunla birgə təqdim olunan sənədlərin siyahısı AR NK tərəfindən müəyyən olunur və rəsmi internet saytlərində yerləşdirilir.

Gömrük orqanları GB-nin müəyyən olinmuş edilmiş şərtlərə cavab verdiyini yoxlayır və o müəyyən şərtlərə cavab verdikdə təsdiq edilir. Təsdiq edildikdən sonra GB faktları təsdiq edən sənəd sayılır və hüquqi statusa malik olur.

GB-nin gömrük orqanları tərəfindən təsdiqi tarixi malların bəyan edildiyi gömrük proseduralarının tətbiq olunduğu tarix hesab olunur.

GM-də müəyyən edilmiş hallarda (maddə 153.2.1-153.2.3) GB-yə düzəliş edilməsinə və onun geri götürülməsinə icazə verilir. GB aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

- fors-major halları ilə əlaqədar malların bəyan edildiyi gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi mümkün olmadıqda;
- mallar dərhal digər gömrük proseduru altında yerləşdirilməli olduqda;

Əsas bəyannamədən başqa digər bəyannamə formaları da tətbiq edilir:

- sadələşdirilmiş bəyannamələr;
- əlavə bəyannamələr;
- dövri bəyannamələr;
- natamam bəyannamələr;

GB-də olan məlumatlara əsasən mallardan ekspertiza üçün prob və nümunələr götürülür.

GB-dəki məlumatlar yoxlanıldıqdan sonra heç bir kənarlaşma olmazsa, onda gömrük orqanları dərhal malların buraxılışını həyata keçirir. GB-dəki məlumatlarının düzgün olmadığı müəyyən edildikdə gömrük orqanları bəyannaməçidən müvafiq düzəlişlərin aparılmasını tələb edirlər. Buraxılış həmin tələb yerinə yetirildikdən sonra və müvafiq gömrük ödənişləri edildikdən dərhal sonra həyata keçirilir.

Daxili bazarda satış, istifadə və ya istehlak üçün nəzərdə tutulan ixrac malları **sərbəst dövriyyə** üçün buraxılış gömrük proseduru altında yerləşdirilir ki, həmin prosedur aşağıdakıları əhatə edir:

- gömrük ödənişlərinin aparılmasını;
- ticarət siyasəti tədbirlərinin tətbiqini;
- malların idxalı ilə bağlı müəyyən edilmiş digər prosedurların tamamlanmasını.

Təkrar idxal- ixrac olunmuş mallar ixrac edildiyi vaxtdan 3 (üç) il ərzində eyni vəziyyətdə, yəni xarici ölkədə heç bir emala məruz qalmadan gömrük ərazisinə tam və ya bir hissəsi qaytarıldıqda, onların idxal gömrük rüsumlarından və vergilərdən tamamilə azad edilməklə ticarət siyasəti tədbirləri tətbiq edilmədən sərbəst dövriyyəyə buraxılışdır.

Müvəqqəti ixrac zamanı gömrük ərazisində sərbəst dövriyyədə olan malların emal məqsədi ilə gömrük ərazisindən müvəqqəti xaricə aparılması, sonradan idxal gömrük rüsumlarından və vergilərdən tamamilə azad olunmaqla geri qaytarılması həyata keçirilir.

Gömrük məcəlləsinin 166-cı maddəsinə əsasən mallar aşağıdakı hallarda xüsusi gömrük prosedurları altında yerləşdirilə bilər:

- tranzit (beynəlxalq və daxili tranzit);
- saxlanc (müvəqqəti saxlanc və gömrük anbarlarında saxlanc);
- sərbəst zona;
- xüsusi istifadə (müvəqqəti idxal və son istifadə);
- emal (daxildə və xaricdə emal).

Beynəlxalq tranzit xüsusi gömrük proseduru xarici malların gömrük rüsumları, ƏDV və aksizlər alınmadan, ticarət siyasəti tədbirləri tətbiq olunmadan gömrük nəzarəti altında bir yerdən başqa yerə daşınmasıdır. Bu cür daşınmanın ölkədə müəyyən olunan qaydası GM-nin 174.2.1 və 174.2.2 mddələri ilə tənzimlənir.

Daxili tranzit xüsusi gömrük proseduru daxili malların statusunu dəyişmədən gömrük ərazisinin (öklə daxilində) bir yerindən başqa yerə daşınmasıdır.

Malların saxlanc xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi AR DGK-dən lisenziya almış şəxslərin təsis etdiyi müvəqqəti saxlanc və gömrük anbarlarında həyata keçirilir.

Bəzi mallar üçün daha qısa müddətin müəyən edildiyi hallar istisna olmaqla, malların müvəqqəti saxlanc gömrük proseduru altında qalma müddəti 4 (dörd) aydan çox olmamalıdır.

Mallar gömrük anbarında xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirildikdən sonra 3 (üç) il müddətində saxlanıla bilər.

Sərbəst zona – gömrük ərazisinin, gətirilən mallara gömrük rüsumlarının və vergilərinin, habelə ticarət siyasəti tədbirləri tətbiq olunmayan hissəsidir.

2.3. Gömrük ərazisi və gömrük sərhədi

Azərbaycan Respublikasının əraisi vahid gömrük ərazisi hesab olunur. Bu əraziyə AR-in quru ərazisi, daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) AR-ə mənsub olan bölməsi (o cümlədən orada yerləşən adalar, süni adalar, qurğular, tikililərvə s.) və onların ərazisindəki hava məkanı daxildir.

Gömrük ərazisində GM-də müəyyən edilmiş qaydada sərbəst iqtisadi zonalar yaradıla bilər.

Gömrük ərazisinin həddləri, həmçinin sərbəst zonaların perimetrləri gömrük sərhədidir. Sərbəst zonaların perimetrləri istisna olmaqla gömrük sərhədi AR-in dövlət sərhədi ilə üst-üstə düşür.

2.4. Gömrük orqanları, onların fəaliyyəti, vəzifələri və hüquqları

AR-də gömrük işini AR-in Gömrük Komitəsi həyata keçirir. Gömrük orqanları öz fəaliyyətində gömrük qanunvericiliyini rəhbər tutur.

Gömrük orqanları vahid sistemi yaradır və bu sistemə aşağıdakılar daxildir:

- AR-in DGK-nin aparatı;
- Ərazi gömrük idarələri;

- İxtisaslaşdırılmış gömrük idarələri;
- Gömrük postları.

DGK-nin اساسnaməsini və strukturunu AR-in Prezidenti təsdiq edir. DGK-yə daxil olan gömrük orqanları DGK-nin təsdiq etdiyi əsasnamələrə uyğun fəaliyyət göstərir. Gömrük orqanlarının vəzifələri və hüquqları GM-nin 8 və 9-cu maddələrində geniş şərh edilmişdir.

a) Gömrük orqanlarının vəzifələri:

- Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada AR-in iqtisadi və milli təhlükəsizliyini təmin etmək;
- Gömrük nəzarətini və rəsmiləşdirilməsini həyata keçirmək və təkmilləşdirmək;
- Malları və nəqliyyat vasitələrini gömrük sərhəddindən keçirərkən gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi qaydalarına riayət olunmasını təmin etmək;
- Gömrük rüsumlarını, müvafiq vergiləri və digər gömrük ödənişlərini almaq;
- AR-də xarici ticarətin gömrük statistikasını və xüsusi gömrük statistikasını beynəlxalq standartlara və təcrübəyə uyğun aparmaq və təkmilləşdirmək.

b) Gömrük orqanlarının hüquqları:

- gömrük orqanlarına təqdim edilən məlumatların, sənədlərin və bəyannamələrin düzgünlüyünü araşdırmaq;
- şəxslərin xarici ticarət əməliyyatlarının gömrük auditini aparmaq;
- dövlət sərhəddinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin sənədlərini, o cümlədən malların baytarlıq, fitosanitar, gigienik və digər sertifikatlarının (sənədləşdirmələrinin) qanunvericiliyə uyğunluğunu yoxlamaq;
- digər ölkələrin gömrük orqanları ilə, habelə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etmək və s.

2.5. Gömrük tarifi sistemi

Gömrük tarifi dedikdə gömrük sərhəddindən keçən mallardan tutulan gömrük

rüsumu dərəcələrinin məcmusu başa düşülür. Başqa sözlə, malların idxalı və ixracı üzrə gömrük rüsumları gömrük tarifinə əsaslanır. Gömrük tarifi (GT) GM-nin 218.2 maddəsinə əsasən aşağıdakılar əsasında müəyyən edilir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası;
- Tanmamilə və qismən XİF-in mal nomenklaturasına əsaslanan və malların ticarəti ilə bağlı tarif tədbirlərinin tətbiqi məqsədi ilə xüsusi sahələri tənzimləyən qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş digər nomenklatura;
- XİF-in mal nomenklaturasının əhatə etdiyi mallara tətbiq olunması nəzərdə tutulan **avtonom** və **konvensiya** idxal rüsumları;

“Konvensiya idxal rüsum dərəcələri” dedikdə bağlanan beynəlxalq müqavilələrə əsasən, “Avtonom rüsum dərəcələri” dedikdə isə dövlət tərəfindən birtərəfli qaydada, beynəlxalq müqavilə bağlanmadan müəyyənləşdirilən rüsum dərəcələri başa düşülür.

- müəyyən ölkələr, yaxud beynəlxalq təşkilatlarla bağlanmış beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş tarif tədbirləri;
- müəyyən ölkələrlə, yaxud beynəlxalq təşkilatın üzv ölkələrinə münasibətdə birtərəfli qaydada qəbul edilən preferensial (güzəştli) tarif tədbirləri;
- müəyyən mallar üzrə gömrük rüsumlarının azaldılmasını, yaxud gömrük rüsumlarından azaldılməni təmin edən tədbirlər;
- müəyyən malların xüsusiyyətləri, yaxud son istifadəsi ilə əlaqədar olaraq GM və digər müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş güzəştli gömrük tarif rejimi;
- kənd təsərrüfatını, ticarəti və başqa sahələri tənzimləyən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər tarif tədbirləri.

Mallara gömrük rüsumları və vergilər qoyularkən onların, yəni **malların tarif təsnifatından** istifadə olunur. Malların tarif təsnifatından gömrük rüsumları,

vergilər, malların idxalı və ixracı üzrə qadağalar və məhdudiyyətlər barədə məlumatlardan istifadə edilir. Mallardan gömrük rüsumlarının və vergilərin tutulması üçün onların gömrük dəyəri müəyyənləşdirilir. Malların gömrük dəyəri, bəyannaməni həyata keçirən şəxs tərəfindən GM və “Gömrük tarifi haqqında” AR Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən olunur.

Malların gömrük dəyəri, onların adı çəkilən qanuna əsasən müəyyənləşdirilən və aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunan dəyəridir:

- maldan rüsum tutulması üçün;
- xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük statistikasının aparılması, ticarət-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən xarici iqtisadi əməliyyatlara valyuta nəzarəti, bu sahədə bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər üçün.

Malların gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi (gömrük qiymətləndirilməsi) sistemi, gömrük qiymətləndirilməsinin beynəlxalq təcrübədə qəbul olunmuş ümumi prinsiplərinə əsaslanır və AR-in gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallara şamil edilir.

AR-nin gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük qiymətləndirilməsi sisteminin təbii qaydası AR NK tərəfindən müəyyən olunur.

Gömrük dəyəri mal AR-in gömrük sərhəddindən keçirilərkən bəyannaməçi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanına bəyan edilir. Gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan malların gömrük dəyərinin bəyan edilməsinin qayda və şərtləri, o cümlədən bəyannamə forması AR DGK tərəfindən müəyyən edilir.

Gömrük dəyərinin bəyannaməçi tərəfindən müəyyən edilməsi GT qanununda nəzərdə tutulan üsullara uyğun olaraq həyata keçirilir. Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə gömrük orqanı nəzarət edir.

Gömrük orqanı malların gömrük dəyəri bəyan edilərkən bəyannaməçi tərəfindən təqdim edilmiş məxfi xarakter daşıyan və kommersiya sirri olan məlumatları gömrük qiymətləndirilməsinin məqsədləri üçün istifadə edə bilər.

Məhkəmə orqanının qərarının qəbul olunduğuy hallar istisna olmaqla bəyannaməçinin icazəsi olmadan bu məlumatlar dövlət oqanları da daxil olmaqla üçüncü şəxsə verilə bilməz.

Məxfi xarakter daşıyan və kommersiya sirri olan məlumatların yayılmasına görə AR gömrük orqanı və onun vəzifəli şəxsləri müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

Gömrük Tarifi haqqında Qanuna əsasən AR-in gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir:

- gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- dəyərin toplanması üsulu ilə;
- dəyərin çıxılması üsulu ilə;
- ehtiyat üsulu ilə.

Gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsulludur. Əsas üsuldən istifadə edilə bilmədiyi hallarda yuxarıda göstərilən üsullardan hər biri ardıcıl olaraq tətbiq edilir. Dəyərin toplanması və çıxılması üsullarından deklarantın xahişi ilə istənilən ardıcılıqla istifadə edilə bilər. Gətirilən malların gömrük dəyərinin yuxarıdakı üsullarla müəyyən edilməsi qaydaşı Gömrük Tarifi haqqında Qanunun 18-23-cü maddələri əsasında həyata keçirilir.

Gömrük Tarifi haqqında Qanunda tarif güzəştləri (maddə 33) və rüsumlardan azad etmə (maddə 34) halları da şərh edilir. Bu cür güzəştlər və azad etmələri AR Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

2.6. Gömrük ödənişləri, onların hesablanması və ödənilməsi qaydası

Gömrük və Vergi Məcəllələrində, “Gömrük Tarifi haqqında”, “Dövlət rüsumu haqqında ” AR Qanunlarında , həmçinin digər normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş hallarda gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı ödənişlər alınır:

- gömrük rüsumları;
- ƏDV;
- yol vergisi;
- gömrük yığımları;
- haqq;
- dövlət rüsumu.

Gömrük Tarifi haqqında Qanunda və digər normativ aktlarında nəzərdə tutulmuş qaydada müvəqqəti olaraq xüsusi rüsumlar və mövsümi rüsumlar tətbiq oluna bilər.

Əgər fiziki şəxslər kommersiya məqsədləri üçün sərhəddən mal keçirirsə, onda gömrük ödənişləri AR NK-nin müəyyən etdiyi qaydada alınır.

Bəyan edilmiş mallara gömrük ödənişlərinin tətbiqi zamanı onların XİF-nin mal nomenklaturasına uyğun kodu əsas götürülür.

Gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrində hər kəsin yaxşı görə biləcəyi yerlərdə istifadə üçün sadə elektron avadanlıqlar yerləşdirilməli və onlarda gömrük rüsumlarının dərəcələri və bu dərəcələrin hansı malların adları və kodlarına uyğun olduğu göstərilməlidir.

Gömrük rüsumları bəyan edilmiş malların yerləşdirilməsi üçün seçilmiş gömrük prosedurunun tələbləri əsasında AR NK-nin müvafiq sənədinə uyğun tətbiq edilir. Konkret mallar üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələrini AR NK müəyyən edir və onlar rəsmi nəşrlərdə dərc olunur və AR NK-nin rəsmi internet saytında yerləşdirilir.

Gömrük Tarifi haqqında Qanuna uyğun olaraq aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq olunur:

- **advalor** - malların gömrük dəyərinə görə hesablanır;
- **spesifik** - mal vahidinə görə müəyyən edilmiş məbləğdə hesablanır;
- **kombinə edilmiş** – yuxarıda göstərilən hər iki növün birləşdirilməsi yolu ilə hesablanır.

AR VM-nə uyğun olaraq gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı vergilər alınır.

- ƏDV- gömrük ərazisinə gətiriln və bu ərazidən çıxarılan mallara GM və VM-nə uyğun olaraq tətbiq edilir.
- Aksizlər- gömrük ərazisinə gətiriln və bu ərazidən çıxarılan mallara GM və VM-nə əsasən tətbiq edilir.
- Yol vergisi- xarici dövlətlərdə qeydiyyatda olan avtonəqliyyat vasitələri gömrük ərazisinə daxil olarkən GM və VM-nə əsasən tətbiq edilir. Vergi bir bank günü ərzində büdcəyə köçürülür.
- Gömrük yığımları- gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yığımlar; gömrük müşayətinə görə gömrük yığımları; malların saxlanmasına görə gömrük yığımları; Gömrük yığımmlarının məbləğini AR DGK müəyyən edir.
- Haqq- gömrük hərraclarında iştiraka görə onun iştirakçılarından AR NK-nin müəyyən etdiyi məbləğdə alınan haqqdır.
- Dövlət rüsumu- AR DGK tərəfindən bəzi fəaliyyət növlərinə lisenziyaların və beynəlxalq avtomobil daşımalarını yerinə yetirən nəqliyyat vasitələrinə sərhəddə icazə blankının verilməsinə görə dövlər rüsumu. Nəqliyyat vasitələrinə verilən blanklara görə dövlər rüsumu “Dövlət rüsumu haqqında” AR Qanunu ilə müəyyən edilən məbləğdə tutulur.

Ratifikasiya olunan beynəlxalq müqavilələrə (məsələn “Hasilatın pay bölgüsü haqqında”, “Əsas boru kəməri haqqında” sazişlər və s.) münasibtdə gömrük ödənişləri həmçinin müqavilələrin müddəalarına uyğun olaraq tətbiq edilir.

Gömrük borcu –AR-in valyutası ilə ödənilir. Gömrük borcu gömrük bəyannaməsinin təsdiq edildiyi vaxt yaranır. Malları bəyan edən şəxs borclu hesab edilir. Malların idxalı və onların idxalı üzrə müəyyən edilmiş şərtlərə əməl edilməməsi ilə əlaqədar gömrük borclarının yaranması halları GM-nin 238-239-cu, malların ixracı və onların ixracı üzrə müəyyən edilmiş şərtlərə əməl edilməməsi ilə əlaqədar gömrük borclarının yaranması isə GM-nin 240-241-ci maddələri ilə müəyyən olunur.

GM-nin 242.3-cü maddəsinə əsasən gömrük rüsumlarının və yığılması gömrük orqanlarına həvalə edilmiş vergilərin hesablanması idxal olunan mallara münasibətdə gömrük sərhəddini keçən gündən, ixrac olunan mallara münasibətdə isə mallara dair bəyannamənin təqdim olunduğu gündən başlanır və həmin gün qüvvədə olan gömrük rüsum və vergilərin dərəcələri əsas götürülür.

Gömrük borcu gömrük orqanları tərəfindən gömrük bəyannaməsi təsdiq edilənədək və ya gömrük bəyannaməsinin təsdiqi ilə eyni vaxtda ödənilir.

Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar üzrə gömrük borcu onlar gömrük sərhədindən keçirilərkən sadələşdirilmiş bəyannamənin təsdiqi ilə eyni vaxtda ödənilir.

2.7. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. AR-inn gömrük qanunvericiliyi nədən ibarətdir:

- A) AR-in “Gömrük məəcəlləsi”, “Gömrük tarifi haqqında” qanunu və “Gömrük məəcəlləsi” ilə əlaqədar qəbul edilən qanunvericilik aktlarından;
- B) AR-inn “Gömrük Məcəlləsindən”;
- C) Gömrük işinin iqtisadi, hququqi və təşkilatı əsaslarını əks etdirən sənədlərdən;
- D) “Gömrük məəcəlləsi” ilə əlaqədar qəbul edilən qanunvericilik aktlarından;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

2. Kömrük qanunvericiliyinə əsasən “Gömrük məəcəlləsi” aşağıdakıları müəyyən edir:

- A) Gömrük işinin nəzəri əsaslarını;
- B) Gömrük işinin iqtisadi və hququqi əsaslarını;
- C) Gömrük işinin iqtisadi, hüquqi və təşkilatı əsaslarını;
- D) Gömrük işinin siyasi, iqtisadi, hququqi və təşkilatı əsaslarını;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

3. “Gömrük tarifi” anlayışı özündə nəyi əks etdirir:

- A) Gömrük rüsum və vergilərini;
- B) Gömrük vergilərini və haqqlarını;
- C) Gömrük rüsumlarını;
- D) Gömrük vergi, rüsum və haqqlarını;
- E) Gömrük vergi, rüsum, haqq və yığımlarını.

4. AR-inn gömrük sərhəddi özündə nəyi əks etdirir:

- A) AR-nın gömrük ərazisini;
- B) Sərbəst gömrük zonasını;

- C) Sərbəst gömrük zonasını və sərbəst anbarları;
- D) AR-in gömrük ərazisini, sərbəst gömrük zonasını və sərbəst anbarları;
- E) AR-in bütün ərazisini.

5. AR-də aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir:

- A) Advalor;
- B) Sresifik;
- C) Advalor və spesifik;
- D) Kombinə edilmiş;
- E) Advalor, spesifik və kombinə edilmiş.

6. Gömrük rüsumları hansı funksiyaları yerinə yetirir:

- A) Fiskal;
- B) Proteksionist;
- C) Balanslaşdırıcı;
- D) Fiskal, balanslaşdırıcı və proteksionist;
- E) Fiskal və proteksionis.

7. Vergitutma bazası dedikdə nə başa düşülür:

- A) Gömrük rüsum və vergilərin hesablanması üçün nəzərdə tutulan vergitutma obyekt;
- B) Vergilərin hesablanması üçün nəzərdə tutulan vergitutma obyektinin məbləği;
- C) Gömrük rüsumunun hesablanması üçün nəzərdə tutulan vergitutma obyektinin məbləği;
- D) Vergi tutulan əməliyyatın məbləği;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

8. AR-də gömrük işinə rəhbərlik kim tərəfindən həyata keçirilir:

- A) AR Gömrük Komitəsi və onun regional şöbələri;
- B) AR Gömrük Komitəsi və Dövlət Statistika komitəsi;
- C) AR Gömrük Komitəsi və Vergilər Nazirliyi;
- D) AR- Gömrük Komitəsi, Mərkəzi Bank və Vergilər Nazirliyi;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

9. AR-də gömrük işi özündə nəyi əks etdirir:

- A) AR-in gömrük siyasətini, AR-nin gömrük sərhədindən mal və nəqliyyat vasitələrinin buraxılma qayda və şərtlərini;
- B) Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrini;
- C) AR-in gömrük siyasətini və onun həyata keçirilməsi vasitələrini;
- D) AR-in gömrük sərhədindən keçirilən mal və nəqliyyat vasitələrinin buraxılma qaydaları və şərtlərini, xarici ticarət işçilərinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qadağa və məhdudiyyətlərə riayət olunmasını təmin edən üsullardan və gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi vasitələrini;

E) Hec bir cavab doğru deyil.

10. Gömrük dəyəri nədir:

- A) Malların gömrük dəyəri onların hesablaşma dəyəridir;
- B) Gömrük dəyəri kontraktda göstərilən dəyərdir;
- C) Malların gömrük dəyəri yalnız gömrük məqsədləri üçün istifadə olunan dəyərdir;
- D) Gömrük dəyəri gömrük orqanları tərəfindən müəyyən edilən dəyərdir;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

11. Gömrük yük bəyannaməsi nədir :

- A) Gömrük orqanlarına hesablaşma üçün verilən sənəddir;
- B) Malların müvafiq gömrük proseduru altında yerləşdirilmsi üçün tələb olunan məlumatları əks etdirən və şəxslər tərəfindən müəyyən edilmiş formada gömrük orqanlarına təqdim edilən sənəddir;
- C) Malalanlar tərəfindən gömrük orqanlarına verilən sənəddir;
- D) Malsatanlar tərəfindən gömrük orqanlarına verilən sənəddir;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

12. Gömrük yük bəyannaməsinin hansı formaları mövcudur :

- A) Əsas və əlavə bəyannamə;
- B) Əsas və dövri bəyannamələr;
- C) tam, natamam və dövri bəyannamələr;
- D) Əsas, əlavə, dövri, sadələşdirilmiş və natamam bəyannamələr;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

13. Mallar hansı xüsusi gömrük proseduru altında saxlanılır:

- A) Tranzit və gömrük anbarında saxlanc;
- B) Sərbəst zona və xüsusi istifadə;
- C) Tranzit, saxlanc, sərbəst zona, xüsusi istifadə və emal;
- D) Yuxarıda A və B-də göstərilən;
- E) Hec bir cavab doğru deyil.

14. Sərbəst iqtisdi zona nədir:

- A) Tranzit daşımalar nəzərdə tutulan zona;
- B) Gömrük ərazisinin gətirilən mallara gömrük rüsumları və vergilərinin, həmçinin ticarət siyasəti tədbirlərinin tətbiq olunmayan hissəsidir;
- C) Mal saxlanılan gömrük anbarları yerləşən zona;
- D) Yuxarıda A və B-də göstərilən;
- E) Cavablardan hec biri doğru deyil.

15. GB-də düzəliş edilməsinə və onun geri götürülməsinə hansı hallarda icazə verilir:

- A) İstənilən halda;

- B) Fors-major halları ilə bağlı malların bəyan edildiyi gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi mümkün olmadıqda;
- C) Mallar digər gömrük proseduru altında yerləşdirilməli olduqda;
- D) İcazə verilmir;
- E) B və C-də göstərilən hallarda.

16. GB hansı formalarda təqdim edilə bilər:

- A) Şifahi;
- B) Elektron və kağız üzərində yazılı formada;
- C) Şifahi, elektron və kağız üzərində yazılı formada;
- D) Şifahi və kağız üzərində yazılı formada;
- E) Şifahi və elektron formada.

17. Kağız üzərində yazılı formada təqdim edilən GB-də nələr olmalıdır:

- A) Mallar haqqında məlumat;
- B) Deklarantın imzası və müəssisənin möhürü;
- C) Müəssisə rəhbərinin və baş mühasibin imzası;
- D) Mal daşıyan təşkilatın nümayəndəsinin imzası və möhürü;
- E) Elektron imza.

18. Gömrük bəyannaməsinin forması kimlər tərəfindən müəyyən olunur:

- A) Dövlət Gömrük Komitəsi;
- B) Maliyyə Nazirliyi;
- C) Dövlət Statistika Komitəsi;
- D) Nazirlər Kabineti;
- E) İqtisadi İnkişaf Nazirliyi;

19. Mövcud qanunvericiliyə əsasən gömrük orqanları tərəfindən aşağıdakı ödənişlər tutulur:

- A) Gömrük rüsumları və vergiləri;
- B) ƏDV və yol vergisi ;
- C) gömrük yığımları, haqq və dövlət rüsumu;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) A, B və C-də göstərilən.

20. Gömrük yük bəyannaməsi neçə surətdən ibarət tərtib edilir:

- A) 1(bir) ;
- B) 2(iki) ;
- C) 3(üç) ;
- D) 4 (dörd);
- E) 5 (beş).

21. Gömrük Yük Bəyannaməsində hansı minimal informasiya (məlumatlar) öz əksini tapmalıdır:

- A) Gömrük ödəmələrinin hesablanması və alınması barədə;
- B) Gömrük ödəmələrinin hesablanması və alınması, gömrük statistikasının formalaşması və AR-in gömrük qanunvericiliyinin tətbiqi barədə;
- C) Gömrük ödəmələrinin hesablanması və alınması, gömrük ərazisindən çıxarılan malların adları barədə, həmçinin gömrük statistikasının formalaşması barədə;
- D) Gömrük ödəmələrinin hesablanması və alınması, gömrük ərazisindən çıxarılan malların adları və həcmi, həmçinin gömrük statistikasının formalaşması və AR-in gömrük qanunvericiliyinin tətbiqi barədə;
- E) Cavablardan heç biri doğru deyil.

22. Əməliyyatların gömrük rəsmiləşdirilməsi nədən asılı olmayaraq tətbiq olunur:

- A) Malların ölkə mənşəyindən və təsnifat əlamətlərindən;
- B) Malların təyinatından və ölkə mənşəyindən;
- C) Malların ölkə mənşəyindən və təyinatı nəzərə alınmaqla göndərilən ölkədən;
- D) Malların ölkə mənşəyindən, göndərilən ölkədən və təyinatı nəzərə alınmaqla;
- E) AR-in qanunvericiliyi ilə belə hal nəzərdə tutulmayıb.

23. Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün zəruri olan sənədlər və məlumatlar rəsmi elan (dərc) edildiyi hansı müddətdən tez olmayaraq qüvvəyə minir:

- A) 45 gündən tez olmayaraq (gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda);
- B) 90 gündən tez olmayaraq (gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda);
- C) 120 gündən tez olmayaraq (gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda);
- D) 90 təqvim günündən tez olmayaraq;
- E) Doğru cavab yoxdur;

24. Gömrük orqanlarına Gömrük Yük Bəyannaməsi kim tərəfindən verilir:

- A) Malları və nəqliyyat vasitələrini gömrük ərazisindən keçirən deklarant;
- B) Nəqliyyat vasitələrini gömrük ərazisindən keçirən deklarant;
- C) Malları və nəqliyyat vasitələrini keçirən şəxs və ya gömrük brokeri;
- D) İdxalatçı fiziki və hüquqi şəxslər;
- E) İxrac mallarını istehsal edən şəxslər.

25. Malların ölkə mənşəyi dedikdə nə başa düşülür:

- A) Malların tam istehsal olunduğu və ya kifayət qədər emala məruz qaldığı ölkə;
- B) Malların kifayət qədər emala məruz qaldığı ölkə;
- C) Malların tam istehsal olunduğu ölkə;
- D) Malların tam istehsal olunduğu və ya kifayət qədər sanitariya emalına məruz qaldığı ölkə;
- E) Heç biri doğru deyil.

26. Kömrük ödəmələrinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- A) Gətirilmə və çıxarılma üzrə gömrük rüsumları;
- B) Gətirilmə və çıxarılma üzrə gömrük rüsumları, gömrük yığımları, ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən mallar üzrə ƏDV və ölkədən çıxarılan mallar üzrə aksiz vergisi;
- C) Gətirilmə və çıxarılma üzrə gömrük rüsumları, gömrük yığımları, ölkənin gömrük ərazisinə, gətirilən və çıxarılan mallar üzrə ƏDV və ölkəyə gətirilən mallar üzrə aksiz vergisi;
- D) C-də göstərilən siyahı üzrə ödəmələr, həmçinin gömrük qanunvericiliyinə əsasən deklarantdan tutulan digər gömrük ödəmələri;
- E) Gətirilmə və çıxarılma üzrə gömrük rüsumları, gömrük yığımları ölkənin gömrük ərazisinə, gətirilən və çıxarılan mallar üzrə ƏDV.

27. AR gömrük ərazisinə gətirilən mallar üzrə deklarantda hansı andan etibarən gömrük rüsumvə vergilərini ödəmək öhdəliyi yaranır

- A) AR gömrük ərazisinə keçən andan;
- B) Gömrük bəyannaməsini təqdim etdiyi andan;
- C) Əməliyyatlardan hansının birinci baş verməsindən asılı olaraq AR gömrük ərazisinə keçən və ya gömrük bəyannaməsini təqdim etdiyi andan;
- D) Bu prosedura gömrük qanunvericiliyində nəzərdə tutulduğuna görə gömrük orqanları tərəfindən hər bir deklaranta qarşı fərdi qaydada yerinə yetirilir;
- E) Doğru cavab yoxdur.

28. Gömrük rüsumları hesablanma üsulundan asılı olaraq fərqləndirilir:

- A) Advalor və spesifik rüsumlar;
- B) Advalor, spesifik və tranzit rüsumlar;
- C) Advalor, spesifik və kombunələşmiş rüsumlar;
- D) Spesifik və kombunələşmiş rüsumlar;
- E) Spesifik və kombunələşmiş rüsumlar;

29. Advalor gömrük rüsumları necə hesablanır:

- A) Vergiyə cəlb edilən malların hər bir ədədindən;
- B) Malların gömrük dəyərindən faizlə;
- C) Vergiyə cəlb edilən malların hər vahid çəki vahidindən;
- D) Vergiyə cəlb edilən malların kontrakt dəyərindən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

30. Spesifik gömrük rüsumları hansı qaydada hesablanır:

- A) Malların gömrük dəyərindən faizlə;
- B) Vergiyə cəlb edilən malların hər bir ədədindən;
- C) Vergiyə cəlb edilən malların kontrakt dəyərindən faizlə;

- D) Vergiyə cəlb edilən malların həcmi və ya çəkisi üzrə hər bir vahidindən;
- E) Malların gömrük və ya kontrakt dəyərindən faizlə.

III Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mal əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin bazis şərtləri

3.1.Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mal göndərilməsinin bazis şərtləri haqqında ümumi anlayış, onların rolu və əhəmiyyəti

Mal göndərilməsinin **bazis şərtləri** dedikdə malların çatdırılması üzrə satıcının (ixracatçının) və alıcının (idxalatçının) vəzifələrini müəyyən edən və:

- malların məhv olma və zədələnmə riskinin satıcıdan alıcıya keçməsi anını;
- malların sonrakı daşınması üzrə öhdəliklərin satıcıdan alıcıya keçməsi anını;
- xərclərin bölgüsünün satıcıdan alıcıya keçməsi anını təyin edən şərtlər başa düşülür.

Malların çatdırılması üzrə əsas xərclərin nümunəvi bölgüsü aşağıdakı kimidir:

- malın yüklənmə üçün hazırlanması xərcləri (miqdarın, keyfiyyətin yoxlanması, problemlərin götürülməsi, qablaşdırma, nişanlama və s.).
- malların avtomobil nəqliyyatı ilə daxili daşınma vasitələrinə (dəmir yoluna) çatdırılması üzrə xərclər;
- malların daxili daşınma vasitələrinə yüklənməsi üzrə xərclər;
- daxili avtomobil və dəmiryolu nəqliyyatı vasitələri ilə malın əsas nəqliyyata (beynəlxalq limanlarda, hava yollarında, dəmiryollarında hərəkət edən nəqliyyat vasitələrinə) yüklənməsi üzrə xərclər;
- əsas nəqliyyatda malların daşınması üzrə xərclər;
- malın daşınması zamanı yükün sığorta olunması xərcləri;
- malların yolda yenidən yüklənməsi və saxlanılması xərcləri;
- malın təyinat yerlərində (beynəlxalq hava və dəniz limanlarında, dəmiryolu stansiyalarında) boşaldılması üzrə xərclər;
- malın təyinat yerlərindən (limanlarından, stansiyalardan) alıcının anbarlarına qədər daşınması (avtomobil, dəmiryolu nəqliyyatı və s. vasitələrlə) üzrə xərclər;
- gömrük rüsumlarının , vergilərin, haqqların və yığımların ödənilməsi üzrə xərclər.

Belə xərclər malların dəyərinin yarısına qədər ola bilər. Malların çatdırılması üzrə satıcının çəkdiyi xərclər malın qiymətinə əlavə olunur. Bütün bu şərtlər bazis şərtləri adlanır, onlar malın bazis qiymətlərini və beləliklə də həmin malın faktiki qiymətini müəyyən edir.

3.2. Mal göndərilməsinin şərtlərini tənzimləyən sənədlər

Malların alqı-satqısı beynəlxalq konvensiyalarla, sazişlərlə, kontraktlar və digər sənədlərlə tənzimlənir.

Bu qəbildən ən mühüm hüquqi akt BMT-nin malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqda Konvensiyasıdır. Artıq qeyd edildiyi kimi bu Konvensiya Byana konvensiyası da adlanır və o 1 yanvar 1988-ci ildən qüvvədədir. Hazırda Azərbaycan Respublikası həmin Konvensiyanın iştirakçısıdır. Byana Konvensiyası müqavilənin ən geniş növü olan malların alqı-satqı müqaviləsini tənzimləyən maddi-hüququ normaların beynəlxalq unifikasiyasıdır.

Byana Konvensiyasının məqsədi əsasən bunlardır:

1. Yeni iqtisadi qaydanın müəyyən olunması;
2. Bərabərlik və qarşılıqlı fayda əsasında beynəlxalq ticarətin inkişaf etdirilməsi;
3. Malların beynəlxalq alqı-satqısının vahid (oxşar) normalarının qəbul edilməsi.

Quruluşa və məzmununa görə Konvensiya əksər dünya ölkələrinin xarici ticarət qanunvericiliyinə maksimum yaxınlaşdırılıb. Onun maddələri inkişaf etmiş ölkələrin xarici ticarətində həll edilməli olan məsələlərin məcmusunu tənzimləyir.

Konvensiya 4 hissədən ibarətdir:

Birinci hissə Konvensiyanın tətbiq olunduğu sferaya həsr edilmiş və özündə ümumi müddəaları əks etdirir. Konvensiya- kommersiya müəssisələrinin müxtəlif ölkələrdə yerləşdiyi tərəflər arasındakı mallara tətbiq edilə bilər.

Konvensiya aşağıdakı mallara şamil edilmir:

- şəxsi və ailəvi istifadə üçün əldə olunan mallara;

- auksiondan alınan mallara;
- icbari (məcburi) qaydada istehsal olunan mallara;
- fond kağızlarını, səhmləri, pulları, dövriyyə sənədlərini təşkil edən mallara;
- hava və su nəqliyyatı gəmilərinə, həmçinin hava yastıqlı gəmilərə;
- elektrik enerjisinə.

İkinci hissədəki müddəalara görə kontrakt o zaman bağlanmış hesab olunur ki, onda minimum şərtlər vardır. Onların arasında olan əsas şərtlərdən biri- kontraktın ofertaya göndərilməsi və aksept olunması yolu ilə bağlanmasıdır.

Konvensiyanın **üçüncü hissəsi** müqavilə ilə əlaqədar satıcının və alıcının əsas hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Satıcının öhdəliklərinə (vəzifələrinə) əsasən aşağıdakılar daxil edilir:

- malın kontraktın tələblərinə uyğun miqdarda, keyfiyyətdə, qablaşdırmada və təsvirdə göndərilməsi;
- mala aid olan sənədlərin verilməsi;
- mal üzərində mülkiyyət hüququnun verilməsi.

Alıcının öhdəliklərinə (vəzifələrinə) bunlar aid edilir:

- malın dəyərinin (qiymətinin) ödənilməsi;
- kontrakta və Konvensiyaya uyğun olaraq malın qəbul edilməsi.

Konvensiyanın **dördüncü hissəsində** müqavilənin qüvvəyə minməsi qaydası və müddətləri, yol verilə biləcək qeyd-şərtlər, bəyanətmələri tənzimləyən icmal müddəalar əks etdirilir.

Kontraktlarda müəyyən edilməmiş şərtlər Konvensiyanın dispoitiv normaları ilə müəyyən olunur. Konvensiya tərəflərin qarşılıqlı əlaqələrini o hallarda da tənzimləyir ki, xarici firma Konvensiyada iştirak etməyən ölkədə yerləşmiş olsun.

Adətlər. Beynəlxalq ticarətdə adət kimi elə qaydalar qəbul edilir ki, onlar uzun müddət ərzində sistematik tətbiq olunur, heç bir yerdə qeydə alınmamış, lakin dövlət orqanı tərəfindən onlara icazə verilmişdir. Hüquqi sistemə yalnız hüququ norma funksiyasını yerinə yetirən adətlər daxildir. Beynəlxalq kommersiya arbitraj məhkəməsi mübahisələrin həll edilməsi məsələlərində adətləri nəzərə alır.

Beynəlxalq kontraktlar elə sövdələşmə və ya sazişdir ki, o, tərəflər arasındakı razılaşdırılmaya uyğun olaraq müəyyən olunmuş miqdarda malın göndərilməsi üzrə müxtəlif ölkələrdə yerləşən iki tərəf yaxud bir neçə tərəflər arasında bağlanır. Kontrakt iştirakçıların qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən edən əsas hüququ sənəd və XİF-də işgüzar münasibətləri tənzimləyən əsas vasitədir.

Kontraktın predmeti və obyektindən, həmçinin kontraktın müxtəlif şərtlərindən asılı olaraq onlar öz formasına və məzmununa görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilirlər. Bununla belə beynəlxalq sazişlər və xarici ticarət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş tipik qaydalar kontraktın tərtib olunmasında istifadə edilir.

Kontraktar **əsas** və **təminatlı** kontraktlara bölünür.

Əsas kontraktlara- istənilən malın, elmi-texniki biliklərin, icarənin, beynəlxalq turizmin, konsaltinqin, lizinqin və s. alqı-satqısı və yaxud barteri üzrə kontraktlar aiddir.

Təminatlı kontraktlara- yüklərin beynəlxalq daşınması, nəqliyyat-əkspedisiya xidmətləri üzrə, sığorta, saxlama, beynəlxalq hesablaşmalar, faktoring, agentlik və dilerlik xidmətləri üzrə kontraktlar aiddir.

Kontraktların obyektinə satılmalı yaxud verilməli olan və həm də əməliyyatın özünə aid olan və onun məzmununu təşkil edən maddi vəsaitlər daxildir.

Kontraktların subyektlərinə - sövdələşmədə iştirak edən istənilən hüququ və fiziki şəxslərdən ibarət olan tərəflər daxildir.

Kontraktın tərəfləri xüsusi hüquqi rejimdən istifadə edir ki, bu da hüququ sövdələşmələrin kağız yaxud elektron formada həyata keçirilməsinə imkan verir.

Kontraktın bağlanması şərti olaraq 3 mərhələyə bölmək olar:

1. Kontraktın hazırlanması;
2. Kontraktın tərtib edilməsi;
3. Kontraktın yerinə yetirilməsi.

1. Kontraktın hazırlanması iki fazadan ibarətdir:

- ofertanın və akseptin göndərilməsi ;
- işgüzar danışıqlar və cərcivə müqaviləsinin tərtib edilməsi.

Oferta- bir tərəfin (oferentin) digər tərəf (akseptçi) ilə hüquqi cəhətdən öhdəlik yaradan kontrakta girmək barədə kommersiya xarakterli təklifdir.

Ofertanın məqsədi- potensial partnyorun diqqətini təklifə cəlb etməkdir.

Ofertanın dili - ünvanına **oferta göndrilənin** dili yaxud **ingilis** dilidir. Oferta akseptciyə kütləvi informasiya vasitələrində (KİV-də) dərc edilməklə ya da sərgi-satışlarda, torqlarda çatdırıla bilər.

Potensial akseptçi (hansı ki, oferta ilə maraqlanır) oferenti öyrənir, təhlil edir, onun barəsində və onun maliyyə haqda hərtərəfli informasiya alır, onun etibarlı olmasına əmin olduqdan sonra aksept verir.

Aksept- ofertaya uyğun olaraq kontraktın bağlanması haqda rəsmi razılığın verilməsidir. Aksept adətən zamanət məktubunda konkret və aydın formada tərtib olunur. Oferta və aksept üst-üstə düşməlidir. Əgər akseptçini ofertanın bəzi mövqeləri (pozisiyaları) qane etmirsə, onda o kontroferta göndərir.

Akseptdən imtina istənilən formada, o cümlədən susmaq şəklində edilə bilər.

İşgüzar danışıqlar firmanın rəhbərləri yaxud onların nümayəndələri tərəfindən mütəxəssislərin iştirakı ilə aparılır.

Çərçivə protokolu– işgüzar danışıqların rəsmiyətə salındığı protokoldur (niyyət protokoludur). Bu protokolda tərəflər kontrakt münasibətlərinə girmək niyyətində olduqlarını göstərir və müəyyən müddət üçün konkret öhdəliklər qəbul edirlər.

2. Kontraktın tərtib olunması

Malın alqı-satqısı üzrə kontraktın nümunəvi (tipik) məzmunu aşağıdakıları açıqlayır:

- preambulanı və tərəfləri;
- kontraktın predmetini;
- malın kəmiyyət və keyfiyyətini;
- malın göndərilməsinin müddətlərini və tarixini, bazis şərtlərini;
- kontraktın qiyməti və ümumi məbləğini;
- qablaşdırma və nişanlanmanı;
- malın təhvil verilməsi və qəbul edilmə qaydasını;

- nəqliyyat şərtlərini;
- sanksiyaları;
- təminatı;
- fors-majoru;
- digər şərtləri;
- tərəflərin hüququ ünvanlarını və bank rekvizitlərini;
- satıcı və alıcının imzasını.

3. Kontraktın yerinə yetirilməsi.

Kontraktda mütləq onun başa çatdırılması vaxtından əvvəl dayandırılması yaxud ləngidilməsi qaydası göstərilir.

3.3. Malların xarici ticarətdə qiymətləndirilməsi üsulları

Mal göndərilməsinin ana şərtlərindən biri malın qiymətinin müəyyən olunmasıdır. Malın qiyməti adətən onun dəyərinin plla ifadəsi şəklində təzahür edir. Ancaq bir çox hallarda qiymət malın dəyərindən kənarlaşa bilər.

Kontraktın qiymətləri kimi 30 adda qiymət növündən istifadə etmək olar və onların əsas növləri aşağıdakılardır:

- dünya qiymətləri- idxal-ixrac əməliyyatları zamanı istifadə olunan qiymətlərdir, onlar konkret malın ticarətinin vəziyyətini xarakterizə edir;
- yerli qiymətlər- yerli məhsul bazarında həmin malın qiymətləridir;
- müqavilə qiymətləri- kontraktın tərəfləri arasındakı razılaşmaya əsasən müəyyən olunmuş qiymətlərdir;
- topdansa satış qiymətləri- malın iri dəstlərlə satıldığı qiymətlərdir;
- pərakəndə qiymətlər- malın pərakəndə ticarətdə satıldığı qiymətlərdir;
- mövsümi qiymətlər- ilin fəsilələrindən asılı olaraq planlı surətdə dəyişdirilən qiymətlərdir;
- endirim qiymətləri- əvvəl satılmayan malın satışının pərakəndə qiymətidir;
- faktiki qiymətlər- sövdələşmənin faktiki həyata keçirildiyi qiymətlərdir;

- franko qiymətlər- malların nəqliyyat xərcləri daxil olmaqla mövcud olan qiymətləri;
- faktura qiymətləri (invoys qiymətləri) - malın maya dəyərinin, daşınma, yükləmə -boşaltma, sığorta xərclərinin, gömrük rüsumlarının və digər yığımların daxil edildiyi qiymətlərdir.

Xarici ticarət və gömrük praktikasında sonuncu qiymətdən tez-tez istifadə olunur. Kontraktda qiymət malın vahidi üzrə göstətilir. Başqa sözlə, qiymət malın çəki vahidinə, sahəsinə, ədədinə, komplektinə və sairəyə görə qoyula bilər. Əgər qiymətin əsası kimi çəki vahidi götürülərsə, onda **brutto** və ya **netto** kateqoriyaları göstərilir.

Mal müşayiətedici sənədlərdə bütün mal növlərinə qiymətlər göstərilməklə spesifikasiyalar kontraktın mühüm tərkib və ayrılmaz hissəsi hesab olunur.

Qiymətlərin valyutasının göstərilməsi də kontraktın vacib şərtidir. Məzənnəsi sabit olan valyutanın seçilməsi daha münasibdir. Qiymətlərin valyutası seçilərkən beynəlxalq ticarətdə təşəkkül tapmış ticarət adətləri də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, kauçuk və əlvan metalların kontraktı adətən ingilis funt – sterlinqi, neftin və xəzin qiymətləri isə ABŞ dolları ilə qiymətləndirilir.

Kontraktın qiyməti kontraktın başlandığı anda, kontraktın qüvvədə olduğu dövr ərzində yaxud onun icrası anında qeyd edilə bilər.

Qiymətlərin valyutasını təyin edərkən tərəflər kontaktda **qiymətlərin təsbit üsulunu** da müəyyən edir.

Qiymətlərin təsbit edilməsi üsulundan asılı olaraq aşağıdakı qiymət növlərini fərqləndirirlər:

1. **Möhkəm (sabit) qiymətlər**- kontraktın imzalandığı anda qeydə alınır və onun qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində dəyişdirilə bilməz, həm də malın gətirilməsi müddətlərindən və qaydasından asılı deyildir;
2. **Dəyişəm qiymətlər**- kontrakt bağlanarkən qeyd (təsbit) olunur və əgər malın göndərildiyi anda onun bazar qiyməti dəyişərsə, onda həmin qiymətə yenidən baxıla bilər;

3. Sürüşkən qiymətlər- kontraktın qüvvədə olduğu dövrdə

xərclərin dəyişilməsi nəzərə alınmaqla kontraktın qiymətinə yenidən baxılması yolu ilə kontraktın icrası anında hesablanan qiymətlərdir.

3.4. Mal göndərilməsi üzrə ticarət termilərinin şərh edilməsinin qaydaları- İNKOTERMS

Qloballaşmanın, iqtisadi integrasiyasının və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin dərinləşdiyi bir dövrdə alqı-satqı kontraktlarının (müqavilələrin) rolu daha da artır. Odur ki, onların məzmunu və quruluşunun unifikasiya olunması zəruriliyi yaranır. Bu cür unifikasiya, oxşarlıq yaxud eynilik ticarət terminlərinin şərhinin Beynəlxalq qaydalarının (International Rules for the Interpretation of Trade Terms), yaxud inkoterms-in köməyi sayəsində əldə edilir. İNKOTERMS 1936-cı ildə Beynəlxalq Ticarət Palatası (BTP) tərəfindən işlənib hazırlanıb. Onun sonuncu redaktəsi 2010-cu ildə dərc edilib və 1 yanvar 2011-ci ildən qüvvədədir. Onun sadə və qısa adı International Commercial terms-dir. Öz təbiətinə və ixtiyarı statusuna görə İNKOTERMS hüquq norması yaxud hüquqi sənəd deyildir. Ancaq İNKOTERMS-ə tərəflər müraciət etdikdə və ona istinad etdikdə o, məcburi hüquqi status şəklini alır və kontragentlər onun şərtlərini yerinə yetirmək öhdəliyini götürürlər. Beləliklə də hüquqi sənəd olmayan İNKOTERMS hüquq və vəzifələrin (öhdəliklərin) icrası üçün hüquqi əsas olur.

İNKOTERMS 2010 İNKOTERMS 2000-ə nisbətən ümumi terminlərin sayını 13-dən 11-ə endirib. Sonunculardan ikisi tamamilə yenidir. İNKOTERMS-in əvvəlki variantlarında terminlər 4 bazis qrupunda yerləşdirilmişdi: **E, F, C və D**.

Həmin qruplar çərcivəsində malların göndərilməsinin bazisinin əsasında mavafiq şərt - **franko** (italyan dilində franco-azaddır) qoyulmuşdur. Bu o deməkdir ki, malın alıcıya doğru hərəkətinin müəyyən mərhələsində sonuncu, yəni alıcı malın daşınması, yüklənməsi yaxud boşaldılması xərclərindən azaddır, çünki bu xərclər satılan malın dəyərinə daxil eildiyi üçün malasatan tərəfindən ödənilir.

E qrupu 1 terminəndən ibarətdir- **EWX** (Ex Works- franko zavod, franko-anbar), F qrupu 3 terminəndən ibarətdir: **FCA** (Free Carrier- franko daşıyıcı); **FAS** (Free alongside ship - franko gəmi bortunun yanına); **FOB** (Free on Board)- franko gəminin bortuna); C qrupu isə 4 terminəndən ibarətdir: **CFR** (Cost and Freight- dəyər və fraxt); **CIF** (Cost, insurance and freight- dəyər, sığorta etmə və fraxt); **CPT** (Carriage paid to .....- daşınma filan yerə qədər ödənilmişdir, məsələn alıcının limanına qədər); **CIP** (Carriage and insurance paid to .....- daşınma və sığorta etmə filan yerə qədər ödənilmişdir); D qrupu 5 terminəndən ibarətdir: **DAF** (Delivered at frontier- sərhədə qədər daşınma); **DES** (Delivered ex ship- gəmidən digər gəmi ilə təyinat portuna daşınma); **DEQ** (Delivered ex Quay – təyinat portunda gəminin yan aldığı körpüdən daşınma); **DDU** (Delivered duty unpaid - gömrük rüsumu ödənilmədən malın çatdırılması); **DDP** (Delivered duty paid - malın rüsumlar ödənilməklə daşınması).

İNKOTERMS 2010 4 qrup əvəzinə. 2 qrup (sinif) yaratdı:

I qrupda istənilən nəqliyyat növü ilə daşınma terminləri əks etdirilir (**EWX, FCA, CPT, CIP, DAP, DAT və DDP**);

II qrupda dəniz (çay) yolu ilə daşınma terminləri əks etdirilir (**FAS, FOB, CFR və CIF**).

Beləliklə İNKOTERMS 2000-də olan **DAF, DES, DEQ** və **DDU** terminləri İNKOTERMS 2010-a düşməmişdir. Çıxarılmış həmin 4 termin əvəzinə 2 yeni termin (şərt) qəbul edilmişdir: **DAP** və **DAT**.

- **DAP** (Delivered At Place) –satıcının vəzifəsi o vaxt yerinə yetirilmiş hesab olunur ki, yük təyinat ölkəsinin satıcı ilə razılaşdırılmış istənilən yerində alıcıya verilmiş olsun. Bu şərt İNKOTERMS 2000-dəki **DAF, DES və DDU** şərtlərini əvəz etmişdir.
- **DAT** (Delivered At Terminal) –satıcının vəzifəsi yükün müqavilədə razılaşdırılmış təyinat stansiyasında - terminalda alıcının sərəncamına verilməsi anında yerinə yetirilmiş hesab olunur. Bu zaman yük istənilən nəqliyyat növü (təyyarə, gəmi, qatar, avtomobil yaxud boru kəməri) ilə çatdırıla bilər.

DAT İNKOTERMS 2000-dəki **DEQ-i** əvəz etmişdir.

Sənəddə hər bir termin üzrə aşağıdakılar da şərh edilir:

- Tətbiq olunma şərtləri;
- Satıcının əsas vəzifələri;
- Alıcının əsas vəzifələri;
- Riskin keçirilməsi;
- Xərclərin bölgüsünün keçirilməsi.

Bunları hər hansı bir terminin, məsələn **EXW** – termininin timsalında nəzərdən keçirək:

Tətbiq olunma şərtləri:

Termin **EXW** malın satışının ixracatçının ölkəsində aparıldığı, yəni satıcının daxili bazarında verildiyi zaman tətbiq edilir.

Satıcının əsas vəzifələri:

- alıcıya malı və hesab- fakturanı (invoysu) öz zavodunda, anbarında kontrakt üzrə nəzərdə tutulmuş vaxtda təqdim etmək;
- malın qablaşdırılmasını təmin etmək;

Alıcının əsas vəzifələri:

- malı zavodda, anbarda qəbul etmək və onun təyinat məntəqəsinə daşınmasını boynuna götürmək;
- malın qiymətini (dəyərini) ödəmək;
- malın təyinat məntəqəsinə çatdırılması üzrə bütün xərcləri və rickləri boynuna götürmək.

Riskin keçirilməsi:

Malın itirilməsi yaxud zədələnməsi riski satıcıdan alıcıya həmin malın alıcının sərəncamına zavoddan yaxud anbardan verilməsi zamanı keçir.

Xərclərin bölgüsünün keçirilməsi:

Satıcı mal üzrə xərcləri, malı zavodda alıcının sərəncamına təqdim etdiyi ana qədər çəkir. Alıcı xərcləri malı zavoddan (anbardan) öz sərəncamına aldığı andan çəkir.

3.5. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. “İNKOTERMS”-2010 malların göndərilməsinin neçə qrupunu nəzərdə tutur:

- A) 2 (iki);
- B) 3 (üç);
- C) 4 (dörd) ;
- D) 5 (beş);
- E) Belə buir qruplaşma nəzərdə tutulmayıb.

2. “İNKOTERMS”-2010 malların göndərilməsinin bazis şərtinin hansı növlərini nəzərdə tutur:

- A) DAP; DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF;
- B) EWX, FCA, CPT; CIP; DAP;
- C) EWX, FCA, CPT; CIP; DAP; DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF;
- D) DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF
- E) CPT; CIP; DAP; DAT; DDP; FAS; FOB.

3. “İNKOTERMS”-2010 malların göndərilməsinin I qrupuna hansılar aid edilir:

- A) DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF;
- B) EWX, FCA, CPT; CIP;
- C) DAP; DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF;
- D) EWX, FCA, CPT; CIP; DAP; DAT; DDP;
- E) CPT; CIP; DAP; DAT; DDP; FAS; FOB.

4. “İNKOTERMS”-2010 üzrə malların göndərilməsinin II qrupuna hansılar aid edilir:

- A) EWX, FCA, CPT; CIP; DAP; DAT; DDP;
- B) EWX, FCA, CPT; CIP;
- C) FAS; FOB; CFR və CİF;
- D) DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF
- E) CPT; CIP; DAP; DAT; DDP; FAS; FOB.

5. “İNKOTERMS”-2010-a hansı yeni terminlər daxil edilmişdir:

- A) EWX, FCA, CPT; CIP;
- B) EWX, FCA, CPT;
- C) FAS; FOB; CFR və CİF;
- D) DAT; DDP; FAS; FOB; CER və CİF;
- E) DAP; DAT.

6. “İNKOTERMS”-2010 malların mülkiyyət hüququnun keçməsinə nəzərdə tuturmu:

- A) Xeyr;

- B) Xeyr, əgər XİF-in iştirakçıları tərəfindən nəzərdə tutulmayıbsa;
- C) Bəli ;
- D) Bəli, əgər XİF-in iştirakçılarının ölkələri arasında razılıq varsa;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

7. Mal göndərilməsinin EXW bazis şərtində malların itirilməsi riski malalana keçir:

- A) Malsatan tərəfindən malın gəmi portunun yanına yerləşdiyi andan;
- B) Malsatan tərəfindən malın göndərmə stansiyasına yerləşdirdiyi andan;
- C) Malın anbarda qəbul edildiyi andan;
- D) Malsatan tərəfindən malın nəqliyyat təşkilatına təqdim edildiyi andan;
- E) Cavablardan heç biri doğru deyil.

8. Mal göndərilməsinin FAS bazis şərtində malların itirilməsi riski malalana keçir:

- A) Malın malsatan tərəfindən alıcının ölkəsindəki razılaşdırılmış məntəqəsində yerləşdirdiyi tarixdən;
- B) Kontrakt iştirakçılarının razılığına əsasən malın malsatan tərəfindən gəmi bortunun yanına yerləşdirdiyi tarixdən;
- C) İxracatçının ölkəsindəki razılaşdırılmış məntəqədə malın malsatan tərəfindən alıcıya təqdim edildiyi tarixdən;
- D) İxracatçının ölkəsindəki sərhəddə malın malsatan tərəfindən nəqliyyat təşkilatına təqdim edildiyi tarixdən;
- E) Cavablardan heç biri doğru deyil.

9. Mal göndərilməsinin FCA bazis şərtində malların məhvolma yaxud zədələnməsi riski idxalatçıya (malalana) keçir:

- A) Malın malsatan tərəfindən nəqliyyat təşkilatına və ya ekspeditora təqdim edildiyi tarixdən;
- B) Malı daşıyan gəminin malın boşaldılacağı borta yan aldığı andan;
- C) Malın sərhəddə razılaşdırılmış məntəqədə idxalçının sərəncamına təqdim edildiyi tarixdən;
- D) Malın malsatan tərəfindən idxalçının ölkəsindəki razılaşdırılmış məntəqəyə çatdırıldığı tarixdən;
- E) Cavablardan heç biri doğru deyil.

10. Mal göndərilməsinin FOB bazis şərtində malların hansı nəqliyyat vasitəsi ilə göndəilməsi nəzərdə tutulur:

- A) Hava və dəmiryolu nəqliyyatı vasitələri ilə;
- B) Hava nəqliyyatı vasitələri ilə;
- C) Dəmiryolu nəqliyyatı vasitələri ilə;
- D) Dəniz nəqliyyatı və ya daxili su yolu vasitələri ilə;

E) İstənilən nəqliyyat vasitəsi ilə.

11. Kontraktların hansı növləri var:

- A) Əsas, əlavə və təminatlı;
- B) Əsas və təminatlı;
- C) Əsas və köməkçi;
- D) Təminatlı və təminatsız;
- E) Əsas, əlavə, təminatlı və təminatsız.

12. Əsas kontraktlara nələr aid edilir:

- A) İstənilən malın, elmi-texniki biliklərin alınması və icarə üzrə kontraktlar;
- B) Beynəlxalq turizm, konsaltinq və lizinq üzrə bağlanan kontraktlar;
- C) A və B-də göstərilən;
- D) Konsaltinq və lizinq üzrə bağlanan kontraktlar;
- E) Doğru cavab yoxdur;

13. Kontraktların subyektinə daxildir:

- A) Sövdələşmədə iştirak etmək istəyən istənilən hüquqi və fiziki şəxslər;
- B) Sövdələşmədə iştirak etmək istəyən istənilən fiziki şəxslər;
- C) Sövdələşmədə iştirak etmək istəyən istənilən hüquqi şəxslər;
- D) Malları alan və ya satan fiziki şəxslər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

14. Ofertan dedikdə nə başa düşülür:

- A) Oferta bir tərəfin digər tərəflə kontrakta girmək barədə istənilən xarakterli təklifidir;
- B) Oferta bir tərəfin digər tərəflə hüquqi öhdəlik yaradan kontrakta girmək barədə kommersiya xarakterli təklifidir;
- C) Oferta bir tərəfin digər tərəflə hüquqi öhdəlik yaradan kontrakta girmək barədə qeyri-kommersiya xarakterli təklifidir;
- D) A və C-də göstərilən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

15. Ofertan dili hansı dil ola bilər:

- A) Ünvanına ofeta göndərilənin dili;
- B) Sövdələşmədə iştirak edənlərdən birinin dili;
- C) Ünvanına oferta göndərilənin dili yaxud istənilən xarici dil;
- D) Alıcının yaxud satıcının dili;
- E) Doğru cavab yoxdur.

16. Malın franko qiyməti nədir:

- A) Malın sövdələşmə həyata keçirilən zaman yaranan qiymətidir;

- B) Malın istehsal qiymətidir;
- C) Malın pərakəndə qiymətidir;
- D) Malın nəqliyyat xərcləri daxil edilməklə nəzərdə tutulan qiymətidir;
- E) Malın istehsal və pərakəndə qiymətidir.

17. Qiymətlərin təsbiti üsulundan asılı olaraq hansı qiymət növləri mövcuddur:

- A) Möhkəm (sabit) və dəyişən qiymətlər;
- B) Möhkəm (sabit) və sürüşkən qiymətlər;
- C) Dəyişən və sürüşkən qiymətlər
- D) Topdan və pərakəndə qiymətlər;
- E) Möhkəm (sabit), dəyişən və sürüşkən qiymətlər.

18. Kontraktın bağlanması hansı mərhələləri vardır:

- A) Kontraktın hazırlanması, kontraktın tərtib edilməsi və kontraktın yerinə yetirilməsi;
- B) Kontraktın hazırlanması və kontraktın yerinə yetirilməsi;
- C) Kontraktın hazırlanması və kontraktın tərtib edilməsi;
- D) Kontraktın tərtib edilməsi və kontraktın yerinə yetirilməsi;
- E) Kontraktın tərtib edilməsi, kontraktın yerinə yetirilməsi və kontraktın auditı.

19. Malların göndərişinin bazis şərtinin əsasında hansı şərt durur:

- A) Franko-zavod ;
- B) Franko daşıyıcı;
- C) Franko;
- D) Franko malsatan;
- E) Franko malalan.

20. Mal göndərilmənin bazis şərtində malların itirilməsi riskini nəzərdə tuturmu:

- A) Tutmur; əgər malsatan tələd edirsə;
- B) Tutar, əgər malsatan tələd edirsə ;
- C) Tutmur; əgər malalan tələd edirsə;
- D) Tutar;
- E) Tutar; əgər malalan tələd edirsə.

21. Malların alqı-satqısı üzrə beynəlxalq konvensiyada nələr əks etdirilir:

- A) Tərtib olunma şərtləri və satıcının vəzifələri;
- B) Tərtib olunma şərtləri və alıcının vəzifələri;
- C) Alıcı və satıcının vəzifələri;
- D) Riskin keçirilməsi və xərclərin bölgüsü;
- E) Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı.

22. Malın qiyməti dedikdə nə başa düşülür:

- A) Malın tam maya dəyəri;
- B) Malın tam olmayan maya dəyərinin pulla ifadəsi;
- C) İstehsal olunan məhsulun maya dəyərinin pulla ifadəsi;
- D) Malın dəyərinin pulla ifadəsi;
- E) Bütün cavablar doğrudur.

23. Dəyişən qiymətlər dedikdə nə başa düşülür:

- A) Kontraktın qüvvədə olduğu müddətdə dəyişməyən qiymətlər;
- B) Malın göndərildiyi anda bazar qiymətindən asılı olaraq dəyişən qiymətlər;
- C) Malın göndərildiyi anda bazar qiymətindən asılı olaraq dəyişməyən qiymətlər;
- D) Kontraktın qüvvədə olduğu müddətdə dəyişdirilə bilən qiymətlər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

24. Kontraktın bağlanması neçə mərhələni əhatə edir:

- A) 1(bir);
- B) 2(iki);
- C) 3(üç);;
- D) 5(beş)
- E) 6 (altı).

25. Qiymətlərin valyutası seçilərkən nəyə diqqət edilir:

- A) Malın ölkənin valyutasına;
- B) Malsatan ölkənin valyutasına;
- C) Beynəlxalq ticarətdə istifadə edilən qiymətlərə;
- D) Seçilən valyutanın sabitliyinə;
- E) Bütün yuxarıda qeyd edilənlər.

26. Qiymətlərlərin əsası kimi çəki götürüldükdə kontraktda mütləq qaydada göstərilməlidir:

- A) Malın həcmi;
- B) Malın brutto və netto çəkisi;
- C) Malın qiyməti;
- D) Malın netto çəkisi;
- E) Malın brutto çəkisi.

27. Beynəlxalq alqı-satqı haqda konvensiya nəyin unifikasiyasıdır:

- A) Bağlanan müqavilələrin;
- B) Kontraktın valyutasının;
- C) Malların alqı-satqı müqaviləsini tənzimləyən maddi-hüquqi normaların unifikasiyasıdır;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

28. Sabit qiymətlər dedikdə nə başa düşülür:

- A) Pərakəndə qiymətlər;
- B) Dünya qiymətləri;
- C) İstənilən vaxt dəyişdirilə bilən qiymətlər;
- D) Kontraktda göstərilən qiymətlər;
- E) Konraktın qüvvədə olduğu dövrdə dəyişməyən qiymətlər.

29. Beynəlxalq ticarətdə adətlər dedikdə hansı qaydalar başa düşülür:

- A) Uzun müddət ərzində tətbiq edilən;
- B) Müqavilədə qeydə alınan;
- C) Heç bir yerdə qeydə alınmayan və icazə verilən;
- D) A və C-də göstərilən;
- E) A və B-də göstərilən.

30. Faktura qiymətləri dedikdə başa düşülür:

- A) Malın maya dəyəri, yükləmə-boşaltma, sığorta xərcləri və gömrük ödənişləri daxil edilən qiymət;
- B) Məhsulun maya dəyəri və yükləmə-boşaltma xərcləri daxil olan qiymət;
- C) Məhsulun maya dəyəri və gömrük ödənişləri daxil edilən qiymət;
- D) Malın alış qiyməti;
- E) Doğru cavab yoxdur.

IV Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq edilən hesablaşmalar

4.1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq olunan hesablaşmalar haqda ümumi anlayış

Milli valyuta xarici valyutaya, xarici hüququ və fiziki şəxslər qarşısında xaricdə yaranan öhdəliklərin ödənilməsi zamanı mübadilə edilir. Digər tərəfdən, xarici valyutanın ölkəyə daxil olmalarının əsas kanalı xaricdən olan tədiyyələr (ödənişlərdir). Valyuta ilə pul tələbləri və öhdəlikləri müxtəlif ölkələr, müxtəlif ölkələrin fiziki və hüquqi şəxsləri arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni, hüququ və texniki münasibətlər asnasında yaranır.

Beynəlxalq hesablaşmalar – yuxarıda göstərilən pul tələbləri və öhdəliklərinin ödənilməsi üzrə əməliyyatların təşkili və tənzimlənməsiir.

XİF üzrə hesablaşmalar beynəlxalq hesablaşmaların əsas hissəsini təşkil edir. **XİF üzrə beynəlxalq hesablaşmalar** - malların alqı-satqısı və digər kommersiya xarakterli əməliyyatlar zamanı yaranan tədiyyələrin (ödənişlərin) təşkili və tənzimlənməsidir.

Bütövlükdə beynəlxalq hesablaşmalar, o cümlədən XİF üzrə beynəlxalq hesablaşmalar bankların gündəlik fəaliyyəti kimi çıxış edir.

Banklar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənilib hazırlanmış və əksər dünya ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş şərtlər, normalar və qaydalar əsasında xarici hesablaşmaları həyata keçirir. Bankların beynəlxalq hesablaşmalar sferasında fəaliyyəti dövlət tənzimlənməsi obyektidir.

Beynəlxalq və XİF üzrə hesablaşmalar əsasən nağdsız qaydada, müxtəlif ölkələrin kredit idarələri arasında müxabir (müqavilə) münasibətlərinin müəyyən edilməsi yolu ilə banklar tərəfindən yerinə yetirilir. Bu məqsədlə banklar bir-biri ilə müxbir sazişləri bağlayır və bu sazişlər əsasında onlarda hesablar (**nostro-** bu bankın digər banklarda hesabları və **loro-** digər bankların bu bankda hesabları) açılır. Sazişlərdə hesablaşmaların qaydası, komisyon mükafatların məbləği, həmçinin vəsaitlər xərcləndikcə müxbir hesabın tamamlanması metodları müəyyən

edilir. Banklar beynəlxalq və XİF üzrə hesablaşmaları özlərinin xarici filialları və şöbələri vasitəsilə də həyata keçirə bilərlər.

Hesablaşmalar həyata keçirilərkən ödəniş metodları ilə hesablaşma formalarını fərqləndirmək lazımdır.

Ödəniş metodları – pul vəsaitlərinin ödənilməsi və ya alınması mexanizmləridir (üsullarıdır).

Hesablaşma formaları- ödənişin yerinə yetirildiyi alətlərdir (hesablaşma sənədləridir).

4.2. XİF-də istifadə edilən ödəniş metodları

Ödəniş metodlarına aşağıdakılar aid edilir:

- avans ödənişləri;
- yüklənib göndərilmədən sonra ödəniş;
- açılmış hesab üzrə ödəniş;
- inkasso qaydasında ödəniş;
- akkreditiv üzrə ödəniş.

Avans ödənişi (əvvəlcədən ödəniş) zamanı malların dəyəri onlar göndərilməmişdən, xidmətlərin dəyəri isə onlar göstərilməmişdən əvvəl ödənilir. Bu halda ixracatçı idxalçının ödənişindən imtina edə biləcəyi riski altına düşmür, amma o, yəni idxalçı ixracatçının öz öhdəliyini yerinə yetirməməsi riskinə məruz qalır. Avans ödənişi əslində idxalçının əvvəlcədən ixracatçını maliyyələşdirmə anlamına gəlir.

Yüklənib göndəildikdən sonra ödəniş zamanı malın, xidmətin dəyəri onların yüklənib göndərilməsi, xidmətlərin göstərilməsi barədə sənəd alındıqdan yaxud teleqram (telefaks) alındıqdan sonra ödənilir. Satıcı malı yükləyib göndərdikdən, xidməti göstərdikdən sonra müvafiq sənədləri öz bankına göndərir və bununla da mal üzərində mülkiyyət hüququnu malısalana vermiş olur.

Açılmış hesab üzrə ödəniş zamanı ixracatçı malı və mal müşayətedici sənədləri bankdan yan keçməklə idxalatçının ünvanına göndərir, öz növbəsində idxalçı kontrakt üzrə müvafiq məbləği həmin kontraktın nəzərdə tutulan yaxud

tərəflərin razılaşdırdığı müddətlərdə ödəyir. Açılmış hesab üzrə ödəniş ticarət kreditli ilə satış kimi çıxış edir.

İxracatçı malı və yükləmə haqda sənədləri göndərməklə mal üzərində nəzarəti və mülkiyyət hüququnu itirir. Alıcı malın dəyərini əvvəlcədən razılaşdırılmış məbləğdə ödəmək barədə öhdəlik götürür. Bu zaman o, mal ilə istədiyi kimi davranma bilər.

Açılmış hesab üzrə ödəniş metodu bir-biri ilə uzun müddət işgüzar əlaqələri olan şirkətlər, sisteməlik mal göndərişləri zamanı ana şirkət ilə törəmə şirkətlər və fəiallar arasında olan əlaqələr, qarşılıqlı mal göndərişləri, xidmətlər göstərilməsi hallarında tətbiq edilir.

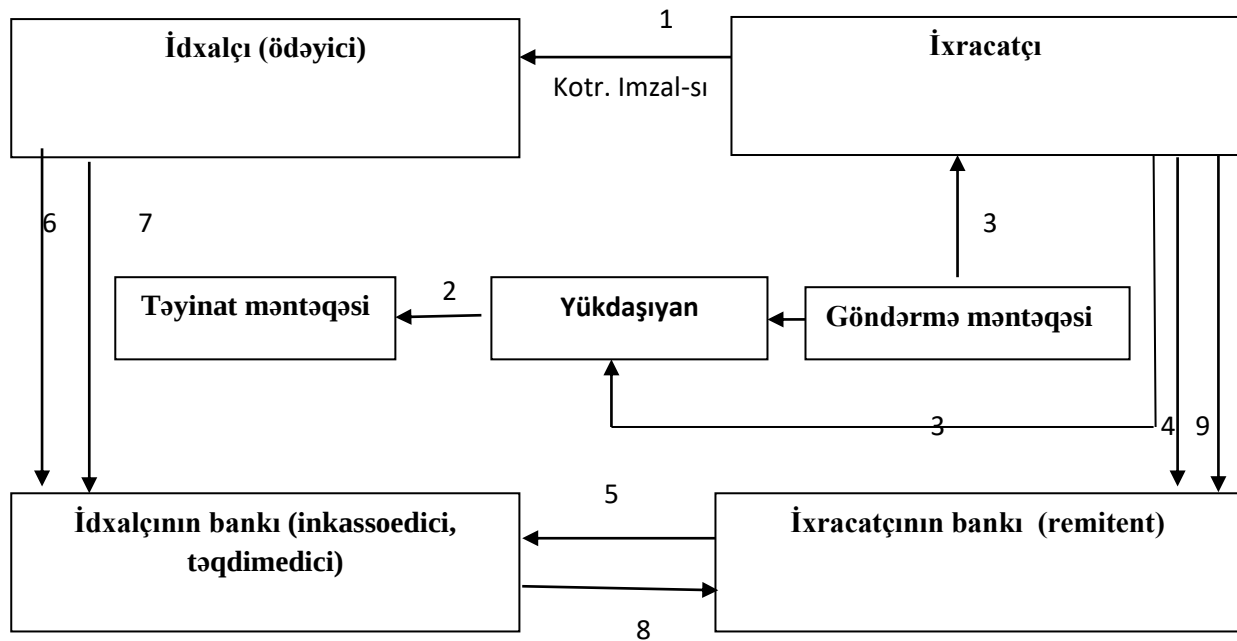
Beynəlxalq hesablaşmalarda əsas metodlar inkasso və akkreditiv hesablaşma formalarıdır.

Hesablaşmaların inkasso metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bank öz müştərisinin tapşırığı ilə idxalçıdan tədiyyəni (ödəməni) alır. Alınan vəsaitlər müştərisinin bankdakı hesabına köçürülür. Bu zaman ödəniş alıcıdan aşağıdakı əsaslara görə alınma bilər:

- a) yalnız maliyyə sənədlərinə (sadə yaxud köçürmə veksəlləri, çeklər, ödəniş qeydləri və s.) ;
- b) kommersiya sənədlərilə müşayət olunan maliyyə sənədlərinə (sənədli inkasso) - konosament, nəqliyyat qaimələri, sığorta sənədləri, keyfiyyət və mənşə sertifikatları və s.).

İnkasso üzrə hesablaşmaların sxemi aşağıdakı kimidir (şəkil 4.2.1 bax səh 70):

Bu metodda hesablaşmaların hansı banklar vasitəsi ilə aparılacağı kontraktla bəlli olduğdan sonra ixracatçı malın yüklənməsini həyata keçirir. Yüku daşıyandan nəqliyyat sənədləri alındıqdan sonra ixracatçı bütün lazımı sənədləri banka verir və inkassolaşmanı aparmağı ona tapşırır. Remitent bank- sənədləri yoxladıqdan sonra onu idxalçı ölkədə olan bank-müxəbirə (inkassoedici banka) göndərir.

Sxem 1. İnkasso formasında hesablaşmalar

Sonuncu sənədləri yoxladıqdan sonra idxalçı-ödəyiciyə göndərir. İnkassoedici bank bunu bilavasitə yaxud digər bank (təqdimdən adlanan bank) vasitəsilə də edə bilər. Sənədlər ödəyiciyə verilə bilər:

- ödənişə qarşı;
- akseptə qarşı;
- inkasso tapşırığından asılı olaraq sənədlərin ödənişi olmadan nadir hallarda.

Tədiyyəni idxalçıdan aldıqdan sonra inkassoedici bank pul gəlirini remitent banka göndərir, o da onu öz növbəsində ixracatçının hesabına köçürülür.

Hesablaşmaların aparılması qaydası aşağıdakı kimidir:

- Kontraktın bağlanması (hesablaşmaların aparılacağı banklar göstərilməklə);
- İxracatçı tərəfinən kontraktın şərtlərinə uyğun olaraq malın yüklənməsi;
- İxracatçı tərəfindən yükdaşıyandan nəqliyyat sənədlərinin alınması;
- İxracatçı tərəfindən sənədlər komplektinin (nəqliyyat və digər, həmçinin zəruri hallarda maliyyə sənədlərinin) hazırlanması və onların inkasso tapşırığı zamanı öz bankına (bank remitentə) təqdim olunması;

5. Bank -remitent tərəfindən sənədlərin (xarici əlamətlər üzrə) yoxlanılması və onların inkasso tapşırığı ilə birlikdə idxalatçı ölkədə olan maxabir banka (inkassoedici banka) göndərilməsi;
6. Inkassoedici bank tərəfindən inkasso tapşırıqlarının və sənədlərin tədiyyənin bilavasitə və yaxud digər bank (bu halda təqdimedici bank adlanan bank) vasitəsilə alınması yaxud trattın (köçürmə veksellərinin) aksept olunması məqsəi ilə yoxlanılması üçün idxalçıya təqdim olunması;
7. Inkassoedici bank tərəfindən ödəyicidən tədiyyənin alınması və sənədlərin ona verilməsi;
8. Inkassoedici bank tərəfindən pul gəlirlərinin bank remitentə (poçt ilə, teleqrafla, teleks ilə və müvafiq təlimatlarda göstərildiyi kimi digər vasitələrlə) köçürülməsi;
9. Alınmış pul gəlirlərinin remitent bank tərəfinə ixracatçının hesabına köçürülməsi.

Inkasso əməliyyatları bütövlükdə idxalçı üçün sərfəlidir, çünki tədiyyə mal üzərində mülkiyyət hüququnun ona keçdiyi andan sonra köçürülür yaxud ödənilir, beləliklə də bu ana qədər o öz vəsaitini dövriyyədə saxlaya bilər.

Bu zaman idxalçı yüklənməmiş mal üçün pul ödənişini həyata keçirmək riski qarşısında qalmır. Əksinə, mal yükləndikdən sonra ixracatçıya ödəniş təminatı verilmir: həmişə belə bir risk mövcud olur ki, idxalçı müxtəlif səbəblər üzündən maldan imtina edə bilər. Bu hələ bir yana qalsın, ixracatçının ona ödəniləcək pul gəlirini alması malın yüklənməsindən dərhal sonra deyil, bir müddət keçdikdən sonra baş verir. Bununla da ixracatçı faktiki olaraq idxalçıya kredit vermiş olur. Bundan başqa, sənədlərin bank vasitəsilə hərəkətinin bir neçə həftədən bir aya qədər, bəzi hallarda isə daha çox davam edə biləcəyi mümkün olduğu üçün valyuta məhdudiyyətlərinin qoyulması riski mövcuddur (bu, ilk növbədə cari əməliyyatlar üzrə valyuta məhdudiyyətlərinin ləğv olunması barədə BVF-nin Nizamnaməsinin VIII maddəsinə qoşulmaq haqda hələlik bəyanat verməmiş ölkələrə aiddir).

Hesablaşmaların akkreditiv metodu AR Mülki Məcəlləsinin 977.1-ci maddəsinə əsasən akkreditiv üzrə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin(idxalatçının) akkreditiv açılması haqqında tapşırığı ilə hərəkət edən bank (emitent bank) vəsait, alana vəsait ödəməyi və ya köçürmə vekselinə ödəməyi, aksept etməyi və uçota almağı və ya bu səlahiyyətləri başqa banka (icraçı banka) verməyi öhdəsinə götürür. Hesablaşmaların akkreditiv qaydası aşağıdakı kimi həyata keçirilir.

İxracatçı və idxalçı hesablaşmaların akkreditiv formasında aparılacağı göstərilməklə malların göndərilməsi və xidmətlərin göstərilməsi üzrə kontrakt imzalayırlar. İdxalçı ixracatçının xeyrinə akkreditiv açmaq barədə öz bankına (bank emitentə) ərizə ilə müraciət edir. Bank emitent idxalçının məktubunu ixracatçının ölkəsində olan və müxbir münasibətləri saxladığı banka (avizoedici banka) göndərir və akkreditivi ixracatçıya göndərmək tapşırığı verir.

Akkreditivin sürətini aldıqdan sonra ixracatçı malı yükləyir və akkreditivin şərtlərinə uyğun olaraq tələb olunan sənədləri akkreditivdə göstərilən banka (o avizoedici bank da ola bilər) təqdim edir, sonuncu onları bank emitentə təqdim edir. Bank- emitent sənədlərin düzgün rəsmiyyətə salınmasını yoxlayır və onları ödəyir. Pullar avizoedici banka köçürüldükdən sonra bank emitent sənədləri idxalçıya verir. Avizoedici bank bank emitentdən daxil olmuş vəsaitləri ixracatçının hesabına köçürür, idxalçı malı alır.

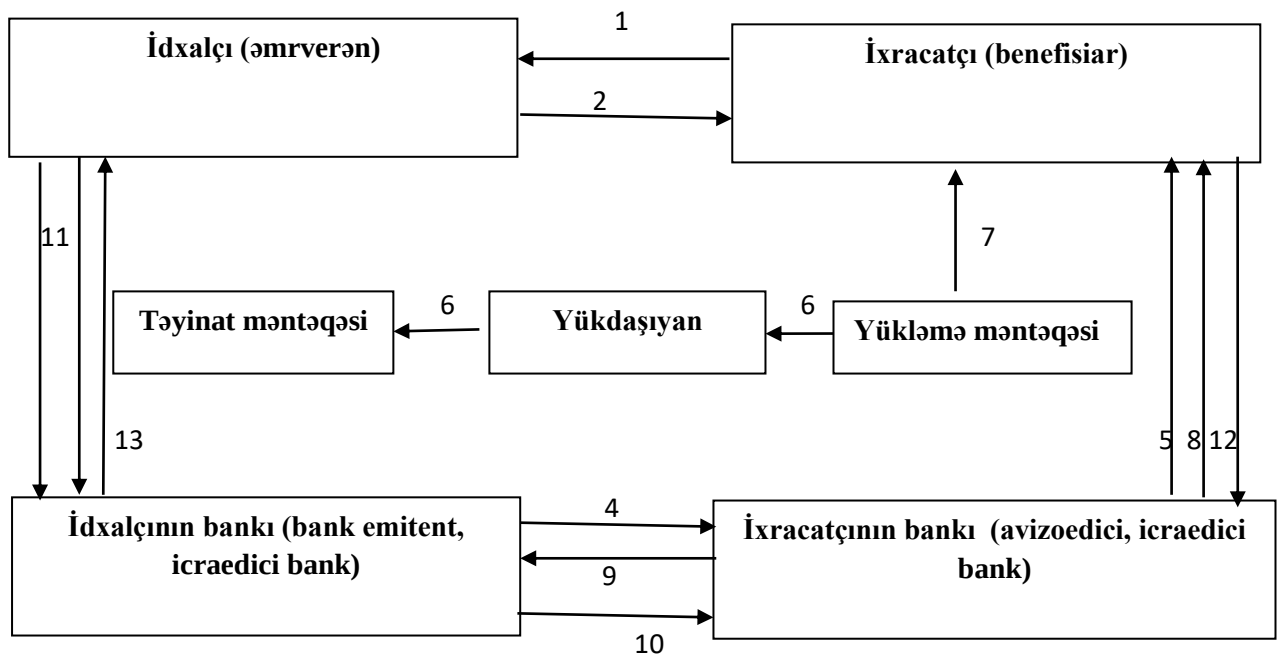
Ancaq akkreditivin şərtlərinə uyğun olaraq ixracatçı tərəfindən təqdim edilmiş sənədləri bank-emitent yox, həm də akkreditivdə göstərilən digər bank (icraedici bank) da ödəyə bilər. Bu halda icraedici bank (bu avizoedici bank da ola bilər) ixracatçı tərəfindən təqdim edilmiş sənədlər yoxlanıldıqdan sonra bank-emitentdən köçürülmüş məbləğin ödənilməsini tələb edir.

Sənədli akkreditiv metodunda beynəlxalq hesablaşmalar aşağıdakı sxem üzrə aparılır(şəkil 4.2.2):

1. Tərəflərin akkreditiv hesablaşma metodundan istifadə edəcəklərinin göstərildiyi kontraktın bağlanması;
2. Malın yüklənmək üçün hazırlandığı barədə idxalçının məlumatlandırılması;

3. İdxalçının akkreditivin şərtlərini dəqiq göstərmək şərti ilə öz bankına akkreditivin açılması barədə ərizə təqdim etməsi;
4. Bank-emitent (icraedici bank) tərəfindən akkreditivin açılması və onun adətən benefisara (malsatana) xidmət edən və akkreditivin açılması barədə sonuncunu xəbərdar edən bank vasitəsi ilə ixracatçıya göndərilməsi.

Şəkil 4.2.2. Hesablaşmaların akkreditiv metodu

5. Avizoedici bank tərəfindən akkreditivin həqiqi olmasının yoxlanılması və onun bank benefisara verilməsi;
6. Benefisar tərəfindən akkreditivin kontraktın predmetinə uyğun olmasının yoxlanılması və razılıq halında onun tərəfindən malın müəyyən edilmiş müddətdə yüklənməsi;
7. Benefisar tərəfindən nəqliyyat sənədlərinin (və akkreditivin şərtlərinə görə digər sənədlərin) yükdaşıyandan götürülməsi;
8. Yükdaşıyandan götürülmüş sənədlərin benefisar tərəfindən öz bankına təqdim edilməsi;
9. İdxalçının bankı tərəfindən benefisardan götürülmüş sənədlərin yoxlanılması və onların ödənilməsi, aksept edilməsi (ödənilməsinə razılıq

verilməsi yaxud ödənilməsinə təminat veilməsi) üçün bank emitentə göndərilməsi;

10. Bank-emitent (icraedici bank) tərəfindən alınmış sənədlərin yoxlanılması və akkreditivin bütün şərtlərinə əməl olunması şərtlə tədiyyə məbləğinin ixracatçının hesabına köçürülməsi;

11. Bank-emitent tərəfindən idxalçının hesabının debetləşdirilməsi;

12. Avizoedici bank tərəfindən pul gəlirlərinin benefisarın(malsatanın) hesabına köçürülməsi;

13. İdxalatçı-sərəncamverici tərəfindən bank emitentdən sənədlərin götürülməsi və mala sahibolma hüququna yiyələnməsi.

Hesablaşmaların akkreditiv metodla həyata keçirildiyi zaman banklar hesablaşmaların inkaso metodunda olduğundan daha yüksək komisyona yığılı tuturlar, çünki akkreditiv forma mürəkkəbdir və böyük xərclər tələb edir.

4.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan hesablaşma formaları

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan hesablaşma formaları aşağıdakılar hesab olunur:

- Çeklər;
- Köçümə vekselləri;
- Bank trattası;
- Poçt köçürmələri;
- Teleqraf köçürmələri;
- SWIFT sistemi üzrə köçürmələr.

Mülki Məcəllənin 1049.1 maddəsinə əsasən çek -orderli- qiymətli kağız olub, ifadə olunduğu pul məbləğinin sahibinə ödənilməsi barədə çek verənin banka verdiyi və heç nə ilə şərtləndirilməyən yazılı sərəncamından ibarətdir.

Çekdə aşağıdakı **rekvizitlər** göstərilməlidir: sənədin mətninə daxil edilmiş “çek” adı; müəyyən pul məbləğini ödəmək barədə sadə və heç nə ilə şərtləndirilməyən tapşırıq; ödənişi icra etməli olan bankın adı; ödəniş yerinin

göstərilməsi; çəkin tərtib olunduğu tarixin və yerin göstərilməsi; çek verənin imzası.

Çeklərə aşağıdakılar aiddir:

- hesablaşma cekləri;
- bank çeki;
- pul çeki;
- yol çeki.

Hesablaşma ceki hesablardan nağdsız qaydada hesablaşmaların aparılmasını nəzərdə tutan çekdir. Çek yalnız o hallarda verilə bilər ki, çek verənin bankdakı hesablarında vəsaiti və həmin vəsaitə dair çeklər vasitəsi ilə sərəncam vermək hüququ olsun.

Çekin ödənilməsi üçün çek verənin vəsaiti və ya ona verilmiş kredit kifayət etmədikdə bankın çeki ödəməkdən imtina hüququ vardır. Ödəyici çeki aksept etməməlidir. Çekdə aksept barədə edilən qeyd etibarsız sayılır. Çek müəyyən şəxsin adına yazıla bilər ya da adsız olur. Çek çekverənin özünə verilə bilər. Müəyyən şəxsə verilmiş və ödənişə təqdim olunmuş çek **indossament** vasitəsilə başqa şəxsə verilə bilər. Çek təqdim edildikdə ödənilə bilər.

Tərtib edildiyi ölkədə ödənilməli olan çek bir ay müddətində ödənişə təqdim olunmalıdır. Verilmiş ölkədə deyil, başqa ölkədə ödənilməli olan çek aksept edilməlidir. Verilmiş ölkədə deyil, başqa ölkədə ödənilməli olan çek verilmə yeri ilə ödəniş yeri eyni bir qitədədirsə, 2 (iki) ay müddətində, müxtəlif qitələrdə olduqda isə 3 (üç) ay müddətində ödənişə təqdim edilir.

Çekverən, habelə hər hansı çek sahibi çekin üz tərəfində “hesablaşma” qeydi və ya başqa qeyd yazmaqla, çekin nağd pulla ödənilməsini qadağan edə bilər.

Beynəlxalq təcrübədə çeklərlə hesablaşmalar çox nadir hallarda aparılır.

Veksel- orderli qiymətli kağızlardır. Veksel verən onun vasitəsi ilə hər hansı bir şəxsə müəyyən məbləğin ödənilməsi barədə başqa şəxsə (ödəyiciyə) göstəriş verir (köçürmə vekseli) və ya hər hansı müəyyən şəxsə və ya bu şəxsin

sərəncamına müəyyən məbləğ ödəməyi öhdəsinə götürür(sadə veksəl) (MM maddə 1004).

Veksəl bir tərəfdən pulun ödənilməsini tələb etmək hüququ verən borc kağızıdırsa, digər tərəfdən, qiymətli kağız olmaq etibarı ilə satıla və alına bilər və digər maliyyə və hesablaşma əməliyyatlarında istifadə oluna bilər.

Veksəl malın (xidmətin) dəyərini möhlətlə, yəni müəyyən müddət keçdikdən sonra ödəməyə imkan verir, malsatanlara isə imkan verir ki, vekselin uçuğu formasında kredit almış olsunlar.

Veksellər hesablaşmaları xeyli sürətləndirir, çünki eyni bir veksəl bir neçə öhdəliyi ödəməyə imkan verir.

Sadə veksəl alıcı (sifarişçi)-borclu tərəfindən rəsmiyyətə salınır və imzalanır, sonra isə o(veksəl) ixracatçıya, yəni alıcının borclu olduğu şəxsə göndərilir. Beləliklə sadə veksəl alıcının malın (xidmətin) dəyərinin ödənilməsi barədə satıcıya (borclu olduğu şəxsə) heç bir şeylə təmin olunmayan söz verməsi yaxud boyun olmasıdır.

Köçürmə vekseli ixracatçı tərəfindən yazılır və alıcıya göndərilir və ixracatçı gözləyir ki, alıcı vekseli aksept edəcək və vaxt çatanda onu ödəyəcəkdir. Vekselin dövriyyəsi zamanı hesablanmış **faiz** və ödənilməli olan veksəl adətən vekselin məbləğinə daxil edilir.

Köçürmə vekseli (**tratta**) – vekselverənin ödəyiciyə müəyyən məbləğdə pulun müəyyən edilmiş məbləğdə və müəyyən olunmuş yerdə veksəl sahibinə (veksəl tutana yaxud pulu almalı olan şəxsə) ödənilməsi haqda sözsüz sərəncamını əks etdirən yazılı sənəddir.

Trassant- köçürmə vekselini vermiş şəxs (məsələn, malsatan).

Trassat- adına veksəl yazılmış və veksəl üzrə məbləği ödəməli olan şəxs (məsələn, malalan).

Remitent- veksəl üzrə pulu almalı olann şəxs (məsələn, üçüncü şəxs).

Trassant vekseli aksept üçün bilavasitə trassata təqdim edir. Bu təqdim etmə bank vasitəsilə də baş verə bilər. **Aksept edilməyən** köçürmə vekseli qanunu ödəniş vasitəsi qüvvəsinə malik deyildir. Akseptdən sonra trassat- akseptçi əsas

veksel borclusu olur. Veksel sahibi (veksel tutan) trassat pulu ödəmədikdə ona qarşı iddia qaldıra bilər.

Qiymətli kağızlar kimi veksellər də dövriyyədə ola bilər. Vekseli birinci dəfə əldə edən şəxs onu digərinin mülkiyyətinə vermək hüququna malikdir, eyni hüquqa ikinci, üçüncü və sonrakı şəxslər də malik ola bilərlər.

Vekselin mülkiyyətə verilməsi **indossament**, vekseli verən şəxs **indossant**, vekselin keçmiş olduğu şəxs isə - **indossat** adlanır.

Vekselin verilməsi vekselin əks tərəfində qoyulmuş imza ilə həyata keçirilir. Vekseli əldə edən şəxsə (indossata) tədiyyəni almaq hüququ keçir. Verilmə imzasının iki növü vardır:

- adlı imza (indossantın imzası ilə və vekseli yeni əldə edənin adı göstərilməklə);
- bank imzası (yalnız indossantın imzası, vekselin kimə verildiyi göstərilir).

Köçürmə vekseli üzrə ödəniş, veksel zəminliyi (**aval**) vasitəsi ilə tamamilə və qismən ödənilə bilər. **Avalı** üçüncü şəxs və ya vekseldə imza etmiş şəxslərdən biri verə bilər. Avalda onun kimin hesabına verildiyini və kimin öhdəliyi üçün (akseptçinin, vekselverənin, indossantın) verildiyi göstərilməlidir. Vekseli ödəməklə avalçı, öhdəliyini ödəmiş olduğu şəxsin bütün hüquqlarını əldə etmiş olur.

Bank tərəfindən avalın verilməsi – pullu xidmətdir. Ödəniş vekselin məbləğindən faizlə tutulur. Veksellər həmçinin öhdəliklərin təmin edilməsi funksiyasını da yerinə yetirə bilər, məsələn kreditlərin alınması, verilməsi və s. Belə veksellər **təminəddici veksellər** adlanır.

Bank trattası – bank tərəfindən bankın xaricdəki öz hesablarından birinə yazılmış pul sənədidir. Bank trattasının köməyi ilə hesablaşmalar aşağıdakı qyda həyata keçirilir. Məsələn, ölkə daxilində hər hansı bir idxalçı xarici ixracatçının göndərdiyi malın dəyərini bank trattası vasitəsilə ödəmək niyyətindədir. Bunun üçün idxalçı malsatan ölkənin valyutasında belə bir trattanın verilməsi üçün öz bankına yazılı qaydada müraciət edir. İdxalçının bankı idxalçının hesabından müəyyən məbləğ valyutanı (idxalçının göstərdiyi məbləğdə) silir. İdxalçı trattanı

xaricə ixracatçının ünvanına göndərir. Eyni zamanda ixracatçının bankı xarici-müxbir banka trattanın verilməsi barədə xəbər göndərir və ondan bu tratta ixracatçı tərəfindən ödənilməyə təqdim edildikdə öz hesabına debetləşdirməyi xahiş edir. İxracatçı idxalçıdan tratta aldıqdan sonra onu öz bankına təqdim edir və həmin bank tələb olunan məbləği ixracatçının hesabına köçürür.

Poçt köçürməsi (poçt tədiyyə tapşırığı) müəyyən məbləğ pul vəsaitinin tapşırıqda göstərilən pulalana (benefisiara) ödənilməsi barədə bir bank tərəfindən digər (xarici) banka göndərilən tədiyyə tapşırığıdır.

Poçt köçürməsi müştəri tərəfindən deyil, sərəncam vermiş bank tərəfindən aviopoçt vasitəsilə xarici banka göndərilir. Bank müştəridən komisiyon məbləğlər və poçt-teleqraf xərclərinin məbləğini tutur.

Bu zaman ölkə bankı özündə ölkə daxilindəki idxalçının hesabını debetləşdirir (silir), xarici bank isə ölkədaxili (azərbaycan) bank müxabirin hesabını debetləşdirir və ixracatçının, yəni malsatanın (benefisiarın) hesabı isə kreditləşdirilir.

Teleqraf köçürməsi (teleqraf yaxud teleks tədiyyə tapşırığı) poçt köçürməsinə oxşayır, ancaq fərq ondan ibarətdir ki, tədiyyə tapşırığı aviopoçt ilə deyil, teleqraf yaxud teleks vasitəsilə göndərilir. Teleqraf köçürmələri ödəyici (idxalçı) bankın müştərisinə müəyyən qədər baha başa gəlir, lakin onlar hesablaşmaları sürətləndirir.

SWIFT sistemi üzrə köçürmələr - SWIFT– telekommunikasiya vasitəsi ilə maliyyə hesablaşmaları üzrə beynəlxalq banklararası təşkilatdır. O 1973-cü ildə yaradılmış və Brüsseldə qeydiyyatda alınmışdır. Hazırda dünyanın 90 ölkəsinin 350-dən çox bankını özündə birləşdirir. SWIFT mahiyyət etibarı ilə əslində bankların- iştirakçıların kooperativ cəmiyyətidir, hansı ki, beynəlxalq komputerləşdirilmiş rabitə şəbəkəsi təşkil etmişdir. Bunun da məqsədi bankların idarə edilməsinin səmərəliliyini yüksəltmək və beynəlxalq bank ödənişlərini sürətləndirməkdir.

SWIFT sistemi üzrə köçürmələr getdikcə daha çox tətbiq olunur. Bu sistem üzrə köçürmələrin həyata keçirilmə sürəti adi teleqrafa nisbətən daha yüksəkdir, çünki o

xüsusi formata malikdir ki, bu da onların işlənməsini sürətləndirir. Xüsusi avadanlıqlardan istifadə banklar-iştirakçılar arasındakı ödənişləri avtomatik rejimdə bir neçə dəqiqə ərzində yerinə yetirməyə imkan verir.

Köçürmələr adi və üstün köçürmələrə bölünür. SWIFT sisteminin üstünlükləri aşağıdakılardır:

- əməliyyatların tezliyi;
- əməliyyatlardan sui istifadə və səhvlərdən bütün iştirakçılar üçün ümumi olan standart və xüsusi şifrələr vasitəsi ilə müdafiə olunma;
- məzmununa və formatına görə göndərmələrin (çatdırılmaların) eyniliyi nəticəsində bank əməliyyatlarının ucuzluğu;
- çatdırılmaların verilməsi zamanı riskin minimal olması.

Qeyd edilən sistemin yeganə çatışmayan cəhəti köçürmələrin ancaq bu sistemə üzv olan banklar arasında həyata keçirilməsidir. Hazırda banklararası elektron sistemlər bazası əsasında pul köçürmələri və bank hesablaşmalarının digər avtomatlaşdırılmış sistemləri yaradılır və inkişaf edir ki, bu zaman müəyyən bir bank, sistemin iştirakçıları qrupu üçün krilinq mərkəzi rolunu oynayır, köçürmələr müəyyən valyuta ilə həyata keçirilir.

4.4. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ödəmə metodları dedikdə nə başa düşülür:

- A) Ödəmə və pulun alınması mexanizmləridir(üsullarıdır);
- B) Ödəmənin həyata keçirildiyi alətlər(hesablaşma sənədləri);
- C) Ödəmə mexanizmləri(üsulları);
- D) Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı;
- E) Doğru cavab yoxdur.

2. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ödəmə formaları dedikdə nə başa düşülür:

- A) Ödəmə və pulun alınması mexanizmləri(üsulları);
- B) Ödəmənin həyata keçirildiyi alətlər (hesablaşma sənədləri);
- C) Ödəmə mexanizmləri(üsulları);
- D) Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı;
- E) Doğru cavab yoxdur.

3. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiq edilən ödəmə formaları nəyə əsasən seçilir:

- A) Alıcı və satıcı arasında bağlanmış kontrakta əsasən;
- B) Alıcının istəyinə əsasən;
- C) Satıcının istəyinə əsasən;
- D) Alıcının və satıcının istəyinə əsasən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

4. Xarici iqtisadi fəaliyyərdə istifadə edilən hesablaşma formaları içərisində ən geniş tətbiq olunanı hansıdır:

- A) Çek, inkasso;
- B) Ödəmə tapşırığı, veksəl;
- C) Akkreditiv və inkasso;
- D) Çek, inkasso, ödəmə tapşırığı və veksellər;
- E) Çek və veksellər.

5. Xarici iqtisadi fəaliyyərdə istifadə edilən hesablaşma formaları aşağıdakılardır:

- A) Çek, inkasso;
- B) Poçt köçürmələri və veksellər;
- C) Akkreditiv və SWIFT formasında pul köçürmələri;
- D) A, B və C-də göstərilən;
- E) Çek və veksellərlə.

6. Hesablaşmanın inkasso formasında ödəniş alıcıdan nəyə əsasən tələb olunur:

- A) Ödəmə tələbnaməsinə;
- B) Kommersiya sənədləri ilə müşayiət olunan maliyyə sənədlərinə;
- C) Ödəmə tapşırığına;
- D) Maliyyə sənədlərinə;
- E) B və D-də qeyd edilənlər.

7. İdxalçı tərəfindən qoyulmuş akkreditivi kim çeri çağırmaq hüququna malikdir:

- A) İdxalçı;
- B) Müvəkkil bank;
- C) İdxalçı və müvəkkil bank;
- D) Gömrük brokeri;
- E) İxracatçı.

8. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə beynəlxalq hesablaşmalar dedikdə nə başa düşülür:

- A) Müxtəlif fiziki və hüquqi şəxslər arasındakı siyasi, mədəni, hüquqi və texniki münasibətlər əsasında yaranan öhdəliklər;
- B) Müxtəlif ölkələrin fiziki şəxsləri arasında yaranan iqtisadi, hüquqi və texniki münasibətlər

əsasında yaranan öhdəliklər;

C) Müxtəlif ölkələrin hüquqi şəxsləri arasında yaranan iqtisadi və texniki münasibətlər əsasında yaranan öhdəliklər;

D) Müxtəlif ölkələr, onların fiziki və hüquqi şəxsləri arasındakı yaranan iqtisadi, siyasi, mədəni, hüquqi və texniki münasibətlər əsasında xarici valyuta ilə yaranan öhdəliklər;

E) Doğru cavab yoxdur.

9. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ödəmə tapşırığı formasında hesablaşma tətbiq oluna bilərmi:

A) Xeyr;

B) Bəli;

C) Xeyr, əgər bankın qanunvericili ilə başqası nəzərdə tutulmayıbsa;

D) Ödəmə tapşırığı formasında hesablaşma çox az tətbiq olunur və yalnız öhdəliklərin ödənilməsinin dövlətlərarası razılaşmalara əsasən nəzərdə tutulduğu hallarda istifadə olunur;

E) Qanunvericilikdə belə hal nəzərdə tutulmayıb.

10. İxracatçının öz öhdəliyini nəzərdə tutulan müddətdə yerinə yetirmədiyi halda açılmış akkreditiv üzrə məbləğin idxalçıya qaytarılmasına zəmanət verilir:

A) Bəli, yalnız fors-major hallarında;

B) Xeyr;

C) Bəli;

D) Mövcud hal mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayıb;

E) Heç biri doğru deyil.

11. Akkreditiv hesablaşma forması kimin üçün və nəyə görə daha sərfəli hesab olunur:

A) İxracatçı üçün, çünki hələlik rəsmiləşdirilməmiş yüklənmiş mal, yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər üzrə alıcılara öhdəliyin şərtsiz ödənilməsinə zəmanət verir;

B) İdxalçı üçün, çünki akkreditivin açıldığı tarixdən ixracatçının öz öhdəliyini yerinə yetirəcəyinə tam əmin olur;

C) Xarici iqtisadi fəaliyyətin hər iki iştirakçısı üçün;

D) Akkreditiv yalnız bir ixracatçı üçün acıldığına görə az səmərəlidir, ona görə hesablaşma formasından az istifadə olunur;

E) Akkreditivi açan və təsdiqləyən banklar üçün.

12. Akkreditivin açılması barədə banka müraciət edərkən alıcı ərizədə hansı rekvizitləri göstərməlidir:

A) İxracatçının adını, kontraktın nömrəsini və ödənişin məbləğini;

B) İxracatçının adını və ödənişin məbləğini;

C) İxracatçının adını, kontraktın nömrəsini və akkreditivin müddətini;

D) İxracatçının adını, kontraktın nömrəsini, ödənişin məbləğini və akkreditivin müddətini;

E) İxracatçının adını, kontraktın tarixi və nömrəsini, akkreditivin müddətini, ödənişin məbləğini və ixracatçının bankının pulu ixracatçının hesabına keçirməsi üçün yerinə yetirilməsi tələb olunan şərtləri;

13. Akkreditiv hansı vəsaitlər hesabına açıla bilər:

- A) İdxalatçının vəsaiti;
- B) Bank krediti;
- C) İdxalatçının vəsaiti, onun olmadığı və ya kifayət etmədiyi hallarda isə müvəkkil bankın krediti;
- D) Kontraktda göstərilənə uyğun olaraq idxalatçının vəsaiti və ya kredit hesabına;
- E) Doğru cavab yoxdur.

14. Aşağıdakılardan hansı həm hesablaşma forması və həm də hesablaşma mexanizminə aiddir.

- A) Qabaqcadan ödəmə;
- B) Akkreditiv və inkasso;
- C) Çek və veksellə hesablaşma;
- D) Açıq hesab və çeküzrə hesablaşma;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

15. Çeklərin aşağıdakı növləri vardır.

- A) Pul və hesablaşma çeki;
- B) Yol çeki və bank çeki;
- C) Yuxarıda qeyd edilənlər;
- D) Pul və yol çeki;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

16. Hesablaşma çeki hansı qaydada hesablaşmalar üçün nəzərdə tutulur:

- A) Nağdsız hesablaşmaların aparılması üçün;
- B) Mal əməliyyatların nağd ödənilməsi üçün;
- C) Mal və xidmətə görə nağd qaydada;
- D) Yalnız nəqliyyat təşkilatları qeri-nağd;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

17. Vekselin dövryyəsi zamanı onun məbləğinə aşağıdakılar daxil edilir:

- A) Vekselin məbləği;
- B) Veksel üzrə hesablanmış faiz məbləği;
- C) Vekselin məbləği və hesablanmış faizin məbləği;
- D) Vekselin nominal dəyəri;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

18. Remitet dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- A) vekse üzrə məbləği ödəməli olan şəxs;
- B) köçürmə vekselini verən şəxs;
- C) idxalatçı;;
- D) veksəl üzrə pulu almalı olan şəxs;
- E) Düzgün cavab yoxdur

19. Trassant dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- A) Veksəl üzrə məbləği ödəməli olan şəxs;
- B) Köçürmə vekselini vermiş şəxs;
- C) İdxalatçı;
- D) Veksəl üzrə pulu almalı olan şəxs;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

20. Trassat dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- A) Veksəl üzrə məbləği ödəməli olan şəxs;
- B) Köçürmə vekselini vermiş şəxs;
- C) İdxalatçı;;
- D) Veksəl üzrə pulu almalı olan şəxs;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

21. Akkreditiv hesablaşma forması kimin üçün daha sərfəli hesab olunur:

- A) İdxalatçı üçün;
- B) İxracatçı üçün;
- C) Hər iki iştirakçı üçün;
- D) Akkreditivi açan və təsdiqləyən banklar üçün;
- E) Doğru cavab yoxdur.

22. Akkreditiv hansı xüsusi vəsaiti hesabına açıla bilər:

- A) İxracatçının xüsusi vəsaiti;
- B) Müvəkkil bankın krediti;
- C) İdxalatçının xüsusi vəsaiti;
- D) İxracatçının və ya idxalatçının xüsusi vəsaiti;
- E) Doğru cavab yoxdur.

23. Hansı halda idxalçı tərəfindən qoyulmuş akkreditiv dəyişdirilə bilər:

- A) Nəzərdə tutulmayan hallar baş verdikdə idxalatçı tərəfindən akkreditiv çağrıla və ya dəyişdirilə bilər;
- B) Akkreditivin dəyişdirilməsi yalnız müvəkkil bankın razılığı ilə həyata keçirilə bilər;
- C) Akkreditivin çağırılması üzrə mövcud prosedura idxalçı tərəfindən yalnız ixracatçının icazəsi ilə dəyişdirilə bilər;

- E) Qüvvədə olduğu müddətdə idxalçı tərəfindən akkreditivin çağırılması və ya dəyişdirilməsi
heç bir halda baş vrə bilməz
- E) Qanunvericilikdə belə hal nəzərdə tutulmayıb.

24. Remitent bank dedikdə başa düşülür:

- A) İstənilən müvəkkil bank;
B) Alıcının bankı;
C) Mərkəzi Bank;
D) Satıcının bankı;
E) Doğru cavab yoxdur.

25. XİF-də beynəlxalq hesablaşmalar zamanı benefisiar dedikdə başa düşülür:

- A) İxracatçı (malsatan);
B) Nəqliyyat təşkilatı;
C) Vasitəçi təşkilat;
D) İdxalçı(malalan);
E) B və C-də qeyd edilən.

26. Bank çeki ödəməmək hüququna malikdir:

- A) Çek verənin vəsaiti olmadıqda;
B) Aksept edilmədikdə;
C) Çek verənin vəsaiti olmadıqda və ya ona verilmiş kredit kifayət etmədikdə;
D) İdxalatçı(malalan);
E) A və B-də qeyd edilən.

27. Çeklər nə vaxt aksept edilir:

- A) Təqdim edildikdə;
B) Verilən ölkədə deyil, başqa ölkədə ödənildikdə;
C) Bütün hallarda;
D) Etibarlı olduqda;
E) Doğru cavab yoxdur;

28. Sadə veksəl kim tərəfindən yazılır:

- A) İxracatçı (satıcı);
B) Vasitəçi;
C) Satıcının bankı;
D) Alıcı (sifarişçi);
E) Alıcının bankı.

29. SWIFT sisteminin mahiyyəti nədir:

- A) Beynəlxalq banklararası təşkilatdır;

- B) Banklararası təşkilatdır;
- C) Maliyyə hesablaşmaları üzrə təşkilatdır;
- D) Telekommunikasiya vasitəsi ilə maliyyə hesablaşmaları və Beynəlxalq banklararası təşkilatdır;
- E) Doğru cavab yoxdur;

30. Bank traktası nədir:

- A) Remitent bank tərəfindən alıcıya yazılmış pul sənədidir;
- B) Bank tərəfindən ixracatçıya istənilən valyutada yazılmış pul sənədidir;
- C) İdxalçının bankı tərəfindən ixracatçıya malsatan ölkənin valyutasında yazılmış pul sənədidir;
- D) İstənilən bank tərəfindən ixracatçıya yazılmış pul sənədidir;
- E) Doğru cavab yoxdur.

31. Xarici valyuta ilə akkreditivin açılması zaman hansı hesabda əks etdirilir:

- A) 224-12;
- B) 224-13;
- C) 224-14;
- D) 224-15;
- E) Doğru cavab yoxdur.

32. Xarici valyuta ilə cəklərin uçotu hansı hesabda aparılır:

- A) 224-12;
- B) 224-13;
- C) 224-14;
- D) 224-15;
- E) Doğru cavab yoxdur.

33. Xarici valyuta ilə akkreditivin açılması uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 224-12 KT 223-10;
- B) DT 224-13 KT 223-11;
- C) DT 224-13 KT 223-12;
- D) DT 224-15 KT 223-10;
- E) C və B-də göstərilən.

V Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühasibat uçotunun təşkili əsasları və xüsusiyyətləri

5.1.Xarici iqtisadi fəaliyyətdə mühasibat uçotunun təşkili əsasları və metodologiyası

Xarici iqtisadi fəaliyyət Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə həyata keçirdiyi iqtisadi əlaqələrin ən mühüm növlərindən biridir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən hər bir sahibkarın öz biznesini xarici ölkələrdə yaratması və bu fəaliyyətin daima artması mühasibat uçotunun əhəmiyyətini artırır və onun yüksək səviyyədə qurulmasını tələb edir. Xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətin marağı olan sahə olduğu üçün ona güclü nəzarət təşkil edilməlidir ki, bu da mövcud qanunvericilik və düzgün təşkil olunmuş mühasibat uçotu vasitəsi ilə həyata keçirilir. Xarici iqtisadi fəaliyyət çoxlu sayda qanun və onlara uyğun işlənmiş qaydalar məcmusu ilə nizamlanır. Mövcud olan bir çox qayda və normaların dəyişilməsi mühasibat uçotuna da öz təsirini göstərir.

Belə olan şəraitdə mühasibat uçotu təkcə maliyyə təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirməklə kifayətlənə bilməz. Düzgün və səmərəli təşkil edilmiş mühasibat uçotu xarici iqtisadi fəaliyyətə öz təsirini göstərməlidir. Mühasibat uçotu xarici iqtisadi fəaliyyətin nizamlanmasını təmin etməli, iqtisadi nəzarəti həyata keçirməli, malların və xidmətlərin alqı-satqısında baş vermiş nisbətin pozulması hallarını xəbərdar etməli, bu sahədə təhlil aparmalıdır və s.

Bir sözlə, mühasibat uçotu idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün idarəetmə sistemini mühüm maliyyə məlumatları ilə təmin edə bilən mühüm həlqə olmalıdır. Bu vəzifə, xarici bazara çıxmaqla əlaqədar müəyyən amillərlə və hallarla yanaşı meydana çıxmışdır. Xarici iqtisadi fəaliyyət xarici dildə olan sənədlərlə işləmək zərurəti yaradır. Ölkə daxilindəki iqtisadi fəaliyyəti uçota almağa alışmış mühasib, eyni zamanda heç bir maneəsiz xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotunu həyata keçirmək üçün yeni, daha yüksək biliyə yiyələnməlidir.

Mühasibatlıq mal əməliyyatları ilə yanaşı valyuta əməliyyatlarını da həyata keçirməlidir.

Mühasibatlıq işinin mühüm istiqamətlərindən birini gömrük əməliyyatlarının uçotu təşkil edir. Bu sahədə bilgilərin olmaması bir sıra itkilərə gətirib çıxarar. Bunlardan başqa xarici iqtisadi fəaliyyətdə beynəlxalq qayda, adət və razılaşmaları da bilmək vacibdir. Beynəlxalq münasibətlər müəyyən oyun qaydalarını diktə edir, öhdəliklərin yerinə yetirilməsində ciddi intizam tələb edir. Belə olan halda bağlanmış müqavilələrin iqtisadi faydalılığını qabaqcadan hesablamaq tələb olunur.

Maliyyə təhlilinin informasiya bazasını mühasibat uçotu təşkil edir. Mühasibat uçotu bağlanmış müqavilə üzrə xərcləri və vergiləri, rüsumları hesablayır, firmanın inkişafı üçün hansı ehtiyacların olduğunu müəyyən etməyə imkan verir.

Uzaqgörən sahibkarlar hələ kontraktların hazırlanması ərəfəsində yerinə yetiriləcək şərtləri müzakirə edən zaman hazırlanmış planların qanunvericiliyə uyğunluğunu və onun mühasibat uçotunda əks etdirilə bilinməsini, hansı vergilərə səbəb olacağını bilmək üçün mühasib və hüquqşünasla məsləhətləşirlər.

Lakin bəzi hallarda sahibkarlar bağlanmış kontraktları mühasibə göstərməyi vacib saymırlar. Onlarda iqtisadi biliklərin olmaması mühasibatlığın maliyyə funksiyasını yüksəltməyə imkan vermir. Ona görə də mühasibatlıq ancaq xalis qeydəalma, icra etmə funksiyasını yerinə yetirir. Onlar kontraktlarla işi hüquqşünasların işi hesab edirlər. Sonradan təsdiq edilmiş kontrakt mühasibatlığa verildəndə isə hüquq və mühasibat xidmətləri arasında münaqişə baş verir.

Təcrübə göstərir ki, o şəxslər uğur qazanırlar ki, olurlar ki, onlar bütün işləri-sahibkarlıq və mühasiblik işlərini ağıllı və savadlı həyata keçirmiş olurlar.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan müəyyən müəssisələrin təcrübəsinə əsaslanaraq xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotunun metodologiyasının sistemli izahını vermək olar. Belə bir sistemli izah bir sıra problemlərin həllini tapmağa imkan vermiş olur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə bir sıra əsas istiqaməti fərqləndirmək olar ki, bunlara aşağıdakılar daxildir: ticarət, investisiya fəaliyyəti, işlərin yerinə yetirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi, lisenziyaların alın-b-satılması; patentlərin alın-b-satılması və s.

Prinsipcə bütün xarici iqtisadi fəaliyyət növləri üçün mühasibat uçotunun metodologiyası vahid olmalıdır. Çünki bütün idxal-ixrac əməliyyatları aparən əksər müəssisələr üçün mal əməliyyatlarının aparılması xarakterikdir. Mal dedikdə təkcə əşyalar deyil, həm də müxtəlif xidmətlər, informasiya, intellektual əmək məhsulu, qiymətli kağızlar və s. başa düşülür. Mal və xidmətlərin məzmun və forma diapazonunun dəyişilməsi çox genişdir - burada xammal göndərilməsindən ideyanın (fikirin) satılmasına qədər işlər başa düşülür. Ona görə də hər bir xarici iqtisadi fəaliyyətin əsasını malın alınması və satılması təşkil edir, yəni sahibkar idxal-ixrac əməliyyatlarını həyata keçirir. Mal idxal-ixrac əməliyyatları bütün növ xarici iqtisadi fəaliyyətin ümumi məzmununu təşkil edir və mühasibat uçotunun əsas obyektə hesab olunur. Malların hərəkətinin uçotundan başlayıb onlara görə hesablaşmaları həyata keçirməklə biz uçotun metodologiyasının başlanğıcı ilə tanış oluruq. İdxal-ixrac əməliyyatları xarici iqtisadi fəaliyyətdə ən böyük xüsusi çəkiyə malik olduğu üçün bütün müəssisələrin fəaliyyəti bununla əhatə edilmiş olur. Digər xarici iqtisadi fəaliyyət növləri mahiyyətcə buna uyğun olduğundan deyilənlər ümumi xarakter daşıyır.

5.2. Uçotun vəzifələri, məzmunu və növləri

Xarici iqtisadi fəaliyyət dövlətlərarası əlaqələrin ən mühüm növlərindən hesab olunur ki, onun da mərkəzində xarici ticarət durur. Xarici ticarət iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəlidir və dövlətin himayəsi altında aparılır. Xarici ticarət bağlanmış müqavilələrə və sazişlərə (kontraktlara) müvafiq olaraq həyata keçirilir. İdxal-ixrac əməliyyatlarına dair müqavilə və sazişlərdə müəyyən dövr ərzində qarşılıqlı mal tədavülünün həcmi və nomenklaturası (siyahısı) müəyyən edilir. İdxal-ixrac əməliyyatlarının bağlanmış sazişlərə əsasən aparılması Respublika Nazirliklərinə, şirkətlərə, firmalara, eləcə də xarici bazara çıxmaq hüququ olan şəxslərə həvalə edilir. Xarici bazara çıxmaq imkanı olmayan şirkət və müəssisələr idxal və ixracını müvafiq nazirliklərin, firmaların, vasitəsi ilə həyata keçirirlər.

Xarici ticarət planlarının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət etmək uçotun ən mühüm vəzifələrindən biridir . Xarici ticarət təşkilatları tapşırıq və sifarişləri yerinə yetirməklə respublika qurumları və xarici qurumlarla işgüzar əlaqəyə girir. Ölkənin inkişafında mühüm rol oynayırlar. Xarici ticarət birlik və təşkilatlarını, eləcə də respublika və xarici qurumların idxal-ixrac əməliyyatları üzrə qarşılıqlı öhdəlikləri təsərrüfat müqavilələri ilə nizama salınır. Bu öhdəliklərin vaxtlı-vaxtında və tam yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət etmək uçotun əsas vəzifələrindən hesab olunur.

Bir qayda olaraq idxal və ixrac malları öz təyinatı yerinə çatana qədər müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə çatdırılır. Xarici ticarət yükləri öz təyinatına gedənə qədər liman və digər məntəqələrdə dayana bilər və bu səbəbdən də bir müddət onların anbarlarında saxlanıla bilər. Odur ki, idxal-ixrac yüklərinin hərəkəti üzərində daimi nəzarət təşkil edilməli və onların mühafizəsi təmin olunmalıdır. Belə bir nəzarət məhz uçotun mühüm vəzifəsi hesab olunur.

İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı həm respublika, həm də xarici təşkilatlarla, yəni malsatanlarla, malalanlarla, nəqliyyat ekspeditor təşkilatları, sığorta və gömrük orqanları ilə hesablaşmalar meydana çıxır. Hesablaşma zamanı həm milli, həm də xarici valyutadan istifadə olunur. Bunun nəticəsində uçotda iki valyutadan :

1. Kontraktda nəzərdə tutulan hesablaşma (xarici yaxud dönerli) valyutasından;
2. Milli valyutadan istifadə olunur.

Hesablaşmaların aparılması beynəlxalq bank, yaxud da digər banklar tərəfindən aparılır. Bu hesablaşmaların vaxtında və tam aparılması xüsusi nəzarət tələb edir ki, bu da uçotun vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Ticarət təşkilatları idxal-ixrac əməliyyatları aparmaqla bağlanmış sazişlərin səmərəliliyinin optimal səviyyəsini təmin etməlidirlər. Xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəlilik səviyyəsi çəkilmiş xərclərin səviyyəsindən asılıdır. Bu xərclərə nəzarət uçotun vəzifələrindən hesab olunur.

Beləliklə, xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotunun vəzifələri aşağıdakılardır:

- xarici –iqtisadi fəaliyyət üzrə tapşırıq və sazişlərin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət etmək;
- bağlanmış xarici sazişlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə gündəlik nəzarət etmək;
- idxal-ixrac əməliyyatları üzrə malların hərəkəti və mühafizəsinə nəzarət etmək;
- həyata keçirilmiş əməliyyatlar üzrə hesablaşmaların düzgün və vaxtılı-vaxtında aparılmasının təmin etmək;
- xarici ticarət əməliyyatlarının səmərəlilik səviyyəsinin dəqiq hesablanması;
- xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə hesabatın vaxtında və düzgün tərtib olunmasını təmin etmək.

Yuxarıda sadalanan vəzifələrin yerinə yetirilməsi iki qarşılıqlı əlaqəli uçot növünə, yəni mühasibat və statistika uçotuna həvalə edilir. Belə ki, tapşırıq və sazişlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət, eləcə də malların hərəkətini müşahidə etmək və müvafiq hesabat tərtib etmək operativ statistik uçotun funksiyasıdır. Qalan vəzifələr isə mühasibat uçotuna aid olunur. Operativ statistik uçot mühasibat uçotuna nisbətən müqavilə və sazişlər üzrə tapşırıq və öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin gedişatı haqqında zəruri informasiyaları daha tez əldə etməyə imkan verir. Bir qayda olaraq mühasibat uçotunda malın dəyəri tədarük qiyməti ilə müəyyən olunur, həm də xarici malsatanların yazmış olduğu mal sənədində, hesab-fakturada göstərilir. Tədarük üsulundan asılı olaraq malsatanların sənədlərində malların qiymətindən başqa tara və qablaşdırılmasının dəyəri, həmçinin onların daşınması ilə əlaqədar xərclər də əks etdirilir. Malların bu cür qiymətləndirilməsi idxal-ixrac əməliyyatlarına görə hesablamaların aparılması üzərində nəzarətin düzgün təşkil edilməsi tələblərindən irəli gəlir. Operativ statistik uçot ixtisaslaşdırılmış firma və nəqliyyat kontorlarında, xarici ticarət təşkilatlarının valyuta maliyyə şöbəsində aparılır. Firmanın uçot məlumatlarının

ümumiləşdirilməsi və operativ statistik hesabatın tərtib olunması müvafiq bölməyə həvalə edilir.

Operativ statistik uçotdan fərqli olaraq mühasibat uçotu lazımı qaydada rəsmiləşdirilmiş sənədlərə əsasən aparılır.

Mühasibat uçotu baş mühasib və onun müavinlərinin rəhbərliyi ilə mühasibatlıqda aparılır. Mühasibatlıq üç şöbədən ibarətdir:

1. ixrac şöbəsi;
2. idxal şöbəsi;
3. ümumi şöbə.

I və II şöbələr idxal-ixrac malları üzrə malalanlara hesabnama sənədlərinin və qeydə alınmasını, malların dəyərinin ödənilməsi üzərində nəzarəti, idxal-ixrac malları üzrə malsatanların hesablarının qeydiyyatını və yoxlanmasını, malların hərəkəti və mühafizəsi üzərində nəzarəti, mühasibat hesabatının tərtib edilməsini həyata keçirirlər. Ümumi şöbə isə beynəlxalq və digər banklarla, əmək haqqına görə işçi heyəti ilə, müxtəlif təşkilat və şəxslərlə hesablaşmalar aparır, kassa əməliyyatlarının, inzibati idarə xərclərinin və s. uçotunu aparır və son nəticədə təşkilatın balansını tərtib edir.

5.3. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə uçotun təkilinə təsir edən əsas faktorlar

Xarici iqtisadi fəaliyyət geniş bir diapazonla malik olan fəaliyyət sahəsidir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotunun təşkili və aparılmasına bir sıra faktorlar təsir göstərir. Müəssisə və təşkilatlarda uçotun təkilinə və aparılmasına təsir edən əsas faktorlardan biri xarici iqtisadi fəaliyyətin növləridir.

Qeyd olunduğu kimi, xarici iqtisadi fəaliyyət həm müəssisələrin özləri, həmçinin də müxtəlif vasitəçi təşkilatlar vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər ki, bu da uçotun aparılmasında fərqli qaydaların tətbiqini ehtiva edir.

XİF-in həyata keçirilməsi zamanı həm ölkə, həm də beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən işlənib hazırlanmış normativ- hüquqi aktlardan və sənədlərdən istifadə olunur ki, bu da uçotunun təşkili və aparılmasına təsir göstərən faktorlardan hesab olunur.

XİF-in həyata keçirilməsi zamanı milli valyuta ilə yanaşı digər-yəni xarici valyutadan paralel istifadə olunur ki, bu da uçotun aparılmasına təsir edən əsas faktorlardan hesab edilir.

XİF-də xarici valyutadan istifadə zamanı valyuta məzənnələrinin dəyişməsi aktivlərin.öhdəliklərin, kapitalın, gəlir və xərclərin kəmiyyətinə təsir göstərir və nəticədə məzənnə fərqinin uçota alınması zərurəti yaranır.

İdxal-ixrac və XİF-in digər növlərinin uçotunun həm milli, və həm də xarici valyutada aparılması çoxlu sayda subhesablardan istifadə olunmasına gətirib çıxarır.

5.4. Xarici iqtisadi fəaliyyətin sənədləşdirilməsi, mühasibat uçotunun təşkilində onun rolu.

Məlumdur ki, müəssisə və təşkilatların təsərrüfat fəaliyyətinin uçotunun düzgün təşkili ilk növbədə sənədləşmədən asılıdır, çünki mühasibat uçotu sənədə əsaslanan uçot növüdür. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə təsərrüfat kommersiya fəaliyyətinin tərkib hissəsi olduğundan onun düzgün uçota alınması üçün sənədləşməni bilmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları haqqında mövcud qanunvericiliyə əsasən həmin əməliyyatların tənzimlənməsi aşağıdakı sənədlərin olması zəruridir.

- 1) Xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün bağlanmış müqavilə, kontrakt və ya saziş;
- 2) Malsatan firmaların hesablaşma sənədləri. Həmin sənədlərə malların sertifikatlaşdırma sənədləri, malların hərəkətinə dair dəmiryolqəbzləri, konosament, hava nəqliyyatı qaiməsi və s. əlavə edilməlidir;
- 3) Müvafiq ünvanlara malların göndərilməsinə dair rabitə şöbəsinin qəbzi;
- 4) Malların limana və ya anbara daxil olmasına dair qəbul aktı;
- 5) Yüklənmə sənədlərinə əsasən yola salınmış mallara görə xarici malalanlara yazılmış hesab;

- 6) Xarabolma və əskikgəlməyə dair kommersiya aktı;
- 7) Xarici ekspeditorların, konsiqnatorların malların xaricdə hərəkətini təsdiq edən qəbul aktları.

Xarici ticarət əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi üçün aşağıdakı sənədlər təsdiq edilməlidir:

a) İxrac əməliyyatları üzrə

- xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilə;
- vasitəçi və ixracatçı arasında bağlanmış müqavilə (istehsalçı ixrac etmədikdə)
- ixrac qiymətinin əsaslandırılması haqda arayış;
- Azərbaycan Respublikasına başqa ölkələrdən gətirilən mallar haqqında sənədlər;

b) idxal əməliyyatları üzrə ;

- xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilə;
- əməliyyatların maliyyələşmə mənbələri haqqında məlumat;
- idxal qiymətinin əsaslandırılması haqda arayış.

Xarici ticarət əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi üçün rezidentlər gömrük orqanlarına aşağıdakı sənədləri təqdim etməlidir;

a) İxrac əməliyyatları üzrə

- xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilə;
- ixrac olunmuş malların mənşəyi haqqında sənəd;
- ixrac olunmuş malların dəyərinin qabaqcadan ödənilməsi və ya akkreditivin açılması barədə müvəkkil bankın sənədi;
- idxal-ixrac qaydalarında nəzərdə tutulan hallarda Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və ya müvafiq təşkilatın müsbət rəyi, gömrük yük bəyannaməsi.

a) idxal əməliyyatları üzrə ;

- bağlanmış müqavilə;
- gömrük-yük bəyannaməsi
- invoys-idxal olunan malların əmtəə dəyərini müəyyən edən sənəd;

- yol-nəqliyyat sənədi;
- malın mənşəyini təsdiq edən sənəd;
- malın keyfiyyətinin sertifikatı;
- malın uyğunluq sertifikatı;
- Qaydada nəzərdə tutulan hallarda Nazirlər Kabinetinin sərəncamı və ya müvafiq təşkilatın ekspertizasının müsbət rəyi.

Göründüyü kimi, xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə müqavilə, saziş və ya kontrakt bağlanmalıdır. Həmin sənəddə müqavilənin obyektı, onun sənədləşdirilməsi qaydası, yüklənməsi və təhvil verilməsi qaydası və tarixi, hesablaşma forması və müddəti, eləcə də müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməsinə görə tərəflərin məsuliyyəti, habelə tərəflərin hüquqi ünvanı göstərilir. Bağlanmış müqavilələr müvafiq orqanlar tərəfindən təsdiq edilir. Malsatan firmaların hesablaşma sənədləri mal müşayiətedici sənədlərlə birlikdə hesablaşmanı həyata keçirmək üçün istifadə olunur.

Ölkədə istifadə olunan nəqliyyat qaimələri beynəlxalq praktikada istifadə olunan qaimələrə oxşardır, lakin bir sıra fərqlər də mövcuddur.

Poçt qəbizləri malın yola salınmasını təsdiq edən sənəddir ki, onu mal, Nəqliyyat Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi vasitəsilə yola salınanda rəsmiyyətə salınır.

Konosament malların gəmi ilə yola salınması zamanı rəsmiyyətə salınan sənədlər, orada malsatanın adı, malların adı, miqdarı, qiyməti, malalanın adı və s. göstərilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ən çox istifadə olunan sənədlərdən biri də Gömrük Yük Bəyannaməsidir. (GYB). Ona görə də həmin sənədin düzgün doldurulması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. GYB Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədini keçən və sərbəst buraxılan mallar üçün tərtib olunur. GYB-si dörd əsas vərəqədən (tikilmiş) ibarətdir. Birinci əsas vərəqə eyni adlı mallar üzrə məlumatları əks etdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əgər bir neçə mal növü (müxtəlif adda) bəyan edilərsə, bu halda ikinci əlavə vərəqə istifadə olunur.

Qeyd edilən sənədin vərəqələri aşağıdakı kimi bölüşdürülür:

- Birinci əsas vərəqə gömrük orqanında qalır və xüsusi arxivdə saxlanılır.
- İkinci vərəqə gömrük statistikasına şöbəsində qalır.
- Üçüncü vərəqə bəyannamə sahibinə verilir.
- Dördüncü vərəqə isə malların aparılması (ixracı) zamanı malmüşayətedici sənədlərə əlavə olunur və sərhəd gömrük məntəqəsinin gömrük orqanına verilir, malların gətirilməsi (idxalı) zamanı isə gömrük orqanının gömrük dəyəri şöbəsində qalır ki, ona əsasən gömrük rəsmiləşdirilməsi həyata keçirilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən müəssisəyə GYB-nin üçüncü sürəti çatır ki, ona əsasən də mühasibatlıq hesablanan vergilərinə və rüsumları, malların mədaxili və satışını müvafiq yazılışlarla rəsmiyyətə salır. GYB-nin bəyannamənin tipi adlı I yarım qrafasında mallar ixrac olunan zaman “ƏK” və idxal olunan zaman isə “İM” işarəsi qoyulur (ixrac olunma və idxal olunma).

Qrafanın ikinci yarısında isə gömrük prosedurunun kodu göstərilir.

Mal göndərənlər haqda məlumatlar GYB-nin ikinci qrafasında göstərilir. Burada müəssisə və ya şəxsin adı və ünvanı, onu təsdiq edən sənəd göstərilir (əgər o fiziki şəxsdirsə). Qrafanın aşağı hissəsində № nişanından sonra identifikasiya nömrəsi göstərilir. Malalan barədə məlumatlar GYB-nin III qrafasında əks etdirilir. Orada ya xarici müəssisənin adı və ünvanı, ya da fiziki şəxsin adı və ünvanı göstərilir.

“Alıcı” dedikdə malların idxalı zamanı Azərbaycan Respublikasına gətirilən malın, mal sənədinə əsasən çatmalı olduğu şəxs nəzərdə tutulur. Malalan və malsatan malın sahibi olmaya da bilər. Onların adını sövdələşmə pasportundan və ya malın daşınma sənədlərindən görmək olar.

Maliyyə nizamlanması üçün cavabdeh şəxs -gömrükdə xarici alqı-satqı və ya mübadilə razılaşması (müqaviləsi) bağlayan və ona görə hesablaşmanı həyata keçirən Azərbaycan Respublikasından olan şəxs başa düşülür. Həmin şəxs haqqında məlumat GYB-nin 9-cu qrafasında göstərilir.

Qrafada maliyyə nizamlanmasını həyata keçirən müəssisə və ya şəxsin adı və ünvanı göstərilir. Əgər maliyyə nizamlanmasını həyata keçirən şəxslə malsatan üst-üstə düşərsə, onda ixrac zamanı 2-ci, idxal zamanı isə 8-ci

qrafalara istinad edilir. Əgər müəssisə malını xaricə sərbəst (özü) satırsa, onda 2-ci və 9-cu qrafalarda onun adı qeyd olunur. Əgər mal vasitəçi vasitəsilə satılarsa, onda 9-cu qrafada vasitəçinin adı və göstəriciləri əks etdirilir.

Bəyannamənin 42-ci “faktura dəyəri”, 45-ci “gömrük dəyəri”, 12-ci “ümumi gömrük dəyəri” və 22-ci “malların valyuta və ümumi faktura dəyəri” adlı qrafaları mühasibatlığın diqqət mərkəzində olmalıdır.

Malın “faktura dəyəri” dedikdə bağlanmış xarici iqtisadi razılaşmaya əsasən ya faktiki olaraq ödənilmiş, ya da şərtə uyğun olaraq qarşılıqlı əvəz ediləcək malın dəyəri başa düşülür.

Gömrük dəyəri dedikdə:

- a) Gətirilən mallar üçün gömrük tarifi haqda normativ aktlara müvafiq olaraq müəyyən edilən dəyər başa düşülür.
- b) İxrac malları üçün hesab fakturada göstərilən ödənilmiş və ödənilməli olan qiymət nəzərə alınmaqla gömrük sərhədinə qədər daşınma xərcləri də daxil olmaqla malın dəyəri nəzərdə tutulur.

Digər hallarda isə gömrük dəyəri altında kommersiya, nəqliyyat, bank, mühasibat və digər sənədlərdə təsdiq edilmiş qiymətlər əsasında müəyyən olunan dəyər başa düşülür.

Qeyd edilənləri bilməklə və GYB-ni diqqətlə oxumaqla, sazişin əsas şərtləri, pul və mal dəyərlilərini alacaq tərəflər, gömrükdə olan güzəştlər, malın daşınması həyata keçirilən nəqliyyat vasitələri, gömrük rüsum və vergiləri haqda məlumat əldə etmək olar ki, bunlar da mühasibatlıqda müvafiq uçot qeydləri aparmaq üçün əsas hesab olunur.

5.5. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan hesablar planı

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, ölkə müəssisələrinin xarici əmtəə, xidmət, informasiya və fond bazarlarına çıxması, bu sahədə mövcud olan beynəlxalq qaydalar, standartlar, milli normativ hüquqi baza nəzərə alınmaqla uçot və heabat sisteminin yenidən qurulmasını zəruri etmişdir. Məlimdur ki,

uçotun təşkili və aparılması , hesabatın tərtib edilməsinin bəliyə şərtlərindən biri müvafiq Hesablar Planının olmasıdır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi kommersiya təşkilatları üçün 18 aprel 2006-cı İ-38 nömrəli əmri ilə yeni Standartlar üzrə Hesablar Planı təsdiq etmişdir. Həmin Hesablar Planı maliyyə hesabatının tərtib edilməsi tələblərinə uyğunlaşdırılmış, onun bütün elementlərinin(aktivlərin, kapitalın. Öhdəliklərin, gəlirlərin və xərclərin) mövcudluğu və hərəkəti üzrə məlumatları, faktları qeydiyyatdan keçirmək və qruplaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Hesablar Planında hesablar maliyyə hesabatının bölmələri və maddələri üzrə sintetik və analitik hesablara bölünmüşdür. İstər quruluşuna. İstərsə də məzmununa əsasən sözügedən Hesablar Planını kommersiya təşkilatlarında xarici iqtisadi fəaliyyətin uçotunun aparılması və həmin fəaliyyət üzrə hesabatın tərtibi edilməsi üçün də istifadə edilə bilər. Bununla belə, xarici iqtisadi fəaliyyətin bir sıra xüsusiyyətləri baş verən hadisə və faktlar barədə daha geniş və bəzən də fərqli informasiyanın formalaşdırılmasını tələb edir.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə müxtəlif orqanlar tərəfindən tərtib və tədqi olunmuş çoxlu sayda beynəlxalq və milli normativ sənədlər mövcuddur ki, informasiya qruplaşdırmaqdan ötrü onların müddəaları əsasında Hesablar Planınıhdə yeni subhesabların açılması zəruridir. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə əməliyyatların milli valyuta ilə yanaşı xarici valyuta ilə uçota alınması da lazım gəlir. Bundan başqa xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktiv və öhdəliklər meydana çıxır, bu da onların milli valyutaya çevrilməsi prosedurlarının işlənilib hazırlanması və uçota alınması üçün müvafiq subhesabların açılmasını tələb edir.

İstər xarici ticarət əməliyyatlarının, istərsə də dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktiv və öhdəliklərin milli valyutaya çevrilməsi zamanı yaranan məzənnə fərqlərinin uçotu dövrlərinin dəqiq müəyyən edilməsi və hesablarda ayrıca göstərilməsi lazım gəlir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə ixrac məhsullarının, mallarının, təkrar ixrac mallarının, idxal mallarının və s. fəaliyyətin ayrı-ayrı

subhesablarda uçota alınması zəruridir. Həmin əməliyyatlar zamanı yaranan vergi öhdəliklərinin, gömrük rüsumlarının uçotunun da ayrıca subhesabda aparılması tələb olunur.

İdxal və ixrac malları satıcıdan alıcıya göndərilərkən müxtəlif coğrafi məkanlarda və yerlərdə olur, ona görə də onların harada olması və onlar üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün ayrıca subhesabları məlumatlarında məlumatların formalaşması zəruriliyi yaranır.

İdxal və ixrac mallarının satışı ilə bağlı bütün xərclər malların göndərilməsinin bazis şərtlərindən asılı olaraq malsatan və malalan arasında bölüşdürülür. Bu şərtlərin şərhı “İNKOTERMS 2010-da verilir. “İNKOTERMS” 2010-da olan terminlər əsasında malgöndərilmə anı, malın gömrük tənmişlənməsi, malsatan və malalan arasında xərclərin və risklərin bölüşdürülməsi müəyyən olunur. Bunlar eyni zamanda həmin qaydaların əks etdirilməsi üçün müvafiq subhesabların açılmasını tələb edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə müxtəlif tədiyyə metodları və hesablaşma formaları tətbiq edilir. Onlar üzrə uçotun aparılması da ayrıca subhesabların aparılmasını şərtləndirir.

Hesablar Planında yeni subhesablar, yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər, həmçinin aktivlərin, kapitalın, öhdəliklərin, gəlir və xərclərin uçotunun aparılmasının, onların tanınması, qiymətləndirilməsinin ümumi prinsipləri, qaydaları və üsulları gözlənilməklə hazırlanmışdır.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan hər bir təşkilat həmin Hesablar Planı əsasında özləri üçün işçi hesabların siyahısını müəyyən edə bilər.

Təklif olunan Hesablar Planı üzrə peşəkar mühasiblərin, auditorların, İşgüzar adamların, xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan təşkilatların, habelə həmin fəaliyyəti tənzimləyən orqanların rəylərini, qeydlərini və iradlarını qəbul etməyə və onları birlikdə müzakirə etməyə hazırıq.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə xarici ticarət birlik və təşkilatlarının istifadə etdiyi hesablار onun üçün müəyyən edilmiş planda qruplaşdırılır. Hesablار planı cari uçotun hesablارının siyahısı olmayıb, xarici ticarət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq uçota alınan əməliyyatların müvafiq qaydada hesablار sistemində qruplaşdırılmasıdır.

Xarici ticarətin hesablار planı xalq təsərrüfatının digər sahələrinin hesablار planından fərqlənir. Onun özünəməxsusluğu üç əsas prinsipə müəyyən olunur: birinci prinsip ondan ibarətdir ki, birlik yaxud təşkilatın fəaliyyəti xarici ticarətlə bağlıdır. Eyni zamanda idxal və ixrac mallarına görə hesablaşmalar xarici valyuta və ölkə manatı ilə aparılır. İkinci prinsip ondan ibarətdir ki, xarici ticarət öz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün həm MDB, həm də inkişaf etmiş iri kapitalist ölkələri ilə müstəqil əlaqəyə girə bilər. Üçüncü prinsip ondan ibarətdir ki, xarici ticarət (idxal-ixrac) əməliyyatlarının mexanikləşdirilməsi yüksək səviyyədə qurulub. Bütün bunları nəzərə alaraq xarici ticarətin hesablار planında 9 bölmədə yerləşdirilir. Bu planda sintetik hesabla yanaşı vahid hesab planına müvafiq tərtib olunmuş subhesablارın nömrə və adları, eləcə də xarici ticarət fəaliyyətində istifadə olunan subhesablارın nömrə və adları da göstərilir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan hesablار planı 9 bölmədən ibarətdir.

Birinci bölmənin tərkibinə 19, ikinci, üçüncü, dördüncü və beşinci bölmələrin hər birinin bölmənin tərkibinə 5, altıncı bölmənin tərkibinə 4, yeddinci bölmənin tərkibinə 6, səkkizinci bölmənin tərkibinə 2 və sonuncu doqquzuncu bölmənin tərkibinə isə 1 yarımbölmə daxildir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan hesablار planı Əlavə 1-də verilir.

5.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. XİF-də mühasibat uçotunun obyektləri hansılardır:

- A) Mal əməliyyatları(idxal və ixrac);
- B) Xidmətlərin və kapitalın idxalı və ixracı;

- C) Xaricdə və ölkə daxilində işlərin yerinə yetirilməsini (pezipident və qeyri-rezidentlər tərəfindən);
- D) lisenziya və patentlərin alınıb satılması;
- E) Bütün yuxarıda qeyd edilənlər.

2. Müəssisədə XİF-in uçotunun təşkilinə kim cavabdehdir:

- A) Müəssisənin rəhbəri;
- B) Maliyyə direktoru;
- C) Baş mühasib;
- D) Kommersiya şöbəsinin müdiri;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

3. Müəssisədə XİF üzrə uçot hansı formalarda təşkil edilə bilər:

- A) Memorial -order;
- B) Mərkəzləşdirilmiş;
- C) Jurnal-order;
- D) Qeyri- mərkəzləşdirilmiş;
- E) B və D-də göstərilən.

4. XİF-də mühasibat uçotunun aparılması zamanı istifadə edilən sənədlər hansılardır:

- A) Mal müşayətedici, nəqliyyat-ekspedisiya, sığorta, anbar və hesablaşma sənədləri;
- B) Varrant, bank, gömrük, iddia-arbitraj və malın çatışmazlığı(xarab olması) üzrə sənədlər;
- C) A və B-də göstərilən;
- D) Gömrük, iddia-orbitraj və malın çatışmazlığı(xarab olması) üzrə sənədlər;
- E) Bank və hesablaşma sənədləri.

5. XİF-də mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasına təsir edən amillər hansılardır:

- A) XİF-in növləri və həyata keçirilmə üsulları;
- B) Həm ölkə, həm də beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış normativ-hüquqi sənəd və qaydalar, hesablaşma zamanı milli və xarici valyutadan istifadə istifadə olunması;
- C) Uçotun aparılması zamanı çoxlu sayda subhesablardan istifadə olunması və valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərin hesabat elementlərinin kəmiyyətinə təsiri;
- D) A, B və C-də göstərilənlər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

6. Gömrük Yük Bəyannaməsinin neçə surətdən ibarət olur

- A) 2 (ikinci);
- B) 3 (üç);
- C) 4 (dörd);
- D) 5 (beş);

E) Doğru cavab yoxdur.

7. Gömrük Yük Bəyannaməsinin hansı surəti bəyannaməçidə qalır:

A) II (ikinci);

B) III (üçüncü);

C) IV (dördüncü);

D) V (beşinci);

E) Doğru cavab yoxdur.

8. Malın faktura dəyəri dedikdə hansı dəyər başa düşülür:

A) Bağlanmış razılaşmaya əsasən ya faktiki olaraq ödənilmiş və yaxud da şərtə uyğun olaraq qarşılıqlı əvəz ediləcək malın dəyəri;

B) Qarşılıqlı əvəz ediləcək malın dəyəri;

C) Bağlanmış razılaşmaya əsasən ya faktiki olaraq ödənilmiş malın dəyəri;

D) Malın faktiki maya dəyəri;

E) Doğru cavab yoxdur.

9. İxrac malının gömrük dəyəri dedikdə hansı dəyər başa düşülür:

A) Faktiki olaraq ödənilmiş malın dəyəri;

B) Malın faktiki maya dəyəri;

C) Hesab-fakturada göstərilən ödənilmiş və ya ödənilməli olan qiymət nəzərə alınmaqla gömrük sərhəddinə qədər daşınma xərcləri də daxil olmaqla malın dəyəri;

D) Malın kontrakt dəyəri;

E) Doğru cavab yoxdur.

10. İdxal malının gömrük dəyəri dedikdə hansı dəyər başa düşülür:

A) Faktiki olaraq ödənilmiş malın dəyəri;

B) Malın faktiki maya dəyəri;

C) Malın kontrakt dəyəri;

D) Göstərilən idxal malları üçün Gömrük tarifi haqqında normativ -hüquqi aktlara əsasən müəyyən edilən dəyər;

E) Doğru cavab yoxdur.

11. Kommersiya təşkilatları üçün nəzərdə tutulan XİF-in Mühasibat uçotunun Hesablar planı neçə bölmədən ibarətdir:

A) 5 ;

B) 6;

C) 7;

D) 8;

E) 9

12. Müəssisə aktivlərinin uçotu üçün nəzərdə tutulan hesablar müvafiq hesablar planının hansı bölmələrini əhatə edir:

- A) 1 və 3;
- B) 2 və 3;
- C) 3 və 4;
- D) 1 və 2;
- E) 8 və 9.

13. XİF üzrə Hesablar planının 3-cü bölməsi necə adlanır:

- A) Kapital-XİF;
- B) Qısamüddətli aktivlər-XİF;
- C) Uzunmüddətli aktivlər-XİF;
- D) Xərclər-XİF;
- E) Mənfəətlər(zərərlər)-XİF.

14. XİF üzrə Hesablar planının 5-ci bölməsinə necə adlanır:

- A) Uzunmüddətli aktivlər- XİF;
- B) Qısamüddətli öhdəliklər-XİF;
- C) Qısamüddətli aktivlər-XİF;
- D) Kapital-XİF ;
- E) Mənfəət vergisi-XİF.

15. XİF üzrə gəlirlər Hesablar planında öz əksini necə tapır:

- A) Əsas əməliyyat gəliri-XİF və Sair əməliyyat gəlirləri-XİF;
- B) Sair əməliyyat gəlirləri-XİF və Fəaliyyətin dayandırılmasından mənfəətlər-XİF;
- C) Maliyyə gəlirləri-XİF və Fəaliyyətin dayandırılmasından mənfəətlər-XİF;
- D) A və C-də göstərilənlər;
- E) Sair əməliyyat gəlirləri-XİF və Fəaliyyətin dayandırılmasından mənfəətlər-XİF;

16. XİF üzrə Hesablar planında kapital bölməsinin tərkibinə hansı hesablar qrupu daxildir:

- A) Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı-XİF;
- B) Emissiya gəliri-XİF və Geri alınmış kapital (səhmlər)-XİF;
- C) Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı-XİF, Emissiya gəliri-XİF, Kapital ehtiyatları-XİF, Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş) zərər-XİF, Geri alınmış kapital (səhmlər)-XİF;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

17. XİF üzrə Hesablar planının xərclər bölməsinin tərkibinə hansı hesablar daxildir:

- A) Satılmış məhsulların (malların) maya dəyəri-XİF, Maliyə və Kommersiya xərcləri -XİF;
- B) Fəaliyyətin dayandırılmasından zərərər-XİF, İnzibatı, Sair əməliyyat və Kommersiya xərcləri-XİF;
- C) Maliyə və Kommersiya xərcləri -XİF;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

18. XİF üzrə Hesablar planında xərcləri uçota alan hesablar hansı bölməyə daxildir:

- A) 3-cü bölməyə;
- B) 4-cü bölməyə;
- C) 5-ci və 6-cı bölməyə;
- D) 2-ci və 8-ci bölməyə;
- E) 7-ci bölmə.

19. XİF üzrə hesablar planının 4-cü bölməsi necə adlanır:

- A) Uzunmüddətli aktivlər-XİF;
- B) Uzunmüddətli öhdəliklər-XİF;
- C) Qısamüddətli öhdəliklər-XİF;
- D) Kapital-XİF ;
- E) Mənfəət vergisi-XİF.

20. XİF üzrə Hesablar planının 4-cü bölməsində uzunmüddətli öhdəliklər necə qrupda əks etdirilir:

- A) 3 ;
- B) 4;
- C) 5;
- D) 6;
- E) 7.

21. XİF üzrə Hesablar planının 5-ci bölməsində qısamüddətli öhdəliklər necə qrupda əks etdirilir:

- A) 3 ;
- B) 4;
- C) 5;
- D) 6;
- E) 7.

22. Təxirə salınmış vergi öhdəlikləri Hesablar planının hansı bölməsinə daxil edilmişdir:

- A) 3 ;
- B) 4;

- C) 5;
- D) 6;
- E) 9.

23. XİF üzrə əldə edilən gəlirləri uçota alan hesablar hesablar planının neçənci bölməsində öz əksini tapır:

- A) 3I ;
- B) 4;
- C) 5;
- D) 6;
- E) 7.

24. XİF üzrə Hesablar planında Maliyyə gəlirləri –XİF (631) hesabı hansı bölməyə daxildir:

- A) 4 Uzunmüddətli öhdəliklər-XİF;
- B) 5 Qısamüddətli öhdəliklər-XİF;
- C) 6 Gəlirlər-XİF;
- D) 7 Xərclər-XİF;
- E) 9 Mənfəət vergisi-XİF .

25. XİF üzrə Hesablar planının Mənfəətlər (zərərlər) bölməsinə neçə hesab daxildir:

- A) 2;
- B) 3;
- C) 5;
- D) 7;
- E) 9 .

26. XİF üzrə Hesablar planının Mənfəətlər (zərərlər) bölməsinə hansı hesablar daxil edilmişdir:

- A) Ümumi mənfəət (zərər)-XİF (801) və Asılı və birgə müəssisələrin mənfəətlərində (zərərlərində) pay-XİF (811).
- B) Ümumi mənfəət (zərər)-XİF (801), Maliyyə gəlirləri-XİF (631), Sair əməliyyat gəlirləri-XİF(611) və Kommersiya xərcləri-XİF(711) ;
- C) Ümumi mənfəət (zərər)-XİF (801) və Hesabat dövrünün xalis mənfəəti(zərəri)-XİF (341);
- D) Elan edilmiş dividendlər-XİF (344), Ümumi mənfəət (zərər) -XİF(801);
- E) Hesabat dövrünün xalis mənfəəti(zərəri) (341) və Ümumi mənfəət (zərər) (801) .

27. Müəssisənin öhdəliklərini uçota alan hesablar XİF üzrə Hesablar planının hansı bölməsinə daxil edilmişdir:

- A) 1-ci;

- B) 4-cü və 5-cü;
- C) 5-ci və 6-cı;
- D) 3-cüvə 4-ci;
- E) 9-cu .

28. XİF üzrə Hesablar planının 9-cu bölməsi necə adlanır:

- A) Xərclər-XİF;
- B) Gəlirlər-XİF;
- C) Mənfəət vergisi-XİF;
- D) Uzunmüddətli öhdəliklər-XİF;
- E) Düzgün cavab yoxdur..

29. Faiz xərci yaradan öhdəliklər XİF üzrə Hesablar planının hansı bölməsinə daxildir:

- A) 1-ci;
- B) 2-ci;
- C) 3-cü və 4-cü;
- D) 4-cü və 5-ci;
- E) 9-cu.

30. Debitor borclarını uçota alan hesablar XİF üzrə Hesablar planının hansı bölməsinə daxil edilmişdir.

- A) 1-ci və 2-ci;
- B) 3-cü və 4-cü;
- C) 5-ci və 9-cu;
- D) 7-ci;
- E) 9-cu.

II BÖLMƏ. XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏTDƏ MÜHASİBAT UÇOTUNUN TƏŞKİLİ

VI Fəsil. Cari valyuta əməliyyatlarının uçotu

6.1.Cari valyuta əməliyyatları, onların növləri, təsnifatı və tənzimlənməsi

Müəssisələr xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirərkən onların xarici valyutadan istifadə etməsi zəruri olur. Xarici valyuta həm də ölkənin valyuta ehtiyatlarının yaradılması və mühüm dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur. Odur ki, xarici valyuta ilə olan əməliyyatlar, o cümlədən müəssisələrin xarici iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan valyuta əməliyyatları dövlət tərəfindən tənzimlənilir və bu əməliyyatlar üzərində nəzarət həyata keçirilir.

Bu məsələlərin tənzimlənməsi AR-in 1994-cü ildə qəbul edilmiş (2001, 2002, 2006, 2007, 2009-cu illərdə edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə birlikdə) **“Valyuta tənzimi haqqında”** Qanunu ilə tənzimlənilir.

Qanun 3 fəsil və 19 maddədən ibarətdir.

Qanun AR-də valyuta əməliyyatlarının:

- hayata keçirilmə prinsiplərini;
- valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətləri və funksiyalarını;
- hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq, bu sərvətdən istifadə etmək və onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarını və vəzifələrini; və
- valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Qanun “AR-in Milli valyutası”, “Milli valyutada qiymətli kağızlar”, “Xarici valyuta”, “Valyuta sərvətləri”, “Rezidentlər”, “Qeyri-rezidentlər”, “Valyuta əməliyyatları”, “Cari valyuta əməliyyatları”, “Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları”, “Müvəkkil banklar” kimi anlayışların açıqlanmasını verir.

Həmin açıqlanmaların bəzilərini nəzərdən keçirək:

Xarici valyuta – müvafiq xarici dövlətin və dövlətlər qrupunun ərazisində tədaviyə olan və qanuni ödəniş vasitəsi sayılan, eləcə də tədaviyədən çıxarılmış və ya çıxarılan, lakin həmin ərazidə tədaviyə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən banknotlar, xəzinə biletləri və sikkələr şəklində pul nişanları; xarici dövlətlərin pul vahidlərində, beynəlxalq pul və ya hesablaşma vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər.

Valyuta sərvətləri- xarici valyutada ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.); fond qiymətli kağızları (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləri; qiymətli metallar (qızıl, gümüş, platin (palladium, iridium, osmium, rutenium); qiymətli daşlar – almazlar, zümrüdlər, yaqutlar, sapfirlər, aleksandritlər.

Valyuta əməliyyatlarına aşağıdakılar aid edilir:

- valyuta sərvətlərinə mülkiyyət hüququnun və digər hüquqların keçməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar, o cümlədən ödəniş vasitəsi kimi xarici valyutadan və xarici valyutada ödəniş sənədlərindən istifadə edilməsi;
- valyuta sərvətlərinin AR ərazisinə gətirilməsi, eləcə də AR-dən çıxarılması və göndərilməsi;
- beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi.

Xarici valyuta ilə və xarici valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar **cari** və **kapitalın hərəkəti ilə bağlı** valyuta əməliyyatlarına bölünür.

Cari valyuta əməliyyatlarına daxildir:

- malların, işlərin və xidmətlərin ixracı və idxalı üzrə hesablaşmaların , eləcə də ixrac-idxal əməliyyatlarının 180 gündən artıq olmayan müddətdə kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar hesablaşmaların həyata keçirilməsi üçün xarici valyutanın AR-ə gətirilməsi və AR-dən köçürülməsi;
- 180 gündən artıq olmayan müddətdə maliyyə kreditlərinin alınması və verilməsi;

- əmanətlər, investisiyalar, kreditlər və kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları üzrə faizlərin, dividendlərin və digər gəlirlərin AR-ə və AR-dən köçürülməsi;
- AR-ə və AR-dən qeyri-ticarət xarakterli köçürmələr, o cümlədən əmək haqqı, təqaüd və miras üzrə məbləğlərin köçürülməsi, eləcə də digər bu kimi əməliyyatlar.

Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına aşağıdakılar aid edilir:

- a) birbaşa investisiyalar, yəni mənfəət əldə edilməsi və ya müəssisənin idarə edilməsində iştirak əldə etmək məqsədi ilə müəssisələrin nizamnamə kapitalına birbaşa investisiya qoyuluşları;
- b) qiymətli kağızların alınması;
- c) bina, qurğu və s. daşınmaz əmlaka, o cümlədən torpaq və onun təkinə mülkiyyət və s. hüququn əldə edilməsi məqsədi ilə edilən ödənişlər;
- mal, iş və xidmətlərin idxalı və ixracı üzrə əməliyyatların ödənilməsi üzrə 180 gündən artıq müddətə möhlətin alınması və veilməsi;
- d) valyuta vəsaitlərinin müvəkkil banklar tərəfindən 180 gündən artıq müddətə deponentləşdirilməsi;
- e) carii valyuta əməliyyatı hesab edilməyən digər bütün valyuta əməliyyatları.

Valyuta əməliyyatları AR-in Mərkəzi Bankının lisenziyasını almış banklar və digər kredit təşkilatları – **müvəkkil banklar** - həyata keçirir.

Xarici iqtisadi fəaliyyəti, o cümlədən cari valyuta əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün hüquqi şəxslər olan rezidentlət AR-də, eləcə də AR-in hüdudlarından kənarda müvəkkil banklarda xarici valyuta hesablarına, qeyri-rezidentlər isə AR ərazisindəki müvəkkil banklarda xarici valyutada və milli valyutada hesablara malik ola bilirlər.

Hüquqi şəxslər olan rezidentlər AR Mərkəzi Bankı tərəfindən başqa hal müəyyən edilmədikdə əldə etdikləri xarici valyutanı məcburi şəkildə müvəkkil banklardakı öz hesablarına köçürməlidirlər. Müvəkkil banklar tərəfindən rezidentlərin xarici valyuta hesablarının açılması və bu hesablar üzrə əməliyyatların aparılması qaydasını AR Mərkəzi Bankı müəyyən edir.

Hüquqi şəxslər olan rezidentlərin cari valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün heç bir məhdudiyyət qoyulmur.

Valyuta əməliyyatları, o cümlədən cari valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın, sənədləşmənin vahid formalarını AR-in Mərkəzi Bankı müəyyən edir.

6.2.Xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üzrə xarici valyutanın hərəkətinin uçotu

Xarici ticarət əməliyyatları zamanı xarici valyutanın alınması və satılması baş verir. Odur ki, rezident müəssisələrdə müvəkkil banklar vasitəsilə xarici valyutanın alınması və satılması üzrə əməliyyatların uçotunun aparılması zərurəti yaranır. Xarici valyutanın ticarət məqsədi ilə alqı-satqısı müvafiq müqavilə ilə rəsmiyyətə salınır. Milli valyuta əsasında xarici valyutanın alınması üçün müəssisə müvəkkil banka yazılı ərizə ilə müraciət dir. Müvəkkil bank müəssisənin adından və müəssisənin hesabına banklararası valyuta birjasından (BVB) müəyyən şərtlər daxilində valyuta vəsiti alır. Əldə edilmiş xarici valyuta komisiyon xərcləri çıxılmaqla rezident müəssisənin valyuta hesabına köçürülür.

Satın alınmış xarici valyutanı rezident müəssisə AR MB-1 tərəfindən müəyyən edilmiş müddətdən artıq öz hesabında saxlaya bilməz. Əgər xarici valyuta rezident müəssisənin valyuta hesabında müəyyən edilmiş müddətdən artıq qalarsa, o geri satılmalıdır.

Xarici valyutanın alınması üzrə əməliyyatların uçotunu aşağıdakı şərti misal ilə nəzərdən keçirək.

Misal 6.2.1. Müəssisə xarici valyuta almaq üçün müvəkkil banka 50 000 manat pul köçürülmüşdür. Həmin milli valyutanın əvəzində 62500 ABŞ dolları əldə edilmişdir (1 \$ = 0,80 AZN). Satın alınmış xarici valyuta üzrə komisiyon xərci onun məbləğinin 1,5 % -ni təşkil edir- 937,5 \$ (62500 x 1,5% :100). Alınmış valyuta müəssisənin valyuta hesabına köçürülmüşdür. Bu anda AR MB dollar üzrə rəsmi məzənnəni dərc etmişdir- 1\$ = 0,78 AZN.

Baş vermiş əməliyyatlara aşağıdakı kimi yazılışlar tərtib edilməlidir.

№	Əməliyyatların məzmunu	Məbləğ man.	Müxəbirələşmə		Yazılış üçün əsas
			DT	KT	
1.	Xarici valyuta almaq üçün müəssisənin bankdakı hesablaşma hesabından müvəkkil banka köçürülmüşdür- 50000 AZN. Məzənnə 1\$ = 0,80 man.Cəmi alınmışdır (1: 0,80 X 50000) 62500\$	50000	222-10	223-10	Tədiyyə tapşırığı
2.	Komisiyon xərci çıxılmaqla müəssisənin valyuta hesabına daxil olmuşdur- 61562,5 \$ Məzənnə 1dollar = 0,78 man.olmaqla məbləğ- 48019,0 AZN (61562,5 X 0,78) təşkil etmişdir.	48019	223-11	222-10	Bank hesabından çıxarış
3.	Komisiyon haqqı uçotda əks etdirilmişdir. 731,25 (937,5 x 0,78); 131,63 ƏDV(731,25 x 18%: 100)	599,62	731-91	222-10	Bank çıxarışı, Mühəsibatlığın arayışı
		131,63	241-14	222-10	
4.	Mənfi məzənnə fərqləri silinmişdir (50000- 48019-731,25)	1250	731-80	222-10	Mühəsibatlığın arayışı
4a.	Müsbət məzənnə fərqləri alındıqda		222-10	611-80	
5.	Komisiyon xərcinin büdcəyə olan borcla əvəzləşdirilməsi	131,63	521-20	241-15	Mühəsibatlığın arayışı

Xarici ticarət fəaliyyətindən daxil olmuş xarici valyutanı məssisə sərbəst şəkildə istifadə etmək hüququna malikdir.

Misal 6.2.2. Müəssisə 20000 ABŞ dolları satmaq barədə banka tapşırıq vermişdir. Tapşırığın verildiyi tarixə AR MB-nin dollar üzrə məzənnəsi 0,80 man/dollar təşkil etmişdir. Komisiyon xərci satışdan olan manat məbləğinin 2%-i həcmində nəzərdə tutulur.

№	Əməliyyatların məzmunu	Məbləğ man.	Müxabirələşmə		Yazılış üçün əsas
			DT	KT	
1.	Müəsisənin tapşırığına əsasən onun bankdakı valyuta hesabından 20000\$ silinmişdir. Bu tarixə AR Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi məzənnə ilə məbləğ 16000 AZN (20000\$ X 0,80 man.) təşkil edir.	16000	222-11	223-11	Banka tapşırıq, valyuta hesabı üzrə çıxarış
2.	Komisiyon xərci daxil olmaqla xarici valyutanın satışından gəlir -17000 AZN (20000\$ X 0,85man./dollar = 17000AZN) Həmin məbləğ bankdakı hesaba köçürülmüşdür	17000	223-10	611-91	Bank hesabından çıxarış
3.	Satışdan olan manatla pul gəlirinin 2 %-i həcmində komisiyon xərci hesablanmışdır 340 AZN (17000AZN X 2%)	340	731-91	545-10	Bank çıxarışı, mühasibatlığın arayışı
4.	Bankdakı hesabdən komisiyon məbləği ödənilmişdir	340	545-10	223-10	
5.	Satılmış xarici valyutanın dəyəri silinmişdir	16000	611-91	222-11	Mühasibatlığın arayışı
6.	Komission xərci silinmişdir	340	611-91	731-90	
7.	Məzənnə fərqləri silinmişdir (+)	660	611-91	611-80	
8.	Məzənnə fərqləri silinmişdir (-)		731/80	611/91	

6.3. Xarici valyuta ilə qısamüddətli kreditlərin və borcların alınması və verilməsinin uçotu

Cari valyuta əməliyyatlarının tərkibində qısamüddətli kreditlərin və borcların alınması və yaxud verilməsi üzrə əməliyyatlar da mühüm yer tutur. Xarici valyuta ilə kreditlərin və borcların alınması üçün rezident-müəssisə aşağıdakı müqavilələrdən birini bağlayır:

- rezident bank ilə kredit müqaviləsi;
- bank müəssisəsi olmayan qeyri-rezident təşkilatlar ilə borc müqaviləsi;
- ölkənin müvəkkil bankı ilə kredit müqaviləsi.

Xaricdən kreditlərin və borcların alınması üzrə əməliyyatların tənzimlənməsi onların alınma müddətindən asılıdır. Əgər alınan kreditlərin və borcların müddəti 90 günə qədərdirsə, onda onların alınması üzrə əməliyyatlara AR Mərkəzi Bankının icazəsi lazım gəlmir və həmin əməliyyatlar cari valyuta əməliyyatları kimi uçota alınır. Müddət 90 gündən artıq olarsa, buna AR MB-nin icazəsi lazımdır və həmin əməliyyatlar kapitalın hərəkətinə aid edilir. Xaricdən qısamüddətli kredit və borclar alındıqda müqavilədə kreditin (borcun, eləcə də faizlərin, cərimələrin (müqavilənin şərtləri pozulduqda)) hansı valyuta ilə ödənilməli olduğu nəzərdə tutulmalıdır. Həmin borcları (kreditləri) ödəmək üçün rezident-müəssisələr müvəkkil bankların vəsaitilə daxili valyuta bazarından valyuta ala bilirlər. Bunun üçün banka qeyri-rezidentlərlə bağlanmış kredit müqaviləsini təqdim etmək kifayətdir. Valyuta tənzimi haqqında AR Qanununa görə kreditlərdən (borclardan) istifadəyə görə faizlərin köçürülməsi də cari valyuta əməliyyatlarına aid edilir.

Rezident-müəssisələrə xarici valyuta ilə kreditlər və borclar vermək hüququna xarici valyuta ilə əməliyyatlar aparmaq üçün AR MB-dən lisenziya almış müvəkkil banklar da malikdirlər.

Kreditlər və borclar üzrə istər xarici şəxslərdən, istərsə də ölkədə olan müvəkkil banklardan alınmış kreditlər və borclar yalnız nağdsız qaydada həyata keçirilə bilər.

Xarici hüquqi şəxsin vermiş olduğu kreditə (borca) görə alacağı faiz şəklində gəlir, habelə müqavilə öhdəliklərinin pozulmasına görə ona ödəniləcək cərimələr vergitutma obyektləri olmalıdır (VM maddə 123.1).

Alınmış kreditlərin və borcların nə vaxt ödənilməsindən asılı olmayaraq onların analitik uçotu onların növləri, onları vermiş banklar, borcverənlər üzrə, habelə müddətlər üzrə aparılır. Belə kreditlər və borclar 180 gündən artıq olmayan müddət üçün verilir.

Qısamüddətli kreditlərin uçotu vahid hesablar planında nəzərdə tutulmuş 501 “Qısamüddətli bank kreditləri” adlı sintetik hesabın XİF üzrə nəzərdə tutulmuş subhesablarında (501-10;501-11; 501-12; 501-13) aparılır.

Bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq kreditlər müvəkkil banklardan alındıqda belə mühasibat yazılışı verilir.

DT 223-10, 223-11, 223-12

KT 501-10, 501-11, 501-12, 501-13

Qısamüddətli borcların uçotu vahid hesablar planında nəzərdə tutulmuş 504 “Qısamüddətli borclar” adlı sintetik hesabın XİF üzrə nəzərdə tutulmuş müvafiq subhesablarında aparılır.

Qısamüddətli borclar alındıqda aşağıdakı kimi yazılış tərtib edilir.

DT 223-10, 223-11, 223-12

KT 504-10, 504-11, 504-12, 504-13 və s.

Borc (kredit və borclar) götürən üçün ödənilən faizlər faiz xərcləri kimi uçota alınmalıdır. Alınmış kredit və borc üçün faizlər hesablandıqda uçotda belə əks etdirilir:

DT 751-10, 751-20, 501-30

KT 501-10, 501-11, 501-12, 501-13; 504-10, 504-11, 504-12 və s. .

Faizlərin köçürülməsi zamanı

DT 501-10, 501-11, 501-12, 501-13; 504-10, 504-11, 504-12 və s.

KT 223-10, 223-11, 223-12

Faiz xərcləri aktivlərin dəyərinə silindikdə

DT 101-00, 111-00, 121-00, 201-00, 202-00, 203-00, 204-00 205-00 və s.

KT 751-10, 751-20 və s.

Əgər faiz xərcləri cari ilin mənfəətinə silinərsə

DT 801-00, 341-00 və s.

KT 751-10, 751-20 və s.

Alınmış əsas borcların (kreditlərin, borcların) ödənilməsi zamanı isə aşağıdakı yazılışlar tərtib edilir:

DT 501-10, 501-11, 501-12 və s; 504-10, 504-11, 504-12, 504-13 və s.

KT 223-10, 223-11, 223-12

6.4. Qeyri-ticarət xarakterli valyuta əməliyyatlarının uçotu

Qeyri-ticarət xarakterli valyuta əməliyyatlarına qeyd edildiyi kimi əmək haqqı, təqaüd, aliment və miras üzrə məbləğlərin köçürülməsi və digər bu kimi əməliyyatlar aiddir. Bu cür əməliyyatlar həm xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan rezident-müəssisələrdə, həm də onların xaricdə olan filiallarında, nümayəndəliklərində, eləcə də xarici ölkələrin Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən qeyri-rezident hesab edilən müəssisələrində, filiallarında, nümayəndəliklərində, həmçinin xarici şirkətlərin, dövlətlərin, xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və xaricdə daimi yaşayış yeri olan AR-in vətəndaşlarının (bu şərtlə ki, onlar vətəndaş olduqları daimi yaşadıkları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar), beynəlxalq təşkilatların AR ərazisində yaratdığı müəssisələrdə(həmçinin onların tam müstəqil olaraq yaratdığı, həm də AR müəssisələri ilə birgə yaratdığı müəssisələrdə) baş verir.

Məsələn, belə əməliyyatlara xarici investisiyalı müəssisədə işləyən əcnəbi işçinin əmək haqqının onun xaricdəki hesabına köçürülməsi, yaxud rezident müəssisənin əmək haqqının ödənilməsi üçün ölkə daxilindəki valyuta hesabında olan valyutanın xaricdəki valyuta hesabına köçürülməsini, yaxud da xaricdəki valyuta hesabından işçilərin əmək haqqının onların hesabına köçürülməsini misal göstərmək olar. Azərbaycanın rezident müəssisələri tərəfindən xaricdə təhsil alan tələbələrə təqaüd verilməsi və bunun üçün onların ölkə daxilində olan yaxud xaricdəki valyuta hesablarından təqaüd məbləğlərinin köçürülməsi də qeyri-ticarət xarakterli valyuta əməliyyatlarına aiddir. Belə əməliyyatların uçotda necə əks etdirilməsini aşağıdakı şərti misalla nəzərdən keçirək.

Misal 6.4.1. SOCAR şirkəti Türkiyədə təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin aylıq təqaüdünü köçürmək üçün müvafiq müvəkkil banka tapşırıq göndərir. Ödəniləcək təqaüdün məbləği 10.000 ABŞ dolları həcmindədir. Komisyon xərci köçürüləcək məbləğin 1.5 %-i həcmindədir ki, bu da 150 \$ təşkil edir. Fərz edək ki, əməliyyatların baş verdiyi dövrdə dolların manata görə məzənnəsi $1\$=0.80$ AZN

olmuşdur. Təqaüd SOCAR-ın cari dövrdə XİF-dən əldə etdiyi xalis mənfəət hesabına ödənilir. Təqaüd şirkətin ölkə daxilində, ya da Türkiyədə olan xarici valyuta hesabından ödənilə bilər.

Əmliyyatların hesablarda əks etdirilməsini əks etdirək:

1. Xalis mənfəət hesabına təqaüd hesablanmışdır-10.000 dollar:

DT 341-11 10.000 dollar

KT 545-11 10.000 dollar

2. Pul köçürülmüşdür -10.000 dollar

DT 545-11 10.000 dollar

KT 223-11 10.000 dollar

yaxud:

DT 545-11 10.000 dollar

KT 223-12 10.000 dollar

3. Komissiya xərcləri hesablanmışdır-150 dollar, o cümlədən ƏDV-27 dollar (150 x18:100).

DT 341-11 /341-10 150 dol. /120 AZN)

KT 545-11/545-10 123 dol./98,4 AZN

KT 521-21/521-20 27 dol./21,6 AZN

4. Həmin məbləğlər köçürüldükdə:

- a) DT 545-11 /545-10 123 dol. /98,4 AZN

KT 223-11/223-00 123 dol./98,4 AZN

yaxud

- b) DT 545-11 123 dol.

KT 223-12 123 dol.

- c) DT 521-21/521-20 27 dol./21,6 AZN

KT 223-11,12/223-10 27 dol./21,6 AZN

Misal 6.4.2. Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən və nizamnamə kapitalında 70% payı olan xarici ABC şirkəti aşağıdakı əcnəbi işçilərə əmək haqqı hesablamış və onların xaricdəki hesablarına köçürmüşdür.:

1. Robert Andersona - 4000 dol. x 0,80 man.= 3.200 AZN

2. Alan Deksona - $3000 \text{ dol.} \times 0,80 \text{ man.} = 2.400 \text{ AZN}$

Əmək haqqından Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən vergi tutulmuşdur:

1. Robert Andersonun əmək haqqından - $640 \text{ AZN} ((280 + (1200 \times 30\% : 100))$

2. Alan Dieksonun əmək haqqından - $400 \text{ AZN} (280 + (400 \times 30\% : 100))$

ABS dolları ilə əmək haqqından tutulan gəlir vergisi:

1. Robert Andersonun əmək haqqından - $640 \text{ man} \times 1.25 = 800 \text{ dol.}$

2. Alan Dieksonun əmək haqqından - $400 \text{ man} \times 1.25 = 500 \text{ dol.}$

Köçürməli olan məbləğ:

1. Robert Andersona - $3200 \text{ dol.} (4000 - 800);$

2. Alan Dieksona - $2500 \text{ dol.} (3000 - 500);$

Köçürüləcək məbləğin 2%-i həcmində komissiyon xərci hesablanmışdır:

1. Robert Andersona - $64 \text{ dol. yaxud } 51.2 \text{ man} (64 \times 0.80)$, o cümlədən ƏDV-
 $11,52. \text{ dol} / 9.22 \text{ man.}$

2. Alan Dieksona - $50 \text{ dol. yaxud } 40 \text{ man} (50 - 0.80)$, o cümlədən ƏDV-
 $9 \text{ dol.} / 7.2 \text{ man.}$

Pul köçürmələri (komissiyon xərci çıxıldıqdan sonra) ABC şirkətinin Azərbaycan ərazisindəki müvəkkil bankdakı valyuta hesabından həyata keçirilmişdir:

1. Robert Andersona - $3136 \text{ dol} (3200 - 64).$

2. Alan Dieksona - $2450 \text{ dol} (2500 - 50).$

Öhdəliklərin ödənilməsi üzrə əməliyyatlara aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib olunacaqdır:

1. Əmək haqqı köçürüldükdə:

a) Robert Andersona

DT 533-11 - 3136 dol.

KT 223-11,12 - 3136 dol.

b) Alan Dieksona

DT 533-11 - 2450 dol.

KT 223-11,12 - 2450 dol

2. Komissiyon və vergi üzrə öhdəliklər ödənildikdə :

a) Robert Anderson üzrə

DT 545-11/545-10	- 52.48 dol./41.98 man.
KT 223-11/223-10	- 52.48 dol./41.98 man
DT 521-21/521-20	- 11.52 dol./9.22 man.
KT 223-11/223-10	- 121.52 dol./9.22 man.

b) Alan Diekson üzrə

DT 545-11/545-10	- 41 dol./32.8 man.
KT 223-11/223-10	- 41 dol./34.9 man
DT 521-21/521-20	- 9 dol./7.2 man.
KT 223-11/223-10	- 9 dol./7.2 man

6.5. Xarici ezamiyyətlər üzrə xərclərin uçotu

Xarici ezamiyyə dedikdə dövlət orqanının, müəssisə, idarə və təşkilatın rəhbərinin sərəncamına əsasən işçinin damı iş yerindən xidməti tapşırığı yerinə yetirmək üçün müəyyən müddətə xaricə göndərilməsi başa düşülür. Qanunvericiliyə əsasən xarici ezamiyyətə yalnız əmək müqaviləsinə əsasən müəyyən əmək funksiyasını icra edən, yəni müəssisənin ştatında olan işçilər göndərilə bilər.

Xarici ezamiyyət üzrə xərclərin tərkibini müəyyən edən sənədlərə əsasən aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 14 fevral 2008-ci ildə İ-24 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “İşçilərin ezamiyyə qaydaları”;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Ezamiyyə xərclərinin normaları haqqında ” 2008-ci il 25 yanvar tarixli 14 sayılı qərarı.

Yaxın və uzaq xaricə bağlanan müqaviləyə əsasən xarici iqtisadi fəaliyyətin iştirakçıları olan müəssisələrdə xarici ezamiyyətə ehtiyac yaranır. Xarici ölkələrə ezamiyyətin rəsmiyyətə salınması ölkə daxilində olandan heç nə ilə fərqlənmir.

İşçinin ezamiyyətə getməsi təşkilatın rəhbərinin əmri ilə rəsmiləşdirilir. Həmin əmrdə işçinin adı, soyadı və atasının adı, onun ezam olunduğu ölkə, ezamiyyətin məqsədi və müddəti göstərilir. İşçinin MDB dövlətlərinə ezam edilməsi zamanı onlara ezamiyyə vəərəqəsi yazılır və orada ezam olunan işçinin hər bir məntəqədə

olması(gəlməsi və getməsi) haqda qeydiyyat aparılır. Bu zaman ezamiyyətə getmə və gəlmə ezamiyyə vərəqəsində göstərilən tarixlə qeydə alınır və müvafiq vəzifəli şəxsin imzası ilə təsdiqlənir.

İşçinin digər xarici ölkələrə (MDB ölkələrindən başqa) ezamiyyətə göndərilməsi zamanı ezamiyyə vərəqəsi rəsmiyyətə salınmayaraq ezamiyyədə olma müddəti xarici pasportdakı gömrük qeydiyyatı ilə rəsmiyyətə salınır və müəyyənləşdirilir. Lakin işguzar gedişi rəsmiyyətə salmaq üçün ezamiyyə vərəqəsi yazıla da bilər.

Xarici ezamiyyətə gedən hər bir şəxsə ezamiyyə tapşırığı verilir və işçi ezamiyyətdən qayıtdıqdan sonra onun yerinə yetirilməsi haqda hesabat verir. Tapşırığın yerinə yetirilməsi haqda tərtib edilmiş hesabat təşkilatın rəhbəri və ya digər səlahiyyətli digər şəxs tərəfindən təsdiq edilir.

Hər bir müəssisədə ezamiyyətə getmə və müəssisəyə ezamiyyətə gələn işçilərin uçotu xüsusi jurnalda aparılır.

İşçinin xidməti ezamiyyədə olduğu müddətdə onun iş yeri və orta əmək haqqı saxlanılır.

Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənara- xarici ezamiyyətə göndərilən işçilərə ezamiyyə ilə bağlı aşağıdakı xərclər ödənilir:

- a) gündəlik (yemək, yaşayış) və nəqliyyat xərcləri;
- b) Sərhədi keçmək məqsədi ilə xarici valyutadan istifadəyə görə əlavə xərclər, o cümlədən:
  - xarici pasportun alınması üçün(əgər işçi xarici ezamiyyətə gedənə qədər xarici pasporta malik deyilsə);
  - vizanın rəsmiləşdirilməsi və verilməsi üçün;
  - xarici valyutanın alınması üçün;
  - baqajın aparılması üçün (30 kq-ə qədər).

Gündəlik xərclərdən başqa digər bütün xərclər müvafiq sənədlərlə təsdiqlənməlidir.

Təsdiqedici sənədər olmadığı hallarda xərclər ödənilmir. Məlum olduğu kimi ezamiyyə xərcləri normalaşdırılır. Ezamiyyə xərclərinin norması üç qrupa ayrılır:

Azərbaycan Respublikası daxilində yaşayış üçün yerin tutulması və gündəlik xərclərə; MDB-nin üzvü olan ölkələr üzrə xərclərə; xarici ölkələr üzrə xərclərə.

Xarici ölkələrdə ezamiyyədə olduğu müddətdə işçiyə ezamiyyət xərcləri AR NK tərəfindən müəyyən edilən xarici ölkələrə ezamiyyət xərclərinin 1 günlük normasına uyğun olaraq ödənilir.

Təşkilatlar işçilərə ezamiyyət xərclərini bu məqsədlə nəzərdə tutulan vəsait həcmində mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq xarici valyutaya çevirməklə ödəyirlər.

İşçi ezamiyyətə getdiyi və həmin gün AR-ə qayıtdığı halda xərclər nəzərdə tutulmuş ezamiyyət xərclərinin normasının 40%-i həcmində ödənilir.

Lakin müstəsna hallarda təhtəl məbləğ kimi verilən ezamiyyət məbləğləri təşkilatın rəhbərinin icazəsi ilə qanunvericilikdə göstərilən normaları keçə bilər. Belə olan halda normadan artıq ödənilən məbləğ işçinin illik məcmu gəlirinə daxil edilir və qanunvericiliyə əsasən vergiyə cəlb olunur.

Xarici ölkə ərazisi ilə getdiyi zaman ondan asılı olmayan səbəb üzündən tam 1 gün və artıq müddətdə yolda ləngiyərsə, həmin müddət üçün ezamiyyət xərcərinin 1 günlük norması ona ərazisində ləngidiyi ölkə üçün müəyyən olunan norma üzrə ödənilir. Ezamiyyətə göndərilən şəxslərə ezamiyyətdə olduğu hər bir gün üzrə gündəlik xərc ödənilir. Bu zaman Azərbaycan Respublikasının sərhədindən keçilən hər gün üçün onun olduğu ölkə üzrə nəzərdə tutulan norma üzrə və geriye qayıdan zaman isə respublika ərazisindəki norma ilə ödənilir. Əgər şəxs bir neçə ölkədə ezamiyyətdə olarsa, onda həmin şəxsə pasportdakı qeydiyyat üzrə onun olduğu ölkədəki günlər və norma üzrə gündəlik xərclər ödənilir. Əgər ezamiyyətə gedən şəxsin gündəlik xərcləri onun olduğu ölkənin hesabına həyata keçirilərsə, bu zaman ona gündəlik xərclər ödənilmir.

Əgər xarici ölkəyə ezamiyyətə eyni bir gündə gedilər və gəlinərsə, bu zaman gündəlik xərc xarici valyuta ilə nəzərdə tutulan normanın 50 % həcmində verilir.

Xarici ezamiyyət xərclərinin ödənilməsi aşağıdakı variantlardan biri ilə-işçiyə nağd valyuta verməklə(valyuta bankdan alınan zaman onun çıxarılmasına dair bank arayışı verilir), valyutanın xaricdəki qeyri-rezident banka köçürülməsi yolu ilə(

ezam olunan şəxsin hesabına və tələb olunana vermək məqsədi ilə və s. yaxud da işçiyə korporativ bank kartı təqdim etməklə - həyata keçirilə bilər.)

Ezamiyyətə gedən işçiyə müəssisə avans şəklində real tələbatdan asılı olaraq avans (manat və ya xarici valyuta ilə) verir. Ezamiyyətdən qayıtdıqdan sonra işçi 3 gün müddətinə təsdiqedicə sənədləri əlavə etməklə avans hesabatı verməlidir.

Son hesablaşmada işçinin ona verilən avansdan artıq manatla çəkdiyi xərclər manatla, xarici valyuta ilə çəkdiyi xərclər isə xarici valyuta ilə nağd və ya hesabına köçürülməklə ödənilir. Əgər işçinin təşkilat qarşısında borcu qalarsa, o həmin məbləği verilmiş xarici valyuta və ya digər xarici valyuta ilə yaxud manatla (borcun ödənilmə tarixə MB-nin müəyyən etdiyi məzənnə ilə) kassaya ödəməklə bağlayır.

Mühasibat uçotunda xarici ezamiyyətə xərcləri üzrə təhtəlhəsab şəxslərlə hesablaşmaların uçotu 244-00 sayılı hesabda aparılır. Bu hesab aktiv hesabdır. Onun debet qalığı təhtəlhəsab şəxsin müəssisəyə olan borcunu əks etdirir. Xaricə ezamiyyətə gedən şəxsə müəssisə xarici valyuta ilə pul vəsaiti verir, ona görə də onu manatla verilən vəsaitdən ayırmaq məqsədi ilə 244-00 sayılı hesabda iki subhesab açılır:

244-10 “Təhtəlhəsab məbləğlər-milli valyuta ilə”

244-11 “Təhtəlhəsab məbləğlər-xarici valyuta ilə”

Uçotun jurnal-order formasında təhtəlhəsab şəxslərlə hesablaşmaların uçotu 7 sayılı jurnal-orderdə həyata keçirilir. Bu jurnalda hesablaşmaların sintetik və analitik uçotu aparılır.

6.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının aparılmasının əsas prinsiplərini hansı baza sənədi müəyyən edir:

- A) AR Gömrük Məcəlləsi;
- B) “Gömrük tarifi haqqında“ AR qanunu;
- C) “Valyuta tənzihi haqqında” AR Qanunu;

- D) “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi” haqqında AR qanunu;
- E) AR Gömrük Məcəlləsi və “Gömrük tarifi haqqında” AR qanunu;

2. Azərbaycan Respublikasında xarici valyuta dedikdə nə başa düşülür:

- A) Konkret xarici dövlətin pul vahidində hesablarda olan vəsaitlər;
- B) Dövriyyədə olan və müvafiq xarici dövlətin qanunu ödəniş vasitəsi sayılan pul nişanları (banknotlar, xəzinə biletləri, monetlər);
- C) Xarici dövlətlərin pul vahidində və ya beynəlxalq pul və ya ödəmə vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər, B-də göstərilən həcmdə konkret xarici dövlətin və ya dövlətlər qrupunun pul nişanları;
- D) C-də göstərilən həcmdə pul nişanları, həmçinin dövriyyədən götürülmüş, lakin dəyişdirilməsi nəzərdə tutulan pul nişanları;
- E) Beynəlxalq pul və ya ödəmə vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər.

3. Mövcud qanunvericiliyə əsasən valyuta sərvətlərinə nələr aid edilir:

- A) Xarici valyuta;
- B) Xarici valyuta və xarici valyutada olan qiymətli kağızlar;
- C) İstənilən forma və vəziyyətdə olan qiymətli metallar (zərgərlik və digər məişət məmulatları, həmçinin ləm istisna olmaqla), xarici valyuta;
- D) Beynəlxalq pul və ya ödəmə vahidlərində hesablarda olan vəsaitlər.
- E) Xammal və işlənmiş formada olan təbii qiymətli daşlar, zümrüd (zərgərlik və digər məişət məmulatları, həmçinin ləm istisna olmaqla), xarici valyutada olan qiymətli kağızlar, xarici valyuta və istənilən forma və vəziyyətdə olan qiymətli metallar (zərgərlik və digər məişət məmulatları, həmçinin ləm istisna olmaqla).

4. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə valyuta əməliyyatlarına aid edilir:

- A) AR valyutasında rezident və qeyri-rezidentlər arasında aparılan hesablaşmalar, xarici valyuta ilə AR-ə və AR-dən edilən köçürmələr, valyuta dəyərlilərinin AR-ə gətirilməsi və AR-dən çıxarılması;
- B) Valyuta dəyərlilərinə mülkiyyət və digər hüquqların keçməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar, o cümlədən ödəmə vasitəsi kimi xarici valyutadan və xarici valyutada ödəmə sənədlərindən istifadə edilməklə beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi, AR valyutasında rezident və qeyri-rezidentlər arasında aparılan hesablaşmalar, valyuta dəyərlilərinin AR-ə gətirilməsi və AR-dən çıxarılması;
- C) Beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi, AR valyutasında rezident və qeyri-rezidentlər arasında aparılan hesablaşmalar;
- F) Nizamnamə kapitalının formalaşması (təsisçilər vəsaiti xarici valyuta ilə köçürdüyü

hallarda), beynəlxalq pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi, AR valyutasında rezident və qeyri- rezidentlər arasında aparılan hesablaşmalar ilə əlaqədar əməliyyatlar;

E) Xarici valyuta ilə AR-ə və AR-dən edilən köçürmələr, valyuta dəyərlilərinin AR-ə gətirilməsi və AR-dən çıxarılması.

5. “Valyuta tənzimi haqqında ” AR Qanununa əsasən valyuta əməliyyatları neçə təsnifləşdirilir:

A) Cari və kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları;

B) Kapitalın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatlar;

C) Cari valyuta əməliyyatları;

D) Valyuta əməliyyatlarının təsnifatı təşkilat tərəfindən onun nizamnamə üzrə fəaliyyətinə müvafiq qaydada sərbəst olaraq müəyyən edilir;

E) Xarici və milli valyutanın hərəkəti ilə bağlı əməliyyatlar.

6. Qeyri-rezidentlər AR ərazisində müvəkil banklarda bank hesablarını hansı valyutada açə bilərlər:

A) AR-in valyutası ilə;

B) Konvertasiya olunan istənilən xarici valyuta ilə;

C) Xarici valyuta ilə;

D) AR-in valyutası və xarici valyuta ilə;

E) AR-in valyutası və konvertasiya olunan istənilən xarici valyuta ilə.

7. Valyuta qanunvericiliyinə əsasən malların idxalı və ixracı üzrə ödənişin

aparılmasına 180 günədək müddətin alınması hansı növ əməliyyatlara aid edilir:

A) Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına ;

B) Cari valyuta əməliyyatlarına;

C) Uçot siyasətindən asılı olaraq cari və ya kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına;

D) Xarici valyutanın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına;

E) Cavablardan heç biri doğru deyil.

8. Təsdiqedicə sənədlər müvəkil bank tərəfindən əməliyyatın aparılma tarixindən sonra hansı müddətdə saxlanmalıdır:

A) Bir il müddətində;

B) İki il müddətində;

C) Üç il müddətində;

D) Dörd il müddətində;

E) Beş il müddətində.

9. Rezidentlər tərəfindən valyuta əməliyyatlarının aparılmasına AR-in Mərkəzi

Bankının ərazi orqanlarının icazəsi tələb olunur:

- A) Bəli, yalnız daşınmaz əmlakın alınması üzrə əməliyyatlar üzrə;
- B) Bəli, yalnız nizamnamə kapitalına qeyri-rezident tərəfindən payın ödənilməsi ilə bağlı əməliyyatlar üzrə;
- C) Bəli, Avə B-də göstərilən hallarda;
- D) Bəli, bütün növ əməliyyatlar üzrə;
- E) Tələb olunmur, əvvəllər verilmiş icazə onun qüvvədə olduğu dövrün sonuna qədər tətbiq edilir.

10. Hüququ şəxs olan rezidentlər arasında milli valyuta ilə əməliyyatların aparılmasına məhdudiyyət qoyulur:

- A) Heç bir məhdudiyyət qoyulmur;
- B) Bəli, yalnız nizamnamə kapitalına rezident tərəfindən payın ödənilməsi ilə bağlı əməliyyatlar üzrə;
- C) Bəli, Avə B-də göstərilən hallarda;
- D) Bəli, bütün növ əməliyyatlar üzrə;
- E) Bəli, yalnız daşınmaz əmlakın alınması üzrə əməliyyatlar üzrə;

11. Valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın və sənədləşdirmənin formaları kim tərəfindən müəyyən olunur:

- A) İstənilən kredit təşkilatı;
- B) Maliyyə Nazirliyi;
- C) Mərkəzi Bank;
- D) İqtisadiyyat Nazirliyi;
- E) Doğru cavab yoxdur.

12. Rezidentlər əvvəllər nağd şəkildə ölkəyə gətirilmiş hansı həcmdə olan valyuta sərvətlərini ölkədən çıxarmaq hüququna malikdir:

- A) Yalnız 30 (otuz) min ABŞ dolları ekvivalentində olan məbləğdə;
- B) Yalnız 50 (əlli) min ABŞ dolları ekvivalentində olan məbləğdə;
- C) Yalnız 150 (bir yüz əlli) min ABŞ dolları ekvivalentində olan məbləğdə;
- D) İstənilən məbləğdə;
- E) Belə hal qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır.

13. Qeyri-rezidentlər valyuta sərvətlərini ölkəyə gətirmək və ya ölkədən çıxarmaq hüququna malikdir:

- A) Yalnız nağd şəkildə ölkəyə gətirmək hüququna malikdir;
- B) Yalnız nağd şəkildə ölkədən çıxarmaq hüququna malikdir;
- C) Yalnız köçürmə yolu ilə ölkəyə gətirmək hüququna malikdir;

D) Nağd və köçürmə yolu ilə ölkəyə gətirmək və ölkədən çıxarmaq hüququna malikdir:

E) Yalnız köçürmə yolu ilə ölkəyə gətirməkvə ölkədən çıxarmaq hüququna malikdir.

14. Qeyri-rezidentlər valyuta sərvətlərini almaq və ya satmaq hüququna malikdir:

A) Yalnız satmaq hüququna malikdir:

B) Yalnız almaq hüququna malikdir:

C) Manatla almaq və satmaq hüququna malikdir:

D) İstənilən valyuta ilə almaq və satmaq hüququna malikdir;

E) Belə bir hüquqa malik deyil.

15. AR-də valyuta nəzarəti agentləri kimlərdir:

A) Mərkəzi Bank;

B) Müvəkkül banklar;;

C) Mərkəzi Bank və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı;

D) Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı;

E) Dövlət Gömrük komitəsi.

16. AR-də valyuta qanunvericiliyinin pozulmzsına görə kimlər məsuliyyət daşıyır:

A) Rezident və qeyri-rezident müəssisə və təşkilatlar;

B) Müvəkkül bankların vəzifəli şəxsləri;

C) Fiziki şəxslər;

D) Qeyd edilənlərin hamısı;

E) Gömrük orqanı işçiləri.

17. AR-də valyuta qanunvericiliyinin pozulmzsına görə hansı məsuliyyət nəzərdə tutulur:

A) İnzibati;

B) İnzibati və mülki-hüquqi;

C) İnzibati və cinayət;

D) Mülki-hüquqi və cinayət;

E) Yuxarıda qeyd edilənlər.

18. Rezidentlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən AR-in gömrük ərazisindən AR-in milli valyutasının və milli valyutada olan qiymətli kağızların keçirilməsi qaydası kimlər tərəfindən müəyyən edir:

A) AR Maliyyə Nazirliyi;

B) AR-in Mərkəzi Bankı Gömrük Komitəsi ilə birlikdə;

C) AR-in Maliyyə Nazirliyi Gömrük Komitəsi ilə birlikdə;

D) AR-in Maliyyə Nazirliyi Gömrük Komitəsi və Vergilər Nazirliyi ilə birlikdə;

E) Müvəkkil banklar.

19. Xarici valyutanının alqı-satqısı müvəkkil bankların iştirakı olmadan həyata keçirilə bilər:

A) Xeyr;

B) Xeyr, əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa;

C) Xüsusi hallarda icazə verilir;

D) Bəli;

E) Bəli, əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa.

20. AR-in Mərkəzi Bankı manatın xarici valyutaya nisbətində rəsmi kursunu müəyyən edərkən hansı amilləri nəzərə alır:

A) Banklararası və birjalararası valyuta bazarında xarici valyutaya olan tələb və təklifi, inflyasiyanın dinamikasını;

B) Ölkənin qızıl və valyuta ehtiyatlarının həcmindən dəyişməsinə və ölkənin ödəmə balansının göstəricilərinin dinamikasını;

C) Yuxarıda qeyd edilən faktorların məcmusunu nəzərə almaqla;

D) Dünyanın iri valyuta birjalarında bazarın konyukturasını nəzərə almaqla;

E) Ölkənin ödəmə balansının göstəricilərinin dinamikasını nəzərə almaqla.

21. Firmanın tapşırıqına əsasən xarici valyutanın satışı ilə əlaqədar əməliyyata uçotda belə mühasibat yazılışı verilir. Məbləğ müştərinin valyuta hesabından silinmişdir.

A) DT 222-11

KT 223-11

B) DT 222-10

KT 223-10

C) DT 223-10

KT 222-10

D) DT 225-11

KT 223-11

E) DT 224-11

KT 221-11

22. Xarici valyutanın satışı ilə əlaqədar müvəkkil banka ödənilən komissiya haqqı vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin hansı xərclərinin tərkibində uçota alınır:

A) Əməliyyat xərclərinin;

B) Satışdankənar xərclərinin;

C) Kommersiya xərclərinin;

D) Sair əməliyyat xərclərinin;

E) İnzibatı xərclərin .

23. Xarici valyutanın alınması üçün hesablaşma hesabından banka köçürülmüş məbləğ üçün hansı mühasibat yazılışı verilir: ;

A) DT 222-10

KT 223/10

B) DT 222-10

KT 223-11

C) DT 223-10

KT 222-10

D) DT 224-13

KT 223-11

E) DT 224-14

KT 221-10

24. Alınmış xarici valyuta bankdakı hesaba daxil olduqda hansı mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 222-10

KT 223-10

B) DT 223-11

KT 222-10

C) DT 223-10

KT 222-10

D) DT 224-13

KT 223-11

E) DT 223-11

KT 221-11

25. Alınmış xarici valyuta üzrə yaranan mənfi kurs fərqinə hansı mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 222-10

KT 611-80

B) DT 223-10

KT 222-10

C) DT 731-91

KT 222-10

D) DT 224-13

KT 223-11

E) DT 731-80

KT 222-10

26. Alınmış xarici valyuta üzrə yaranan müsbət məzənnə fərqinə hansı mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 731-80

KT 223-10

B) DT 241-14

KT 222-10

C) DT 222-10

KT 611-80

D) DT 222-10

KT 611-80

E) DT 731-80

KT 222-10

27. Xarici valyutanın satılmasından alınmış gəlir məbləği üçün hansı mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 223-10

KT 611-91

B) DT 541-10

KT 223-11

C) DT 223-10

KT 222-10

D) DT 225-10

KT 223-10

E) DT 224-13

KT 221-11

28. Satılmış xarici valyutanın dəyərinin silinməsi zamanı hansı mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 611/91

KT 222/11

B) DT 611/91

KT 222/11

C) DT 611/91

KT 731/91

D) DT 223

KT 611/91

E) DT 731/91

KT 222/10

29. Müəssisənin bankdakı hesabından satılmış xarici valyutaya görə komisyon xərci silidikdə belə mühasibat yazılışı verilir:

A) DT 731-80

KT 611-91

B) DT 611-91

KT 222-10

C) DT 611-91

KT 731-91

D) DT 223-11

KT 611-91

E) DT 223-11

KT 222-10

30. Xarici valyuta ilə alınmış kredit və borclar hansı qaydada həyata keçirilə bilər:

A) İstənilən qaydada;

B) Qanunvericilikdə belə hal müəyyən olunmayıb;

C) Nağd və nağdsız qaydada;

D) Yalnız nağdsız qaydada;

E) Doğru cavab yoxdur.

31. Mövcud qanunvericiliyə görə fiziki şəxsə müvəkkil bank tərəfindən hesab açılarkən onun şəxsi iştirakı vacibdir:

A) Xeyr;

B) Mütləq deyil, tələb olunan sənədlərin təsdiq edilmiş qaydada olması kifayətdir;

C) Onun natural qaydada təsdiq edilmiş səlahiyyətli nümayəndəsinin olması kifayətdir;

D) Bu prosedura hər bir konkret halda müvəkkil bank tərəfindən həll edilir;

E) Mütləqdir;

32. Qeyri rezidentlər AR ərazisində nağd və qeyri-nağd qaydada hesablaşmaları hansı valyuta ilə həyata keçirmək hüququna malikdirlər:

A) Konvertasiya olunan xarici valyuta ilə;

B) AR-in valyutası ilə;

C) Qeyri -nağd qaydada, ancaq konvertasiya olunan xarici valyuta ilə;

D) AR-in valyutası və yaxud istənilən xarici valyuta ilə;

E) Xarici valyuta ilə.

33. Xarici ezamiyyə dedikdə nə başa düşülür:

- A) Dövlət orqanının, müəsisə, idarə və təşkilatın rəhbərinin sərəncamı ilə xidməti tapşırığı yerinə yetirmək üçün işçinin müəyyən müddətə daimi iş yerinin yerləşdiyi ölkədən digər xarici ölkəyə getməsi;
- B) İşçinin bir ölkədən digər bir ölkəyə getməsi;
- C) İşçinin işləmək üçün bir ölkədən digər bir ölkəyə getməsi;
- D) B və C-də göstərilən;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

34. Təşkilatın işçi heyətinin tərkibinə daxil olmayan şəxs xarici ezamiyyətə göndərilə bilər:

- A) Bəli;
- B) Bəli, həmin şəxsin razılığına əsasən;
- C) Bəli, əgər yuxarı təşkilatın icazəsi olarsa;
- D) Xeyr;
- E) Bəli, beynəlxalq tikinti podratının mövcudluğu şəraitində;

35. Xarici ezamiyyə məqsədi ilə xarici valyutanın alınması üçün müəsisə tərəfindən banka verilən sifariş neçə nüsxədən ibarət olur:

- A) bir (1);;
- B) iki (2);
- C) üç (3);
- D) dörd (4);
- E) beş (5).

36. Ezamiyyətdən qayıdan şəxs tərəfindən alınmış təhtəl hesab məbləğin xərclənməyən hissəsi müəsisənin kassasına təhvil verildikdə belə yazılış verilir:

- A) DT 221-11
KT 244-11
- B) DT 244-11
KT 221-11
- C) DT 201-20
KT 244-11
- D) DT 221-10
KT 223-10

E) Düzgün cavab yoxdur.

37. Gündəlik xərclərin tərkibinə hansı xərclər daxil edilir:

- A) Nəqliyyat xərcləri (getmə və qayıtma üzrə)və yatacaq xərcləri;

- B) Xarici pasportun və vizanın alınması xərcləri;
- C) Yatacaq və yemək xərcləri;
- D) Yemək , baqajın aparılması və s. xərclər;
- E) Yuxarıda qeyd edilənlərin hamısı.

38. Təşkilat xarici ezamiyyə xərclərini hansı formada ödəyə bilər:

- A) Nağd qaydada xarici valyuta ilə;
- B) Xaricdəki banka köçürməklə;
- C) Bankın korporativ kartı ilə;
- D) A, B və C-də göstərilən;
- E) Nağd qaydada və xaridəki banka köçürməklə.

39. Ezamiyyətə gedən şəxsə avans qaydasında kassadan nağd xarici valyuta verildikdə uçotda hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 244-11
KT 221-11
- B) DT 244-11
KT 221-11
- C) DT 244-11
KT 223-11
- D) DT 221-10
KT 223-10
- E) Düzgün cavab yoxdur.

40. Ezamiyyətdən qayıdan şəxs materialın alınması barədə hesabat əsasən alınmış materiallar anbara təhvil verildikdə hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 244-11
KT 221-10
- B) DT 244-11
KT 221-11
- C) DT 201-20
KT 244-11
- D) DT 221-10
KT 223-10
- E) Düzgün cavab yoxdur.

VII Fəsil. Kapitalın hərəkəti ilə bağlı və sair qeyri –cari valyuta əməliyyatlarının uçotu

7.1. Birbaşa investisiyalar üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu

Valyuta tənzimi haqqında AR Qanununun 10-cu maddəsinə əsasən kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına aşağıdakılar aid edilir:

- a) birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak hüququna malik olmaq məqsədi ilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan investisiyalar;
- b) qiymətli kağızların əldə edilməsi;
- c) torpaq və yerin təki də daxil olmaqla binalar, qurğular, eləcə də yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə daşınmaz əmlaka aid edilən digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun, habelə daşınmaz əmlak üzərində başqa hüquqların verilməsi üzrə köçürmələr;
- d) malların, işlərin və xidmətlərin ixracı və idxalı üzrə 180 gündən artıq müddətdə ödəniş möhlətinin verilməsi və alınması;
- e) müvəkkil banklar tərəfindən valyuta vəsaitinin 180 gündən artıq müddətdə depozitə cəlb edilməsi;
- f) cari valyuta əməliyyatlarına aid olmayan digər bütün valyuta əməliyyatları.

Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına xarici ölkələrin şirkətlərinin Azərbaycan ərazisində yeni yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına pay şəklində qoyduğu valyuta qiymətliləri, eləcə də ölkə müəssisələlərinin xarici ölkələrdə yaradılan şirkətlərin nizamnamə kapitalına pay şəklində qoyuluşları ilə bağlı əməliyyatlar aid edilir. Belə qoyuluşlar üzrə əməliyyatlar pul vəsaitlərinin, mal- material ehtiyatlarının, uzunmüddətli aktivlərin verilməsi əməliyyatlarından ibarətdir. Əgər xarici investorlar Azərbaycan ərazisində yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyacağı pay məlumdursa və bu müəssisənin nizamnaməsində öz əksini tapmışsa, onda aşağıdakı yazılış tərtib ediləcəkdir:

DT 302-00 “Xarici valyuta ilə nominal (nizamnamə) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabı;

KT 301-00 “Xarici valyuta ilə nominal (nizamnamə) kapitalı” hesabı.

Xarici investor nizamnamə kapitalına payı torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər, daşınmaz əmlaka investisiyalar, yaxud material ehtiyatları şəklində ödəyirsə, onda belə yazılış tərtib edilir:

DT 101-00 “Qeyri-maddi aktivlər-Dyər-XİF”;

DT 111-00 “Torpaq, tikili və avadanlıqlar- Dəyər-XİF”;

DT 121-00 “Daşınmaz əmlaka investisiyalar-Dəyər-XİF”;

DT 201-00 “Material ehtiyatları- XİF” hesabı;

KT 302-00 “Xarici valyuta ilə nominal (nizamnamə) kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabı.

Əgər xarici investor-təsisçi nizamnamə kapitalına öz payını xarici valyuta ilə ödəyirsə, onda aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilməlidir:

- 1) xarici investor- təsisçinin nizamnamə kapitalı üzrə 100000 dollar həcmində borcu əks etdirildikdə

(məzənnə 1 dol = 0,75 man)

DT 302-00 - 100.000 dol. (75000 man.)

KT 301-00 - 100.000 dol. (75000 man.)

- 2) xarici investorun - təsisçinin nizamnamə kapitalı üzrə borcu daxil olduqda yaxud ödənildikdə:

DT 223-11 - 100.000 dol. (75.000 man.) yaxud

DT 223-12 - 100.000 dol. (75.000 man.)

KT 302-00 -100.000 dol. (75.000 man.)

- 3) əgər təsisçidən daxil olan zaman xarici valyutanın məzənnəsi, onun borcunun yaranma tarixində olan məzənnədən yüksəkdirsə, onda mövcud fərq müsbət məzənnə fərqi kimi uçota alınacaqdır (məzənnə 1 dol. = 0,80 man.) və belə əks etdiriləcək:

DT 223-11 - 100.000 dol. (80.000 man.) yaxud

DT 223-12 -100.000 dol. (80.000 man.)

KT 302-00 hesabı 100.000 dol. (80000 man.)

daha sonra

DT 302-00 hesabı – 5000 man.

KT 332-10 hesabı – 5000 man. - müsbət məzənnə fərqinə

4) əgər təsisçidən daxil olan zaman xarici valyutanın məzənnəsi, onun borcunun yaranma tarixində olan məzənnədən aşağı olmuşsa, onda mövcud fərq mənfi məzənnə fərqi kimi uçota alınacaqdır (məzənnə 1 dol. = 0,70 man.) və belə əks etdiriləcək:

DT 223-11 -100.000 dol. (70000 man.) yaxud

DT 223-12 -100.000 dol. (70000 man.)

KT 302-00 - 100.000 dol. (70000 man.)

daha sonra

DT 332-10 – 5000 man.

KT 302-00 - 5000 man. - mənfi məzənnə fərqinə

Xarici təsisçiyə gəlirlər hesablandıqda və ödənildikdə, baş verən əməliyyatlar cari valyuta əməliyyatları kimi uçotda belə əks etdiriləcəkdir:

DT 341-00

KT 534-11 -xarici təsisçilərə-iştirakçılara qəlir üzrə yaranan kreditor borcları hesablandıqda (qeyri –səhmdar cəmiyyətlərində).

Təsisçilərə-iştirakçılara qəlir üzrə öhdəliklər ödənildikdə:

a) manatla:

DT 534-10

KT 223-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 534-11

KT 223-11

Eyni vaxtda Azərbaycan ərazisində olan rezident müəssisə hesablanmış gəlirdən mənfəət vergisi tutur və onu büdcəyə köçürür.

Verginin hesablanması zamanı DT 534-11, KT 521-00 yaxud 521. Vergi öhdəlikləri köçürüldükdə isə Dt 521-00 yaxud 521, KT 223-10 yaxud 223-11 yazılışları tərtib edilir.

Azərbaycan müəssisəsi (rezidenti) xaricdə yaradılan birgə müəssisədə iştirak payı metodu ilə investisiya qoyuluşu həyata keçirilir. Təsis sənədlərinə əsasən rezident-müəssisənin yeni yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalı üzrə borcu 100.000 dollar təşkil edir. Müəssisənin nizamnaməsi qeydiyyatdan keçdiyi anda dolların məzənnəsi 0,75 manat təşkil etmişdir. Nizamnamə kapitalına pay, yaradılan müəssisə səhmdar cəmiyyəti formasında olmadığına görə yalnız pul- pay sxemi üzrə uçota alınacaqdır və belə yazılış tərtib ediləcəkdir:

DT 152-00	-100000 dol. (75000 manat);
KT 445-11	-100000 dol. (75000 manat); yaxud
DT 152-00	- 100000 dol. (75000 manat);
KT 545-11	-100000 dol. (75000 manat).

Nizamnamə kapitalına rezident müəssisənin payı köçürüldükdə dolların məzənnəsi 0,80 man təşkil etmişdir. Həmin məbləğ uçotda belə əks etdiriləcək:

DT 445-11	- 100000 dol. (80000 manat);
KT 223-11	- 100000 dol. (80000 manat); yaxud
DT 545-11	- 100000 dol. (80000 manat);
KT 223-11	-100000 dol. (80000 manat).

Yaranan məzənnə fərqi rezident müəssisə üçün mənfi olacaqdır-5000 man. Bu məbləğ uçotda aşağıdakı yazılışı ilə əks etdiriləcək:

DT 332-10	- 5000 manat.
KT 445-11	-5000 manat yaxud
DT 332-10	-5000 manat
KT 545-11	-5000 manat.

Nizamnamə kapitalına rezident müəssisənin payı köçürüldükdə dolların məzənnəsi 0,70 man olarsa, onda bu məzənnə fərqi rezident müəssisə üçün müsbət fərq olacaqdı -5000 manat. Bu məbləğ uçotda belə əks etdirilməlidir:

DT 445-11	5000 manat;

KT 332-10	5000 manat; yaxud
DT 545-11	5000 manat;
KT 332-10	5000 manat.

7.2. Portfel investisiyalar (qiymətli kağızlara qoyuluşlar) üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu

Portfel investisiyalar üzrə əməliyyatlar səhmlər və istiqrazlar şəklində olan qiymətli kağızların əldə edilməsi yaxub buraxılması yolu ilə bağlı əməliyyatlardır. Əgər xarici investor Azərbaycan ərazisində rezident - səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının formalaşmasında iştirak edirsə, onda bu zaman aşağıdakı valyuta əməliyyatları baş verəcəkdir.

Misal 7.2.1. Rezident səhmdar cəmiyyətinin təsis sənədlərinə əsasən xarici investorun nizamnamə kapitalına payı 20000 ABŞ dolları, yəni 15000 manat həcmində müəyyən edilmişdir. Həmin vaxt dolların manata görə məzənnəsi belə olmuşdur-

1 dollar = 0,75 manat. Dolların valyuta hesabına daxil olduğu tarixdə məzənnə 1 dol= 0,80 man təşkil etmişdir. Bu da həmin tarixə xarici valyutanın manat ekvivalentinin 16000 manat olması deməkdir. Məzənnə fərqi üzrə məbləğ 1000 manat (16000-15000) təşkil edir. Rezident səhmdar cəmiyyətinin uçotunda xarici investorun yazıldığı kapital məbləğinə belə müxabirələşmə veriləcəkdir:

DT 302-00	- 20000 dol.(15000 man.);
KT 301-00	- 20000 dol. (15000 man.).

Xarici investor tərəfindən payın rezident-səhmdar cəmiyyətinin hesabına köçürülməsinə aşağıdakı yazılış tərtib olunur:

DT 223-10 .	- 20000 dol (16000 man.);
KT 302-00	- 20000 dol (16000 man.).

Eyni zamanda müsbət məzənnə fərqi məbləğinə belə yazılış tərtib ediləcəkdir:

DT 302-00	- 1000 man.
KT 332-11	- 1000 man.

AR-in Mülki Məcəlləsi səhmdar cəmiyyətlərində təsisçilərin nizamnamə kapitalı üzrə borclarının yaranmasına icazə vermir. Bu isə o deməkdir ki, rezident səhmdar cəmiyyətin qeydiyyatdan keçdiyi ana, bütün təsisçilər, o cümlədən xarici investorlar öz müvafiq paylarını ödəməlidirlər. Belə olan halda aşağıdakı mühasibat yazılı ilə kifətlənmək olar:

DT 223-11, 12 - 20000 dollar (16000 man.);

KT 301-00 - 20000 dollar (16000 man.).

Rezident səhmdar cəmiyyəti ilkin emissiya zamanı səhmləri nominal dəyərindən artıq qiymətlə satdıqda emissiya gəliri yaranır və bu məbləğ uçotda belə əks etdirilir:

DT 223-11, 223-12;

KT 311-10, 311-11.

Rezident səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalı MM-ə əsasən iki halda arta və ya azala bilər:

a) artma aşağıdakı hallarda ola bilər:

1) əlavə emissiya aparılmaqla;

2) tədaviyə alınmış səhmlərin nominal dəyəri artırılmaqla;

b) azalma aşağıdakı hallarda ola bilər:

1) buraxılmış səhmlərin bir hissəsi geri satın alınmaqla;

2) tədaviyə alınmış səhmlərin nominal dəyəri azaldılmaqla.

Dividendlərin ödənilməsi üzrə xarici investor –təsisçi ilə valyuta hesablaşmaları adi qaydada aparılır. Xarici investora-təsisçiyə dividendlər:

a) hesablandıqca :

DT 341-00;

KT 534-10.

b) ödənildikdə:

DT 534-10;

KT 223-11. yaxud

DT 534-10;

KT 223-12.

Dividendlər əvvəlcədən elan edildikdə DT 344-00, KT 534-10 , həmin dividendlər ödənildikdə DT 534-10, KT 223-11 yaxud 223-12 yazılışı verilir.

Azərbaycanda yerləşən rezident - səhmdar cəmiyyəti xaricdə yaradılan müəssisənin iştirakçısı olur və təsis sənədlərinə əsasən onun xaricdə yeni yaradılan müəssisənin səhminin 50 faizini əldə etməsi üçün 30.000 dollar tələb olunur. Rezident- səhmdar cəmiyyəti xarici müəssisənin nizamnamə kapitalı qarşısında borcunun yaranması zamanı dolların manata nisbətən məzənnəsi 1dollar = 0.75 manat təşkil etmişdir. Payın ödənilməsi zamanı isə məzənnə 1dollar = 0.80 manat olmuşdur.

1dollar = 0,75 manat məzənnəsi ilə köçürülməli olan məbləğ milli valyuta ilə 22500 manat (30000 x 0,75), 1dollar = 0,80 manat məzənnəsi ilə köçürülmüş məbləğ milli valyuta ilə 24000 manat (30000 x 0,80) təşkil etmişdir. Göründüyü kimi rezident-səhmdar cəmiyyəti üçün mənfi məzənnə fərqi yaranmışdır- 1500 manat (22500-24000).

Yuxarıdakı əməliyyatlar mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışlar ilə rəsmiyyətə salınacaqdır.

1) Rezident - səhmdar cəmiyyətin xaricdə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına borcu məbləğinə:

DT 152-00, 181-00	- 30000 dol. (22500 man.);
KT 445-11	- 30000 dol. (22500man.); yaxud
DT 152-00, 181-00	- 30.000dol. (22500 man.);
KT 545-11	- 30000dol. (22500 man.).

2) Pul köçürüldükdə:

DT 445-11	-30000 dollar (24000 manat);
KT 223-11	-30000 dollar (24000 manat); yaxud
DT 545-11	-30000 dollar (24000 manat);
KT 223-11	-30000 dollar (24000 manat).

3) Mənfi məzənnə fərqi məbləğinə:

DT 332-10	- 1500 man.;
KT 445-00	– 1500 man; yaxud

DT 332-10 - 1500 man;

KT 545-11 -1500 man.

4) Məzənnə fərqi rezident - səhmdar cəmiyyəti üçün müsbət olacağı halda yazılış əksinə olacaq:

DT 445-00;

KT 332-10.

DT 545-11;

KT 332-10.

Xarici ölkədə olan müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulmuş paya(investisiyaya) görə mənfəət hesabındıqda belə yazılış verilməlidir:

DT 152-00, 181-00;

KT 811-00 .

Mənfəət rezident-səhmdar cəmiyyətin valyuta hesabına daxil olduqda:

DT 223-11;

KT 152-00, 181-00.

Yaranan müsbət məzənnə fərqi:

DT 152-00, 181-00;

KT 332-10.

Yaranan mənfəət məzənnə fərqi

DT 332-10;

KT 152-00, 181-00.

Əgər rezident-müəssisə xarici müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyduğu payını geri götürür və orada fəaliyyətini dayandırarsa, onda aşağıdakı kimi yazılış tərtib ediləcəkdir:

Pay qaytarılan zaman məzənnə 1 dol.= 0,75 manat olmuşdur:

DT 223-11 - 30000 dol. (225500 man.);

KT 152-00, 181-00 -30000 dol (225000 man.).

Məzənnə fərqi – 0 (30000x 0,75- 30000 x 0,75).

7.3. Kreditlərin və borcların verilməsi üzrə valyuta əməliyyatları

Cari valyuta əməliyyatlarına aid edilməyən kreditlərin və borcların verilməsi üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu “Valyuta tənzimi haqqında” AR Qanunu və Mərkəzi Bankın müəyyən etmiş olduğu qaydalara, həmçinin kredit və borc müqavilələrinin şərtlərinə uyğun olaraq tənzimlənir və aparılır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş xarici hüquqi və fiziki şəxslərə banklar və qeyri-bank təşkilatları tərəfidən uzunmüddətli kreditlər və borclar verildikdə baş vermiş əməliyyatlar mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışlarla əks etdiriləcəkdir (cədvəl 7.3.1):

Cədvəl 7.3.1

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ dol./ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
1.	Rezident -müəssisə xarici təşkilata borc vermişdir (borcun verildiyi günə məzənnə 1 dol. = 0,75 man)	40000 dol. 30000 man.	182-00	223-11, 223-12
2.	Borcun geri qaytarılması əks etdirilmişdir (1dol. = 0,80 man.	40000 dol. 32000 man.	223-11	182-00
3.	Məzənnə fərqi -2000 (32000-30000)	2000 man.	182-00	611-80
4.	Verilmiş borca görə faiz hesablanmışdır (müqavilənin şərtinə görə faizin faktiki hesablandığı tarixdə dolların məzənnəsi 1 dol. = 0,78 man. təşkil etmişdir).	8000 dol. 6240 man.	182-00	631-10
5.	Faiz valyuta hesabına daxil olmuşdur(həmin tarixdə məzənnə 1 dol. = 0,82 man. təşkil etmişdir- müqavilənin şərtlərinə görə).	8000 dol. 6560 man.	223-11	182-00
6.	Məzənnə fərqi uçotda əks etdirilir-320(6560-6240)	320 man.	182-00	611-80

Verilmiş uzunmüddətli bank kreditləri üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu eyni sxem üzrə aparılır.

7.4. Kreditləri və borcların alınması üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotu

Bu cür kreditlərin və borcların alınması üzrə valyuta əməliyyatlarının uçotunu

uzunmüddətli bank kreditlərinin təmsalında nəzərdən keçirək(cədvəl 7.3.2).

Cədvəl 7.3.2

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ dol./ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
1.	Müəssisə xarici (qeyri-rezident) bankdan uzunmüddətli kredit almışdır (həmin vaxt dolların məzənnəsi 1 dol.=0,80 man. olmuşdur)	60000 dol. 48000 man.	223-11,12	401-13
2.	Kreditin geri qaytarılması (bu zaman dolların məzənnəsi 1dol. = 0.75 man. əks olmuşdur).	60000 dol. 45000 man.	401-13	223-11
3.	Yaranmış müsbət məzənnə fərqi -3000 (48000-45000)	3000 man.	401-13	631-60
4.	Alınmış kreditə görə faiz hesablanmışdır (müqavilənin şərtinə görə faizin faktiki hesablandığı tarixdə dolların məzənnəsi 1 dol. = 0,75 man. təşkil etmişdir).	12000 dol. 9000 man.	751-10 yaxud 101-00; 111-00; 121-00; 201-00 s.	401-13
5.	Faiz ödənimmişdir (faizin ödənilməsi gün dolların məzənnəsi 1 dol. = 0,78 manat olmuşdur).	12.000 dol. 9360 man.	401-13	223-11
6.	Məzənnə fərqi uçotda əks etdirilir-360(9360-9000)	-360 man.	751-50	401-13

7.5. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatlarına aid edilir:

- A) birbaşa investisiyalar, yəni gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak hüququna malik olmaq məqsədi ilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan sərmayə və qiymətli kağızların əldə edilməsi;
- B) torpaq və yerin təkisi də daxil olmaqla binalar, qurğular, eləcə də yerləşdiyi ölkənin qanunvericiliyi ilə daşınmaz əmlakı aid edilən digər əmlak üzərində başqa hüquqların verilməsi üzrə ödənişlər;
- C) malların, işlərin və xidmətlərin ixracı və idxalı üzrə 180 gündən artıq müddətdə ödəniş mühlətinin verilməsi və alınması;

- D) müvəkkil banklar tərəfindən valyuta vəsaitinin 180 gündən artıq müddətdə depozitə cəlb edilməsi və cari valyuta əməliyyatlarına aid olmayan digər bütün valyuta əməliyyatları;
- E) Yuxarıda qeyd edilənlər.

2. Xarici investorun AR-dəki rezident- müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyduğu payın xarici valyutaya ilə köçürülməsi zamanı hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 223-10
KT 301-00
- B) DT 223-11
KT 302-00
- C) DT 302-00
KT 301-00
- D) DT 301-00
KT 302-00
- E) DT 223-10
KT 222-10

3. Məzənnə fərqi dedikdə:

- A) Xarici valyutanın birja kursu ilə alış və satış qiyməti arasındakı fərkdir;
- B) Aktivlərin alış və satış qiyməti arasındakı fərkdir;
- C) Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən aktiv və öhdəliklərin Mərkəzi Bankın məzənnəsi ilə manatla qiymətləndirilməsindən olan fərkdir.
- D) Satışdan mədaxil kimi dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan faktiki daxil olmuş aktivin uçota qəbul edildiyi tarixdə rəsmi məzənnə ilə hesablanmış manat ekvivalenti ilə gəlirin uçotda əks etdirildiyi tarixə həmin aktivin rəsmi məzənnə ilə hesablanmış manat ekvivalenti arasındakı fərkdir;
- E) hec bir cavab doğru deyil.

4. Təşkilatın nizamnamə kapitalının formalaşması zamanı yaranan məzənnə fərqi

Aşağıdakı hesablarda əks etdirilir:

- A) “Yenidənqiymətləndirmə üzrə ehtiyat” hesabına;
- B) “Məzənnə fərqi üzrə ehtiyat” hesabına;
- C) “Qanunvericilik üzrə ehtiyat ” hesabına;
- D) “ Nizamnamə üzrə ehtiyat ” hesabına;
- E) ”Hesabat dövrünün xalis mənfəəti(zərəri)” hesabına.

5. Xarici investorun yeni yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyacağı pay müəyyən edildikdə və nizamnamədə öz əksini tapmışsa hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 302-00

KT 301-00

B) DT 101-00

KT 302-00

C) DT 223-10

KT 302-00

D) DT 223-11

KT 302-00

E) Heç biri doğru deyil.

6. Xarici investor müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyacağı payı qeyri-maddi aktivlə ödədikdə hansı yazılış tərtib edilir:

A) DT 121-00

KT 302-00

B) DT 101-00

KT 302-00

C) DT 201-00

KT 302-00

D) DT 223-10

KT 302-00

E) Heç biri doğru deyil.

7. Xarici investorun müəssisənin nizamnamə kapitalına torpaq, tikili və avadanlıq təqdim etməklə ödədikdə uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 221-11

KT 302-00

B) DT 101-00

KT 302-00

C) DT 121-00

KT 302-00

D) DT 111-00

KT 302-00

E) Heç biri doğru deyil.

8. Xarici investor müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyacağı payı material ehtiyatları təqdim etməklə ödədikdə belə əks etdirilir:

A) DT 101-00

KT 302-00

B) DT 111-00

KT 302-00

C) DT 201-20

KT 302-00

D) DT 121-00

KT 302-00

E) Heç biri doğru deyil.

9. Xarici investor-təsisçinin müəssisənin nizamnamə kapitalı üzrə borcu xarici valyuta ilə ödənildikdə belə əks etdirilir:

A) DT 223-11

KT 302-00

B) DT 301-00

KT 302-00

C) DT 223-12

KT 302-00

D) DT 201-00

KT 302-00

E) A və C-də göstərilən.

10. Xarici təsisçiyə gəlirlər hesablanan zaman hansı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

A) DT 332-10

KT 302-00

B) DT 223-10

KT 302-00

C) DT 341-00

KT 534-11

D) DT 302-00

KT 332-10

E) DT 521-00

KT 223-10

11. Xarici təsisçiyə nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə gəlirlər ödənilən zaman belə mühasibat yazılışı tərtib edilir:

A) DT 332-10

KT 302-00

B) DT 223-10

KT 302-00

C) DT 534-11

KT 223-11

D) DT 534-11

KT 223-10

E) C və D-də göstərilən.

12. Xarici təsisçiyə hesablanmış gəlirdən mənfəət vergisi tutulmuşdur. Bu əməliyyatı uçotda əks etdirin:

A) DT 521-10

KT 223-10

B) DT 223-10

KT 302-00

C) DT 534-11

KT 521-00

D) DT 534-11

KT 223-11

E) C və D-də göstərilən

13. Azərbaycan müəssisəsi xaricdə yaradılan müəssisəyə iştirak payı metodu ilə investisiya qoyuluşu həyata keçirir. Rezidentin xaricdə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına olan borcu uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 183-00

KT 445-11

B) DT 183-00

KT 545-11

C) DT 534-11

KT 521-00

D) DT 534-11

KT 223-11

E) A və B-də göstərilən.

14. Rezidentin xaricdə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına olan borcu köçürüldükdə belə əks etdirilir:

A) DT 445-11

KT 223-11

B) DT 545-11

KT 223-11

C) A və B-də göstərilən;

D) DT 534-11

KT 223-11

E) DT 534-11

KT 221-00

15. Rezidentin xaricdə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına olan borcu köçürüldükdə yaranan mssbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 445-11, 545-11

KT332-10

B) DT 445-11

KT 221-11

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 534-11

KT 223-11

E) Heç biri doğru deyil.

16. Rezidentin xaricdə yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalına olan borcu köçürüldükdə yaranan mənfi məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 445-11

KT 221-11

B) DT 332-10

KT 445-11, 545-11

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 534-11

KT 223-11

E) Heç biri doğru deyil.

17. Xarici investor tərəfindən rezident- səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalına qoyacağı pay üzrə olan borcu belə əks etdirilir:

A) DT 301-00

KT 302-00

B) DT 332-10

KT 445-11

C) DT 223-11

KT 301-00

D) DT 302-00

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil.

18. Xarici investor tərəfindən pay rezident-səhmdar cəmiyyətin hesabına köçürüldükdə belə əks etdirilir:

A) DT 101-00

KT 302-00

B) DT 223--10

KT 223-10

C) DT 223-11

KT 302-00

D) DT 302-00

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil.

19. Rezident-səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalı Mülki Məcəlləyə əsasən hansı hallarda arta bilər:

A) Əlavə emissiya aparıldıqda və tədavüldə olan səhmlərin nominal dəyəri artırıldıqda;

B) Tədavüldə olan səhmlərin nominal dəyəri artırıldıqda;

C) Əlavə emissiya aparıldıqda;

D) Qanunvericilikdə belə hal nəzərdə tutulmayıb;

E) Müəssisənin uçot siyasətində nəzərdə tutulan hallarda.

20. Rezident-səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalı artan hallarda uçotda belə əks etdirilməlidir:

A) DT 221-00

KT 223-00

B) DT 223-11

KT 301-00

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 301-00

KT 223-11

E) Heç biri doğru deyil.

21. Rezident-səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalı azalan hallarda uçotda belə əks etdirilməlidir:

A) DT 301-00

KT 223-11, 223-12

B) DT 223-00

KT 221-00

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 301-00

KT 222-10

E) Heç biri doğru deyil.

22. Xarici investor təsisçiyə nizamnamə kapitalına qoyuluş üzrə dividend hesablandıqda belə əks etdirilir:

A) DT 534-10

KT 221-00

B) DT 341-00

KT 534-10

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 223-10

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil.

23. Xarici investor-təsisçiyə nizamnamə kapitalına qoyuluş üzrə xarici valyuta ilə hesablanmış dividend ödənildikdə uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 534-10

KT 223-11, 12

B) DT 534-10

KT 223-00

C) DT 534-11

KT 221-00

D) DT 223-10

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil

24. Rezident- müəssisə xarici təşkilata xarici valyuta ilə borc verdikdə uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 534-10

KT 223-10

B) DT 223-10

KT 182-00

C) DT 182-00

KT 223-11

D) DT 223-10

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil

25. Rezident- müəssisə xarici təşkilata borc verdikdə yaranan müsbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 182-00

KT 631-10

B) DT 182-10

KT 221-00

C) DT 182-00

KT 611-80

D) DT 223-10

KT 182-00

E) Heç biri doğru deyil

26. Rezident-müəssisə tərəfindən xarici təşkilata verdiyi borca görə faiz hesablanmışdır:

A) DT 182-00

KT 631-50

B) DT 182-00

KT 631-10

C) DT 182-00

KT 611-80

D) DT 223-10

KT 182-00

E) Heç biri doğru deyil

27. Rezident- müəssisə tərəfindən xarici təşkilata verdiyi borca görə hesablanmış faiz məbləği valyuta hesabına daxil olduqda belə əks etdirilir:

A) DT 223-11

KT 182-00

B) DT 182-00

KT 221-00

C) DT 182-10

KT 223-10

D) DT 223-10

KT 301-00

E) Heç biri doğru deyil

28. Xarici təşkilata verilmiş uzunmüddətli borcun qeri qaytarılması zamanı aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

A) KT 401-13

KT 223-10

B) DT 223-10

KT 401-13

C) DT 223-10

KT 302-00

D) DT 223-11

KT 182-00

E) Heç biri doğru deyil

29. Xarici (qeyri-rezident) bankdan sair əməliyyatlar üzrə alınmış uzunmüddətli kredit bankdakı valyuta hesabına daxil olmuşdur:

A) DT 223-10

KT 182-00

B) DT 223-11

KT 401-13

C) DT 223-10

KT 301-00

D) KT 401-13

KT 223-10

E) Heç biri doğru deyil

30. Xarici (qeyri-rezident) bankdan alınmış uzunmüddətli kreditə görə hesablanmış faiz uçotda əks etdirilir:

A) DT 223-10

KT 182-00

B) DT 223-10

KT 401-13

C) DT 223-10

KT 301-00

D) DT 751-10

KT 401-13

E) Heç biri doğru deyil

31. Xarici (qeyri-rezident) bankdan uzunmüddətli kredit alınmışdır. Alınmış kredit daxil olan zaman yaranmış mənfi məzənnə fərqi uçotda əks etdirilir:

A) DT 223-10

KT 182-00

B) DT 223-10

KT 401-13

C) DT 223-10

KT 301-00

D) DT 751-50

KT 401-13

E) Heç biri doğru deyil.

32. Xarici (qeyri-rezident) bankdan xarici valyuta ilə alınmış uzunmüddətli kredit geri qaytarıldıqda uçotda əks etdirilir:

A) DT 223-10

KT 401-13

B) DT 401-13

KT 223-11

C) DT 223-10

KT 301-00

D) KT 401-13

KT 221-10

33. Xarici (qeyri-rezident) bankdan alınmış uzunmüddətli kredit geri qaytarıldıqda yaranmış müsbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 223-10

KT 401-13

B) DT 401-13

KT 223-10

C) DT 223-10

KT 301-00

D) KT 401-13

KT 631-60

E) Doğru cavab yoxdur

VIII Fəsil. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən aktivlərin və öhdəliklərin uçotu

8.1. Dəyəri xarici valyuta ifadə olunan aktivlər və öhdəliklər haqda anlayış, onların tanınması və təsnifatı

21 nömrəli MHBS-a əsasən dəyəri xarici valyuta ifadə olunan aktivlər və öhdəliklər kommersiya müəssisələrinin öz fəaliyyətini xarici valyuta ilə aparması zamanı yaranır. Bu fəaliyyəti təşkilat (müəssisə) iki üsulla apara bilər:

- a) sövdələş məni xarici valyuta ilə həyata keçirə bilər;
- b) xarici fəaliyyət həyata keçirə bilər.

Bununla yanaşı, XİF-lə məşğul olan müəssisə öz maliyyə hesabatında məlumatları xarici valyuta ilə təqdim edə bilər.

Yuxarıda adı çəkilən beynəlxalq standartın **əsas məqsədi** - xarici valyuta ilə olan əməliyyatları və xarici fəaliyyəti maliyyə hesabatlarında, həmçinin maliyyə hesabatı göstəricilərinin (aktivlərin, kapitalın, öhdəliklərin və s.) hesabatda yenidən hesablanması qaydasını müəyyən etməkdir. Bu zaman yaranan əsas məsələlər bunlardır:

- a) hansı mübadilə (dəyişmə) məzənnəsini istifadə etmək;
- b) mübadilə (dəyişmə) məzənnələrinin dəyişilməsinin nəticələrini maliyyə hesabatında necə əks etdirmək.

Göstərilən standart aşağıdakılara rəğmən tətbiq edilir:

- a) xarici valyuta ilə olan əməliyyatların və qalıqların (aktivlərin, kapital və öhdəliklərin) uçotu zamanı;
- b) müəssisənin maliyyə hesabatına konsolidə, proporsional konsolidə yaxud payda iştirak üzrə uçot metodları ilə daxil edilmiş xarici fəaliyyətin nəticələrinin və vəziyyətinin uçotu zamanı;
- c) müəssisənin nəticələrinin və maliyyə göstəricilərinin təqdim edilmə valyutasına yenidən hesablanması zamanı.

MHBS 21 valyuta törəmə alətlərinə tətbiq olunmur. Həmin standart həmçinin xarici valyuta ilə olan əməliyyatlar nəticəsində yaranan pul axınlarına, eləcə də

xarici fəaliyyətdən olan pul axınlarına şamil edilmir. Həmin pul axınlarının uçot və hesabatda əks etdirilməsi və yenidən hesablanması qaydaları MHBS 7 ilə tənzimlənir.

MHBS 21 valyuta məzənnələrinin dəyişilməsinin təsirinin uçot və hesabatda əks etdirilməsi qaydaları üzrə aşağıdakı anlayışları istifadə edir:

Bağlanma (son) məzənnəsi – hesabat tarixinin sonuna cari valyuta məzənnəsidir.

Məzənnə fərqi- hər hansı bir valyutanın eyni miqdar vahidinin müxtəlif valyuta məzənnələri ilə digər eyni miqdar valyuta vahidinə çevrilməsi (yenidən hesablanması) nəticəsində yaranan fərqdır.

Valyuta məzənnəsi- bir valyutanın digər valyutaya mübadilə əmsalındır.

Ödələtli dəyər – yaxşı məlumatlandırılmış, sövdələşmə aparmaq arzusunda olan və bir-birindən asılı olmayan tərəflər arasında sövdələşmə aparılarkən aktivin mübadilə edilə biləcəyi yaxud öhdəliyin tənzimləmə biləcəyi məbləğdir.

Xarici valyuta- təşkilatın funksional (fəaliyyətdə olan) valyutasından fərqli olan valyutadır.

Xarici fəaliyyət – fəaliyyəti hesabat verən müəssisənin yerləşdiyi ölkədə deyil, başqa ölkədə həyata keçirilən və ya hesabat verən müəssisənin istifadə etdiyi valyutadan fərqli valyutaya əsaslanıb hesabat verən müəssisənin törəmə müəssisəsi, birgə müəssisəsi və ya filialı olan müəssisədir.

Əməliyyat (funksional) valyutası - müəssisənin öz fəaliyyətini həyata keçirdiyi iqtisadi mühitdə istifadə olunan valyutadır.

Qrup- bütün törəmə təşkilatlarla birlikdə ana təşkilat (şirkət).

Təqdim olunma (təqdimat) valyutası- maliyyə hesabatının təqdim edildiyi valyutadır.

Xarici fəaliyyətə xalis investisiya - hesabat verən müəssisənin bu fəaliyyətin xalis aktivlərində olan payının kəmiyyətidir.

Cari valyuta məzənnəsi- dərhal (təxirəsalınmaz) hesablaşmalar üçün mübadilə məzənnəsidir.

Pul (monetar) maddələri– valyutanın mövcud vahidləri, valyuta vahidlərinin təsbit edilmiş yaxud müəyyən edilən məbləğlərində alınmalı yaxud ödənilməli olan aktivlər və öhdəliklərdir.

Pul maddəsinin əsas xarakteristikası təsbit edilən yaxud müəyyən edilən miqdarda valyuta vahidinin alınması yaxud təqdim edilməsi üzrə öhdəliyin alınması hüququdur.

Pul maddələrinə aiddir:

- mövcud valyuta vahidləri;
- nağd pulla ödənilməli olan pensiya və digər müavinətlər;
- pul formasında ödənilməli olan öhdəliklər;
- öhdəlik kimi tanınmış dividendlər;
- müəssisənin təsbit edilməmiş miqdarda öz xüsusi pay alətlərinin yaxud aktivlərin təsbit edilməmiş məbləğinin alınması (yaxud təqdim edilməsi) üzrə kontrakt, hansının ki, şərtlərinə görə alınmalı (yaxud təqdim edilməli) olan ədalətli dəyər valyuta vahidlərinin təsbit edilmiş yaxud müəyyən edilən miqdarına bərabər olur.

Qeyri-pul maddələrinə aşağıdakılar daxil edilir:

- malların və xidmətlərin dəyərinin əvvəlcədən ödənilməsi (məs. avans şəklində ödənilmiş icarə haqqı);
- işgüzar reputasiya;
- qeyri-maddi aktivlər;
- ehtiyatlar;
- əsas vəsaitlər;
- həmçinin qeyri-pul aktivlərinin təqdim edilməsi ilə tənzimlənməli olan qiymətləndirilmiş öhdəliklər.

Valyuta əməliyyatları- xatrici valyuta ilə həyata keçirilən və həmin valyuta ilə hesablaşmanın aparılması əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatlar aşağıdakı hallarda yaranır:

- a) müəssisə qiymətləri xarici valyuta ilə göstərilən mallar və xidmətlər alıb sadıqda;
- b) dəyərinin ödənilməsi və ya yaxud alınması üçün xarici valyuta ilə göstərilən vəsaitlər verdikdə və yaxud onları borc aldıqda (debitor və kreditor borcları);
- c) hansısa başqa şəkildə aktivlər əldə etdikdə və yaxud satdıqda, yaxud öz üzərinə öhdəlik götürdükdə yaxud öhdəlikləri ödəyən zaman xarici valyutadan istifadə etdikdə.

Xarici valyuta ilə əməliyyatlar funksional valyuta ilə ilkin olaraq tanınan zaman həmin əməliyyatların xarici valyutada olan məbləğinə əməliyyatın həyata keçirildiyi tarixə funksional valyuta ilə xarici valyuta arasında olan cari valyuta məzənnəsinin tətbiq edilməsi yolu ilə uçota alınır.

Misal 8.1.1. 1 aprel 20X1-ci ildə xarici ölkədə icarə olunmuş ofis binası üçün 10.000 ABŞ dolları köçürülmüşdür. ABŞ dolları xarici valyuta, manat isə funksional valyuta hesab olunur. Həmin tarixə cari valyuta məzənnəsi 1 dol = 0,80 man. təşkil etmişdir. Onda köçürülmüş məbləğ $10000\$ \times 0,80 \text{ man.} = 8000 \text{ manat}$ olacaqdır. Beləliklə, xaricdə icarəyə götürülmüş ofis binasının funksional valyuta ilə ilkin icarə məbləği 8000 AZN təşkil edir.

Əməliyyat tarixi kimi, həmin əməliyyatın ilkin olaraq müvafiq standartlarda nəzərdə tutulan kriteriyalarına cavab verməsi təsdiq olunduğu tarix nəzərdə tutulur. Əməliyyatın faktiki baş verdiyi anda olan faktiki məzənnəyə yaxın olan orta məzənnə (bir fəftə və yaxud ay üzrə olan məzənnə) də istifadə oluna bilər.

MHBS 21-ə görə hər bir hesabat dövrünün sonuna pul maddələri və qeyri-pul maddələri aşağıdakı qaydada yenidən hesablanmalıdır:

- a) xarici valyuta ilə olan **pul maddələri** bağlanma (son) məzənnəsindən istifadə olunmaqla yenidən hesablanmalıdır;
- b) tarixi dəyərlə uçota alınmış xarici valyuta ilə **qeyri-pul maddələri** əməliyyatın (yenidən hesablanmanın) həyata keçirildiyi tarixə olan mübadilə məzənnəsi üzrə yenidən hesablanmalıdır;

- c) ədalətli dəyərlə qiymətləndirilmiş xarici valyuta ilə **qeyri-pul maddələri** ədalətli dəyərin müəyyən olunduğu tarixə mövcud olan mübadilə məzənnəsi üzrə yenidən hesablanır.

Növbəti paraqraflarda biz yalnız xarici valyuta ilə olan əməliyyatların və qalıqların (aktiv və öhdəliklərin) yenidən hesablanması və uçotunu nəzərdən keçirəcəyik.

8.2.Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunmuş uzunmüddətli aktivlərin dəyərinin yenidən hesablanması və uçotu

Uzunmüddətli aktivlər üzrə maddələrin balans dəyəri yuxarıda adı çəkilən standartla yanaşı, digər standartların müddəaları nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Məsələn, torpaq, tikili və avadanlıqlar – MHBS 16-ya görə tarixi dəyərlə və yaxud ədalətli dəyərlə qiymətləndirilə bilər. Sözü gedən aktivlərin balans dəyərinin tarixi dəyər və yaxud ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq əgər həmin dəyər xarici valyuta ilə müəyyən edilmişsə, onda o (dəyər) MHBS 21-ə uyğun olaraq funksional valyuta ilə sonrakı hesablamaya məruz qalmalıdır. Eyni zamanda bu qeyri-maddi aktivlərə, işgüzar reputasiyaya və digər uzunmüddətli aktivlərə də aiddir.

Misal 8.2.1. Müəssisə 1 yanvar 2011-ci ildə xaricdə ofis əldə etmişdir və onun dəyəri 100.000 ABŞ dolları olmur. Həmin tarixə məzənnə 1 dol = 0,80 manat olmuşdur. Onda bina balans 100.000 dollar (80.000 manat) məbləğində qəbul olunmuşdur. Bu zaman uçotda aşağıdakı yazılış tərtib olunur:

DT 111-20	-100000 dollar (80000 manat)
KT 223-11	-100000 dollar (80000 manat) yaxud
KT 223-12	-100000 dollar (80000 manat)

31 dekabr 20X1-ci ildə balansın tərtib olunduğu tarixdə bağlanma (son) məzənnəsi 1 dol. = 0,82 manat təşkil etmişdir. Onda həmin binanın tarixi dəyəri yenidən hesalanacaqdır. $100000 \times 0,82 \text{ man.} = 82000 \text{ manat.}$

MHBS 21-ə görə qeyri-pul maddələrinə aid olan uzunmüddətli aktivlərin tarixi dəyərinin yenidən hesablanmasından yaranan **məzənnə fərqləri** bilavasitə **kapitalda** tanınmalıdır. Bizim misalımızda məzənnə fərqi $0,82 - 0,80 = 0,02 \times 100000 \text{ man.} = 2000 \text{ manat}$ təşkil edir. Bu məbləğ uçotda belə əks etdirilir:

DT 111-20   -2000 manat;

KT 332-11   -2000 manat.

Misal 8.2.2. Müəssisənin 1 yanvar 20X5-ci il tarixində xaricdə əldə etmiş olduğu ofisin tarixi dəyəri (yəni 100000 dollar) 1 iyun 20X5-ci ildə ədalətli dəyərə əks etdirilmişdir- 90.000 dollar. Həmin tarixdə məzənnə 1 dollar = 0,80 manat təşkil etmişdir. Məzənnəni həmin ofisin ədalətli dəyərinə tətbiq etsək, onda həmin tarixə yenidən hesablanmış ədalətli dəyər 72000 manat təşkil edəcəkdir. Ofis binasının tarixi dəyərinin ədalətli dəyərinə, daha doğrusu binanın ədalətli dəyərinin onun tarixi dəyərindən aşağı olması məbləğinə 10000 (100000-90000) dollara belə yazılış veriləcəkdir:

DT 331-00   -10000 dollar (8000 manat)

KT 111-20   -10000 dollar (8000 manat)

Fərz edək ki, 31 dekabr 20X5-ci il tarixində balansın tərtib edilməsi zamanı bağlanma (son) məzənnəsi 1dollar = 0,78 manat təşkil etmişdir. Onda həmin binanın xarici valyuta ilə ədalətli dəyəri yenidən hesablanma nəticəsində belə olacaqdır: $90000 \text{ dol.} \times 0,78 \text{ man} = 70200 \text{ manat}$. Məzənnə fərqi $0,78 - 0,80 = 0,02 \text{ man} \times 90000 = 1800 \text{ manat}$, yaxud $(72000 - 70200) = 1800 \text{ manat}$. Həmin məbləğ üçün uçotda aşağıdakı yazılış tərtib ediləcək:

DT 332-11   - 1800 manat

KT 111-20   - 1800 manat

8.3. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilmiş ehtiyatların dəyərinin yenidən hesablanması və uçotu

Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilmiş ehtiyatlara xammal və materiallar, bitməmiş istehsal, hazır məhsullar, ixrac və idxal malları aid edilə bilər.

MHBS-ə görə həmin ehtiyatlar balansda digər qeyri-pul aktivləri kimi, yəni torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeri-maddi aktivlər kimi deyil, fərqli qaydada əks etdirilməlidir. Belə ki, onların balans dəyəri iki və daha çox kəmiyyətlərin müqayisə edilməsi yolu ilə müəyyən edilir. Məsələn, MHBS 2-yə görə materialların balans dəyəri iki kəmiyyətdən: maya dəyərindən və satışın mümkün xalis dəyərindən (SMXD) ən aşağı olanı ilə qiymətləndirilməlidir.

Ehtiyatların xarici valyuta ilə dəyərinin yenidən hesablanması zamanı yaranan məzənnə fərqləri üzrə mənfəət və ya zərərlər MHBS 21-ə əsasən öz əksini bilavasitə hesabat verən müəssisənin mənfəət və zərərlər haqqında hesabatında tanınmalıdır.

Ehtiyatların qeyri-pul maddələrinə aid olduğunu nəzərə alaraq onların xarici valyuta ilə dəyərinin necə yenidən hesablanması misal əsasında nəzərdən keçirək.

Misal 8.3.1. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən materialların maya dəyəri - 3.000 ABŞ dolları, satışın mümkün xalis satış dəyəri isə 2500 ABŞ dolları təşkil edir. Həmin materialların xarici valyuta ilə dəyərini yenidən hesablamaq üçün iki kəmiyyətdən ən aşağı olanı götürmək lazımdır. Bu məbləğ 2500 dollardır. Onun manat ekvivalenti isə 2000 manat təşkil edirdi, yəni materialların balans dəyəri yenidən hesablanana qədər 2500 dollar (2000 manat) olmuşdur. Hesabat tarixinə, yəni hesabat ilinin sonunda (31 dekabrda) bağlanma (son) məzənnə (fərz edək ki, 1 dol. = 0,75 manat) ilə hesablanacaq məbləğ 1875 manat ($2500 \times 0,75$) təşkil edəcəkdir. Beləliklə məzənnə fərqi 125 manat ($1875 - 2000$) olacaqdır. Məzənnə fərqi üzrə məbləğ belə də hesablanı bilər. $0,75 - 0,80 = -0,05 \times 2500 = -125$. Göründüyü kimi dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən materialların yenidən hesablanması nəticəsi zərər olmuşdur. Yenidən hesablanma nəticəsində yaranan zərər hesablarda aşağıdakı kimi əks etdiriləcək:

Dt 731-80   - 125 manat.

KT 201-50   - 125 manat.

Yenidən hesablandıqdan sonra materialların balans dəyəri 1875 manat ($2000 - 125$) təşkil edəcəkdir.

8.4. Dəyəri xarici valyuta ilə olan pul vəsaitlərinin yenidən hesablanması və uçotu

MHBS 7-ə əsasən xarici valyuta ilə əməliyyatlar nəticəsində yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti müəssisənin funksional valyutası ilə əks etdirilməlidir. Bunun üçün funksional valyuta ilə, xarici valyuta arasında pul vəsaitinin həmin hərəkəti tarixinə olan mübadilə məzənnəsinin xarici valyuta ilə olan məbləğə vurulması lazımdır.

Misal 8.4.1. Müəssisənin xarici şirkətə mal satışından bankdakı valyuta hesabına 1 iyun 20X2-ci ildə 100000 ABŞ dolları daxil olmuşdur. Həmin vaxt funksional valyutanın, yəni manatın dollara nisbətən məzənnəsi belə olmuşdur: 1 dollar = 0,80 manat. Onda həmin tarixdə manatın mövcud mübadilə məzənnəsini xarici valyuta ilə (dollarla) məbləğə vurmaqla uçotda əks etdirilməli olan funksional valyutanı (manatı) tapacağıq: $100000 \text{ dollar} \times 0,80 = 80000 \text{ manat}$.

Həmin əməliyyata belə yazılış tərtib olunacaq:

DT 223-11- 80000 man. (100000 dol. $\times$ 0,80) yaxud

DT 223-12- 80.000 man. (100000 dol. $\times$ 0,80 man.)

KT 601-11 80.000 man. (100000 dol. $\times$ 0,80 man.) yaxud

KT 601-12, 601-13 və s.

Misal 8.4.2. Müəssisə xaricdən mal almaq üçün xarici şirkətə 50000 ABŞ dolları məbləğində avans vermişdir. Pul vəsaiti 1 avqust 20X2-ci ildə köçürülmüşdür. Həmin vaxt manatın dollara nisbətən məzənnəsi belə olmuşdur: 1 dol. = 0,78 man. Onda köçürülmüş xarici valyutanın həmin məzənnə ilə funksional valyutada məbləği belə tapılacaqdır: $50000 \text{ dol.} \times 0,78 \text{ man.} = 39.000 \text{ man.}$ Qeyd edilən əməliyyat uçoda belə əks etdirilir:

DT 243-10 – 50000 dol.(39000 man.)

KT 223-11 –50000 dol.(39000 man,)yaxud

KT 223-12 -50000 dol. (39000 man.)

MHBS 7-yə əsasən, xarici valyutailə ifadə olunmuş pul vəsaitlərinin axınları hesabatda MHBS 21-ə uyğun əks etdirilir. Sonuncu standart isə xarici valyuta ilə

pul maddələrinin və deməli pul vəsaitlərinin hər hesabat dövrünün sonuna bağlanma (son) məzənnəsindən istifadə olunmaqla əks etdirilməsini tələb edir. Bu zaman yaranan məzənnə fərqləri mənfəət və zərərlərə aid edilməlidir.

Misal 8.4.3. Tutaq ki, hesabatın tərtib olunma tarixinə 223-11 sayılı hesabda olan qalıq belə olmuşdur: 10000 ABŞ dolları, onun funksional valyuta ilə məbləği 7500 manatdı (məzənnə 1 dol. = 0,75man.). 20X2 ci ilin yanvarın 1-də (yaxud 31 dekabr 20X1-ci ildə) mübadilə məzənnəsi 1 dol. = 0,80 man təşkil etmişdir. Onda 10.000 dolların funksional valyuta ilə məbləği 8.000 man. (10000 x 0,80 man.) olacaqdır. 31 dekabr 20X1-ci il tarixinə 223-10 sayılı hesabın qalığı 8000 manat, həmin dövrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan mənfəət isə 500 manat (8000 - 7.500) təşkil edəcəkdir. Həmin məbləğə aşağıdakı kimi yazılış tərtib ediləcəkdir:

DT 223-10 - 500 man.

KT 611-80 - 500 man.

8.5. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunmuş pul maddələrinin (debitor və kreditor borclarının) yenidən hesablanması və uçotu

Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə edilmiş pul maddələrinin ilkin tanınması və hər hesabat dövrünün sonunda yenidən hesablanması qaydası MHBS 21 ilə müəyyən olunur. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə edilmiş pul maddələrinin nələrdən ibarət olması bu fəslin əvvəlində göstərilmişdi. Pul maddələrinin yenidən hesablanması, onun uçotu və hesabatda əks etdirilməsini aşağıdakı misallarla nəzərdən keçirək.

Misal 8.5.1. Müəssisənin xarici səhmdatrlarına xarici valyuta ilə dividend hesablanmışdır –20.000 ABŞ dolları. Dividend 01.09.20X2-ci il tarixində hesablanmışdır və bu zaman cari məzənnə 1 dol. = 0,78 man. olmuşdur. Hesablanan dividendin funksional valyuta ilə məbləği 15600 manat (20000 X 0,78 man.) təşkil etmişdir. Hesablanmış dividend aşağıdakı yazılışla uçotda əks etdiriləcək:

DT 344-00 -15600 man. (20000 dol x 0.78 man.)

KT 534-10 -15600 man. (20000 dol x 0.78 man.).

Dividend 31 dekabr 20X2-ci il tarixinə ödənilməmiş qalmışdır və buna görə də onun öhdəlik olaraq balansda yenidən hesablanması lazım gəlir. Hesabat dövrünün sonuna pul maddələrinin balansda dəyəri bağlanma (son) məzənnəsi ilə yenidən hesablandıqdan sonra əks etdirilməlidir (MHBS 21-ə əsasən). Fərz edək ki, 31 dekabr 20X2-ci il tarixinə mübadilə məzənnəsi 1 dol. = 0,82 man. təşkil etmişdir. Həmin öhdəliyin xarici valyuta ilə məbləği 20000 dollar təşkil edərsə, onda onun funksional valyuta ilə məbləği 16400 manat ($20000 \times 0,82$ man.) təşkil edəcəkdir. Deməli, 534-10 sayılı hesabın balansda əks etdirilməli olan yeni qalığı 16400 manat, məzənnə fərqi isə 800 manat ($16400 - 15600$), yaxud ($0,78 - 0,82 = 0,04 \times 20000$ dol.) olacaqdır. Yaranan mənfi məzənnə fərqi uçotda aşağıdakı yazılışla əks etdiriləcəkdir:

DT 731-80 – 800 manat

KT 534-10 – 800 manat

Misal 8.5.2. Müəsisənin hesabat dövrü 31 dekabr 20X2-ci ildə bitirdi. O xarici bankdan 25 avqust 20X2-ci il tarixində 150000 dollar kredit almışdır. İlin axırına qədər kredit ödənməmiş qalmışdır. Kreditin alındığı dövrdə cari məzənnə 1 dol. = 0,75 man, hesabat dövrünün sonuna isə 1 dol. = 0,82 man. olmuşdur. 25 avqust 20X2-ci ildə alınmış xarici kreditin funksional valyuta ilə məbləği 112500 manat ($150000 \times 0,75$ man.) təşkil etmişdir. Bu əməliyyat uçotda belə əks etdirilir:

DT 223-10 -112500 man. ($150000 \times 0,75$ man.)

KT 501-13 -112500 man. ($150000 \times 0,75$ man.)

31 dekabr 20X2-ci il tarixində dolların məzənnəsi 1 dol. = 0,82 man olmuşdur, başqa sözlə onun məzənnəsi yüksəlmişdir ($0,82 - 0,75 = 0,07$ man.). Hesabat ilinin sonunda xarici valyuta ilə alınmış kreditin funksional valyuta ilə məbləği 123000 manat kimi əks etdiriləcəkdir. Yaranmış mənfi məzənnə fərqi üzrə məbləğ -10500 manat ($0,07 \times 150000$ dol.) təşkil edəcəkdir. Həmin məbləğə isə aşağıdakı kimi yazılış tərtib edilməlidir:

DT 751-50 - 10500 manat

KT 501-10 - 10500 manat

Məzənnə fərqi müsbət olduqda isə belə yazılış tərtib ediləcək:

DT 501-10

KT 631-60

Debitor borclarının yenidən hesablanması qaydasını aşağıdakı misalla nəzərdən keçirək.

Misal 8.5.3. Müəssisə xarici şirkətə 100.000 ABŞ dolları məbləğində mal göndərmişdir. Gəlir malın xarii şirkətə təhvil verildiyi və bütün risklərin satıcıdan alıcıya keçdiyi anda, tutaq ki, 1 noyabr 20X1-ci ildə tanınmışdır. Həmin dövrdə dolların manata görə məzənnəsi 1 dol. = 0,80 man. təşkil etmişdir. Bu məzənnə ilə xarici valyutanın funksional valyutaya çevrilmiş məbləği 80.000 manat ($100.000 \times 0,80$ man.) olacaqdır. Deməli həmin dövrdə debitor borcu məbləğinə bu yazılış tərtib edilməlidir:

DT 211-10 - 80000 man. ($100000 \text{ dol.} \times 0,80 \text{ man.}$)

KT 601-10 - 80000 man. ($100000 \text{ dol.} \times 0,80 \text{ man.}$)

Hesabat ilinin sonuna həmin debitor borcu ödənilməmiş qalmışdır. İlin sonuna, məsələn, 31 dekabr 20X1-ci ilə bağlanma (son) məzənnə 0,85 man. təşkil etmişdir. Həmin məzənnə ilə debitor borcunun balansda qalıq məbləği 85000 manat ($100000 \text{ dol.} \times 0,85 \text{ man.}$) olacaqdır. Məzənnə fərqinin məbləği isə 5000 manat ($85000 - 80000$) təşkil edəcəkdir. Məzənnə fərqi belə də hesablamaq olar: $100000 \times (0,85 - 0,80) = 5000$ manat. Həmin məzənnə fərqi uçotda belə əks etdiriləcəkdir:

DT 211-10 - 5000 man.

KT 611-80 -5000 man.

Misal 8.5.4.: Müəssisə xarici valyuta ilə 100000 dollar məbləğində qıamüddətli borc vermişdir. Borc verildiyi tarix 1 sentyabr 20X2-ci il olmuşdur. Həmin dövrdə cari məzənnə 1 dol. = 0,76 man. olmuşdur. Verilmiş borcun funksional valyuta ilə məbləği 76000 manat ($100000 \times 0,76 \text{ man.}$) təşkil etmişdir. Həmin dövrdə əməliyyata verilən yazılış belə olacaq:

DT 233-11 - 100000 dol. (76000 man.)

KT 223-11 -100000 dol. (76000 man.)

Hesabat ilinin sonuna (31 dekabr 20X1-ci ilə) verilmiş borc geri qaytarılmamışdır. Həmin tarixə bağlanma (son) məzənnəsi 1 dol. = 0,80 man. təşkil etmişdir. Onda

ilin sonuna borcun yenidən hesablanması nəticəsində onun balans dəyəri 80000 manat(100000 dol. x 0,80 man.) təşkil edəcəkdir. Belə olan halda məzənnə fərqi 0,04 man.(0,80 – 0,76) olacaq, məzənnə fərqi nəticəsində yaranan mənfəət məbləği isə 4000 manat (100000 x 0,04 man.) təşkil edir. Bu fərq məbləğinə aşağıdakı kimi yazılış tərtib ediləcək:

DT 233-10	- 4000 manat
KT 611-80	- 4000 manat

8.6.Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən aktiv və öhdəliklərin uçotu və hesabatı hansı standartlarla tənzimlənir:

- A) MHBS 21;
- B) MHBS 7;
- C) MHBS 21 və MHBS 23;
- D) MHBS 7 ;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

2. Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktiv və öhdəliklər üzrə əməliyyatların uçotu təşkilatlar (müəssisələr) tərəfindən hansı üsullarla aparıla bilər:

- A) Sövdələşmə xarici valyuta ilə həyata keçirildikdə;
- B) Xarici iqtisadi fəaliyyət xarici valyuta ilə həyata keçirildikdə;
- C) Sövdələşmə milli valyuta ilə həyata keçirildikdə;
- D) A və B-də göstərilən;
- E) Bütün cavablar doğrudur.

3. MHBS 21-in məqsədi nədən ibarətdir:

- A) Xarici valyuta ilə olan əməliyyatları və xarici iqtisadi fəaliyyəti maliyyə hesabatlarında, həmçinin maliyyə hesabatı göstəricilərinin hesabatda yenidən hesablanması qaydasını müəyyən etmək;
- B) Maliyyə hesabatı üzrə göstəricilərinin yenidən hesablanması qaydasını müəyyən etmək;
- C) Xarici iqtisadi fəaliyyəti maliyyə hesabatlarının göstəricilərinin yenidən hesablanması qaydasını müəyyən etməkdir;
- D) Doğru cavab yoxdur;
- E) Bütün cavablar doğrudur.

4. Pul maddələri dedikdə nə başa düşülür:

- A) Mövcud valyuta vahidləri və müəssisənin təsbit edilmiş və yaxud müəyyən edilmiş məbləğlərində alınmalı olan aktivlər;
- B) Mövcud valyuta vahidləri və müəssisənin təsbit edilmiş və yaxud müəyyən edilmiş məbləğlərində alınmalı yaxud ödənilməli olan aktivlər və öhdəliklər;
- C) Mövcud valyuta vahidləri və müəssisənin təsbit edilmiş və yaxud müəyyən edilmiş məbləğlərində ödənilməli olan öhdəliklər;
- D) Müəyyən edilmiş məbləğdə ödənilməli olan öhdəliklər;
- E) Yuxarıda qeyd edilənlər.

5. Pul maddələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- A) Mövcud valyuta vahidləri;
- B) Nağd pulla ödənilməli olan pensiya və müavinətlər;
- C) Pul formasında ödənilməli olan öhdəliklər;
- D) Yuxarıda qeyd edilənlər;
- E) Doğru cavab yodur.

6. Qeyri-pul maddələrinə tərkibinə nələr aiddir:

- A) Mallar və xidmətlər üzrə avans ödənişləri və ehtiyatlar;
- B) Torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər və işgüzar reputasiya;
- C) Avə B-də qeyd edilən və qeyri- pul aktivlərinin təqdim edilməsi ilə tənzimlənməli olan qiymətləndirilmiş öhdəliklər;
- D) Pul formasında ödənilməli olan öhdəliklər;
- E) Öhdəlik kimi tanınan dividendlər.

7. MHBS 21-ə görə hər bir hesabat dövrünün sonunda hansı maddələr yenidən hesablanmalıdır:

- A) Pul və qeyri-pul formasında olan maddələr;
- B) Yalnız pul formasında olan maddələr ;
- C) Yalnız qeyri-pul formasında olan maddələr ;
- D) Xarici valyutada olan qiymətlilər;
- E) Xarici valyutada olan ehtiyatlar.

8. Qüvvədə olan standartlara əsasən pul maddələri hansı qaydada yenidən hesablanmalıdır:

- A) Xarici valyutada olan pul maddələri qüvvədə olan mübadilə məzənnəsi ilə yenidən hesablanmalıdır;
- B) Xarici valyutada olan pul maddələri əməliyyatın həyata keçirildiyi tarixə qüvvədə olan mübadilə məzənnəsi ilə yenidən hesablanmalıdır;
- C) Xarici valyutada olan pul maddələri bağlanma (son) məzənnədən istifadə olunmaqla yenidən hesablanmalıdır;

- D) A və B-də göstərilən;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

9. Qüvvədə olan standartlara əsasən qeyri-pul pul maddələri hansı qaydada yenidən hesablanmalıdır:

- A) Xarici valyutada olan qeyri-pul maddələri ədalətli dəyərin müəyyən olduğu tarixə bağlanma(son) məzənnəsi ilə yenidən hesablanmalıdır;
- B) Tarixi dəyərlə uçota alınmış xarici valyutada olan qeyri-pul maddələri əməliyyatın (yenidənqiymətləndirmənin) həyata keçirildiyi tarixə olan mübadilə məzənnəsi ilə yenidən hesablanmalıdır;
- C) Ədalətli dəyərlə qiymətləndirilmiş xarici valyutada olan qeyri-pul maddələri ədalətli dəyərin müəyyən olduğu tarixə mövcud olan mübadilə məzənnəsi ilə yenidən hesablanmalıdır;
- D) B və C-də göstərilən;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

10. MHBS 21-ə əsasən qeyri-pul pul maddələrinə aid edilən uznmüddətli aktivlərin tarixi dəyərinin yenidən hesablanması zamanı yaranan məzənnə fərqi öz əksini aşağıdakılarda tapmalıdır:

- A) Mənfəətdə;;
- B) Kapitalda;
- C) Gəlirlərdə;
- D) Zərərlərdə;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

11. MHBS 21-ə əsasən ehtiyatların xarici valyuta ilə dəyərinin yenidən hesablanması zamanı yaranan məzənnə fərqi öz əksini tapmalıdır:

- A) Balansda;
- B) Mənfəət və zərərlər haqqında hesabatda;
- C) Kapitalda;
- D) Maliyyə gəlirlərində;
- E) Sair əməliyyat gəlirlərində.

12. MHBS-yə əsasən xarici valyuta ilə əməliyyatlar nəticəsində yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti hansı valyuta ilə əks etdirilməlidir:

- A) Funksional (əməliyyat) valyuta ilə;
- B) Milli valyuta ilə;
- C) Xarici valyuta ilə;
- D) Milli və xarici valyuta ilə ;
- E) İstənilən valyuta ilə.

13. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən materialların yenidən hesablanması zamanı

yaranan zərər öz əksini hansı hesabda tapır:

- A) 751-10;
- B) 741-10;
- C) 731-80;
- D) 711-10;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

14. Dəyəri xarici valyuta ilə əks etdirilən materialların yenidən hesablanması zamanı

yaranan mənfəət uçotda belə əks etdirilir :

- A) DT 201-50 KT 611-30
- B) DT 711-10 KT 201-50
- C) DT 751-10 KT 201-50
- D) DT 201-50 KT 611-20
- E) Düzgün cavab yoxdur.

15. Xarici valyuta ilə əks etdirilən debitor borclarının (pul maddəsi) yenidən hesablanması

zamanı yaranan mənfəət uçotda belə əks etdirilir :

- A) DT 201-50 KT 611-30
- B) DT 211-10 KT 611-80
- C) DT 221-10 KT 601-10
- D) DT 211-10 KT 601-21
- E) Düzgün cavab yoxdur.

16. Xarici valyuta ilə ölkə daxilində verilmiş borcun yenidən hesablanması zamanı yaranan

mənfəət uçotda belə əks etdirilir :

- A) DT 233-10 KT 611-30
- B) DT 233-10 KT 601-20
- C) DT 233-10 KT 611-80
- D) DT 233-10 KT 611-40
- E) Düzgün cavab yoxdur.

17. Xarici səhmdarlara hesablanmış dividendlərin yenidən hesablanması zamanı yaranan mənfəəti

məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir :

- A) DT 731-80 KT 534-10
- B) DT 344-10 KT 534-10
- C) DT 344-10 KT 223-10
- D) DT 344-10 KT 223-11
- E) Düzgün cavab yoxdur.

18. Xarici səhmdarlara hesablanmış dividendlərin yenidən hesablanması zamanı yaranan müsbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir :

- A) DT 534-10 KT 223-11
- B) DT 344-10 KT 534-10
- C) DT 344-10 KT 223-10
- D) DT 534-10 KT 611-80
- E) Düzgün cavab yoxdur.

19. Mal almaq üçün xarici şirkətə avans köçürülən zaman uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 534-10 KT 611-80
- B) DT 534-10 KT 534-10
- C) DT 244-10 KT 223-11
- D) DT 344-10 KT 223-11
- E) DT 243-10 KT 223-11

20. Hesabatın tərtibi tarixinə 223-11 sayılı hesabın qalığı üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan mənfəət hansı hesabda əks etdirilir:

- A) 611-80 ;
- B) 611-10
- C) 601-11
- D) 611-11
- E) Düzgün cavab yoxdur.

21. Hesabatın tərtibi tarixinə alınmış kredit üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi (artması) nəticəsində yaranan zərər bu hesabda əks etdirilir:

- A) 731-60
- B) 611-80
- C) 731-50
- D) 601-40
- E) 751-50

22. Hesabatın tərtibi tarixinə alınmış kredit üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi (azalması) nəticəsində yaranan mənfəət hansı hesabda uçota alınır:

- A) 601-10 ;
- B) 611-80
- C) 731-50
- D) 631-60
- E) 731-80

23. Müəssisə xarici valyuta ilə borc verdikdə hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 243-10 KT 223-10
- B) DT 534-10 KT 223-11
- C) DT 233-10 KT 223-12
- D) DT 223-11 KT 233-10
- E) Düzgün cavab yoxdur.

24. Hesabatın tərtibi tarixinə alınmış kredit üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan zərər hansı hesabda uçota alınır:

- A) 601-10 ;
- B) 611-80
- C) 731-50
- D) 631-60
- E) 751-50

25. Müəssisənin xarici valyuta ilə verdiyi borc hansı hesabların debetində uçota alınır:

- A) 233-10
- B) 234-10
- C) 233-11
- D) A və C-də qeyd edilən;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

26. Müəssisənin xarici valyuta ilə verdiyi borc üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi (artması) nəticəsində yaranan məzənnə fərqi belə uçota alınır:

- A) DT 233-10 KT631-60
- B) DT 611-80 KT 801-00
- C) DT 731-50 KT 801-00
- D) DT 221-10 KT 611-80;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

27. Xarici valyuta ilə verilmiş borc qaytarılan zaman uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 534-10 KT 223-10
- B) DT 534-10 KT 223-11
- C) DT 223-11 KT 233-10
- D) DT 233-10 KT 223-11
- E) Düzgün cavab yoxdur.

28. Xarici valyuta ilə əks etdirilən debitor borclarının yenidən hesablanması zamanı yaranan mənfəət öz əksini hansı hesabda tapır:

- A) Əsas əməliyyat gəlirləri;
- B) Sair əməliyyat gəlirləri;

- C) Fövqəladə gəlirlər;
- D) Fəaliyyətin dayandırılmasından mənfəət;
- E) Doğru cavab yoxdur.

29. Debitor borclarının yenidən hesablanması zamanı yaranmış mənfəətə fərqi (zərər)

öz əksini hansı hesabda tapır:

- A) Sair əməliyyat xərcləri;
- B) İnzibati xərclər;
- C) Maliyyə xərcləri;
- D) Fəaliyyətin dayandırılmasından zərərlər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

30. Alınmış kredit üzrə mübadilə məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan zərər hansı xərclərə aid edilir:

- A) Əsas xərclərə;
- B) Kommersiya xərclərinə;
- C) İnzibati xərclərə;
- D) Maliyyə xərclərinə;
- E) Sair əməliyyat xərclərinə.

IX Fəsil. İxrac əməliyyatlarının uçotu

9.1. İxrac əməliyyatları, onların uçotunun aparılmasının normativ- hüquqi bazası.

İxrac əməliyyatları–valyutanın, valyuta sərvətlərinin, qazın, neftin, elektrik enerjisinin və istənilən daşınmaz əmlakın, o cümlədən sənişinlər və yüklərin beynəlxalq daşınması üçün istifadə olunan hava, dəmiryolu, dəniz, daxili su, avtomobil nəqliyyatı vasitələri, o cümlədən konteynerlər və digər nəqliyyat avadanlığı istisna olmaqla, geri gətirilməmək şərti ilə AR-in gömrük ərazisindən xaricə çıxarılması əməliyyatlarıdır.

İxrac malı dedikdə isə AR-in gömrük ərazisindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən məhsul və mallar başa düşülür.

AR-in Vergi məəcəlləsinin 164.1 maddəsinə görə malların ixracı, dövlət əmlakının xaricdə istifadəyə verilməsindən, yaxud ölkə daxilində xarici icarədarlara verilməsindən alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməli olan hissəsi, maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi, milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi (və ya idxal edilməsi) və s. ƏDV-yə cəlb edilmir.

Bundan başqa, Vergi məəcəlləsinin 171-ci maddəsinə əsasən ixrac malı göndərilməsinə, işlər görülməsinə və ya xidmətlər göstərilməsinə yardımçı xarakter daşıyan mallar göndərilməsi, işlər görülməsi, xidmətlər göstərilməsi onların bir hissəsi sayılır. Bu o deməkdir ki, onlar da ƏDV-yə cəlb olunmur.

Vergi məəcəlləsinin 187-ci maddəsinə əsasən aksizli malların ixracı sıfır dərəcəsi ilə vergiyə gəlb olunur.

İxrac olunan məhsulun uçotu ilə ixrac olunan malların uçotunun aparılmasında fərqlər mövcuddur. Bundan başqa ixrac məhsulları və mallarının satışı vasitəçi müəssisələrin (firmaların) vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu halda da uçotun aparılmasında müəyyən fərqlər yaranır.

9.2. İxrac məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin uçotu

İxrac məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin uçotu ixrac olunan məhsulların növləri üzrə aparılır.

İxrac məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərə həmin məhsulların istehsalı ilə bilavasitə əlaqədar olan aşağıdakı xərclər daxildir: məhsul istehsalı ilə birbaşa bağlı xammal, material xərcləri, istehsal işçilərinin əmək haqqı, onların sosial sığortasına ayırmalar, istehsal avdanlıqlarının amortizasiyası və s.

İxrac məhsulları istehsalına çəkilən xərclərin uçotunu aparmaq üçün 202-00 "İstehsalat məsrəfləri- XİF" adlı hesabdən istifadə etmək tövsiyyə olunur. Həmin hesabda xərcləri aşağıdakı subhesabar üzrə uçota almaq məqsədəuyğundur:

- 202-10 İxrac məhsulları üçün istifadə olunmuş əsas xammal;
- 202-11 İxrac məhsulları üçün istifadə olunmuş köməkçi xammal;
- 202-20 İxrac məhsulları istehsalı üçün istifadə olunmuş əsas materiallar;
- 202-21 İxrac məhsulları istehsalı üçün istifadə olunmuş yarımfabrikantlar, komplektləşdirici məmulatlar və detallar;
- 202-22 İxrac məhsulları istehsalı üçün istifadə olunmuş sair materiallar;
- 202-30 İxrac məhsulları istehsalı ilə məşğul olan işçi heyətinin əmək haqqı;
- 202-31 İxrac məhsulları istehsalı ilə məşğul olan işçilərin sosial sığortasına ayırmalar;
- 202-40 İxrac məhsulları istehsalında istifadə olunan aktivlərin amortizasiya xərcləri;
- 202-50 İxrac məhsulları istehsalı ilə əlaqədar digər xərclər;
- 202-70 İxrac üzrə köməkçi istehsalata məsrəflər;
- 202-80 Xidmətlərin idxalı üzrə xərclər.

Həmin xərclər baş verdikcə DT 202-10, 202-11, 202-20, 202-21, 202-22, 202-30, 202-31, 202-50, 202-70, 202-80;

KT201-1; 201-2; 201-3 –daxili xammal və materiallar istifadə olunduqda yaxud KT 201-10; 201-11, 201-20; 201-21, 201-22, 201-30, 201-40 –xaricdən alınmış

xammal və materiallar istifadə edildikdə;

KT 533-00 İxrac məhsulları istehsal edən işçilərə əmək haqqı hesablandıqda;

KT 522-00 İxrac məhsulları istehsal edən işçilərin sosial sığortasına ayırmalar edildikdə;

KT 102-00 və 112-00 İxrac məhsulları istehsalında istifadə olunan qeyri-maddi aktivlərə və torpaq, tikili və avadanlıqlara amortizasiya hesablandıqda və s.

İstehsalat məsrəfləri bütövlükdə 202-00 sayılı hesabda yekunlaşdırılır. Həmin hesabın ilk qalığının üzərinə onun debet dövrüyyəsini gəlib son qalığı çıxmaqla ixrac üçün hazır olan məhsulun məbləğini yaxud istehsal maya dəyərini müəyyən etmək olar. Beləliklə istehsalatdan buraxılmış məhsulun mədaxil edilməsi DT 204-00 Kt 202-00 yazılışı ilə rəsmiyyətə salınacaqdır. Əgər ixrac məhsulu anbara təhvil verilərsə DT 204-10 KT 202-00 yazılışı, birbaşa alıcılara və sifarişçilərə göndərilərsə DT 204-11 KT 202-00 yazılışı verilir.

9.3. İxrac məhsullarının buraxılmasının sənədlərlə rəsmiyyətə salınması və analitik uçotu

İstehsalatdan buraxılan hazır ixrac məhsulu qaimələrlə, spesifikasiyalarla, qəbul aktları və digər sənədlərlə rəsmiyyətə salınır. İxrac üçün nəzərdə tutulan hazır məhsulun anbara verilməsi halında onların analitik uçotu anbar uçotu kartoçkalarında aparılır. Kartoçkalar hazır ixrac məhsulunun hər bir növü, nomenklatura nömrəsi və saxlanma yerləri üzrə tərtib edilir. Kartoçkalar hazır ixrac məhsulunun adı, ölçü vahidi, vahidinin qiyməti, uçot dövrünün əvvəlinə miqdarı, daxil olması, sərf olunması və qalığı əks etdirilir.

XİF ilə məşğul olan bir çox müəssisə və şirkətlər hazır ixrac məhsulunun kartoçkasız uçotu metodunu tətbiq edir. EHM-in köməyi ilə istehsaldan buraxılan, anbarlar və digər yerlər üzrə hərəkətdə olan hazır ixrac məhsullarının uçotunun dövrüyyə cədvəlləri tərtib edilir. Hazır ixrac məhsullarının qalıqları isə dövrü olaraq inventarizasiya edilir. Avtomatlaşdırılmış anbarlarda anbar uçotu kartoçkalari

əvəzinə, adətən hazır ixrac məhsulunun adı və növü üzrə qalıqları və hərəkətinin operativ maşinoqrammaları və videoqrammaları istifadə olunur.

Hazır ixrac məhsulunun mühasibatlıqda uçotu materiaların mühasibatlıqda uçotuna uyğun aparılır.

Bundan başqa, yüklənmiş ixrac məhsulları üzrə tərtib edilmiş sənədlərin (qaimələr, konosamentlər və s.) məlumatları əsasında hər gün ixrac məhsullarının uçotu və satışına dair informasiya müvafiq cədvəldə öz əksini tapır. Gədvəldə kontraktın nömrəsi, tədiyyə sənədlərinin tarixi və nömrəsi, malalanın adı, yüklənmiş məhsulun(malın) miqdarı, hesab üzrə tələb edilən məbləğ barədə və s. məlumatlar əks etdirilir. Cədvəl hazır ixrac məhsulunun yüklənib göndərilməsinin analitik uçot registri hesab olunur. Gədvəldən satışdan gəlirin “yüklənmişdir “ və “ödənilmişdir” variantları üzrə uçotun aparılmasında istifadə edilir.

9.4. İxrac məhsullarının yüklənib göndərilməsinin sənədləşdirilməsi və uçotu

Məhsulun (iş və xidmətlərin) ixracı müvafiq kontraktla həyata keçirilir. Kontraktda (alqı-satqı müqaviləsində) sövdələşmə üzrə tərəfdaşların (partnyorların) hüquqlarını, öhdəliklərini (vəzifələrini) və məsuliyyətini müəyyən edən aşağıdakı bölmələr vardır:

- tərəflər, onların rekvizitləri;
- kontraktın predmeti (məhsulun, malın adı və miqdarı);
- məhsulun (malın) qiyməti, kontraktın ümumi məbləği (valyutası);
- məhsulun (malın) qiymətinin hansı bazis şərtləri əsasında (EXW, FCA, CPT, CIP, DAR, DAT və DDP -I qrup, FAS, FOB, CFR və CİF-II qrup) müəyyən olunması;
- məhsulun (malın) göndərilməsi və dəyərinin ödənilməsi müddətləri;
- hesablaşmaların metodları və formaları;
- məhsulun (malın) qablaşdırılması və markirovkası;

- tərəflərin məsuliyyəti;
- iddialar;
- məsuliyyətdən azad olunma;
- mübahisələrin həll olunması;
- sair məsələlər.

Kontraktın məhsulun (malın) xarakterindən və mal göndərilməsi şərtlərindən asılı olaraq digər bölmələr də ola bilər.

Kontraktın ən mühüm müddəalarından biri mal göndərilməsi şərtləridir. Bu şərtlərə aiddir:

- məhsul(mal) üzərində nəzarətin hüququnun satıcıdan alıcıya keçməsi anı;
- məhsulun (malın) daşınması, sığorta edilməsi və gömrük rüsumları (ödəmələri) üzrə xərclərin satıcı ilə alıcı arasında bölüşdürülməsi.

İxrac məhsullarının (mallarının) satışı ilə əlaqədar olan xərclər malsatan və alıcı arasında mal göndərilməsinin bazis şərtlərindən asılı olaraq bölüşdürülür. Onların (şərtlərin) məzmunu Ticarət Terminlərinin Şərhinin Beynəlxalq Qaydalarında-**İNKOTERMS** 2010-da açıqlanmışdır. İNKOTERMS məhsulların (malların) alqı-satqı müqaviləsində satıcının və alıcının hüquq və vəzifələrini şərh edir. Bu terminlərlə mal göndərilməsi anı, malın gömrük təmizlənməsi, məsələn, satıcı ilə alıcı arasında xərclərin və riskin bölüşdürülməsi müəyyən olunur.

İNKOTERMS məhsul (mal) üzərində nəzarətin satıcıdan alıcıya keçməsi ilə, müqavilə öhdəliklərinin pozulması və belə pozulmaların nəticələri, həmçinin müəyyən situasiyalarda məsuliyyətdən azad olma ilə bağlı müqavilənin şərtlərini nəzərdə tutmur yaxud onları müəyyən etmir.. Bu məsələlər alqı-satqı müqaviləsinin müvafiq şərtləri və ölkənin qanunvericiliyi ilə həll edilməlidir.

Zəruri hallarda tərəflərin öhdəliklərinə xərclərin və riskin bölüşdürülməsinə aid müqavilədə dəqiqləşdirmələr aparmaq olar. Halbuki belə anlar İNKOTERMS-in müvafiq terminlərindən irəli gəlir. Artıq qeyd edildiyi kimi **İNKOTERMS** hazırda 11 termini müəyyən edir. Həmin 11 termin 2 qrupda birləşir. Həmin qruplara daxildir:

I qrup: EWX, FCA, CPT, CIP, DAP, DAT və DDP- istənilən nəqliyyat növü (dəniz, avtomobil, hava, dəmiryolu) ilə daşınma.

1 . EWX “Franko-zavod (..... yerin adı)”- o deməkdir ki, satıcı özünün məhsul (mal) göndərməsi üzrə öhdəliyini o zaman yerinə yetirmiş olur ki, o məhsulu (malı) alıcının sərəncamına öz müəssisəsində yaxud digər adı çəkilmiş yerdə (məsələn, zavodda, anbarda və s.) təqdim edir. Satıcı məhsulun (malın) nəqliyyat vasitəsinə yüklənməsinə, eləcə də ixrac üçün gömrük təmizlənməsinə cavabdehlik daşımır. Belə ki, bu terminə görə alıcı məhsulun (malın) satıcının müəssisəsindən təyinat stansiyasına çatdırılması ilə əlaqədar bütün xərcləri və riskləri özü çəkir.

2. FCA- “ Franko- daşıyıcı (təyinat yerinin adı)”-o deməkdir ki, satıcı gömrük təmizlənməsindən keçmiş məhsulu(malı) alıcı tərəfindən adı çəkilmiş yerə gətirib daşıyıcıya (mal daşıyana) təhvil verməlidir. Çatdırılma yeri, həmin yerdə məhsulun (malın) yüklənməsi və boşaldılması üzrə öhdəliyə təsir göstərir. Əgər malın göndərilməsi satıcının binasında (ərazisində) həyata keçirilərsə, onda satıcı yükləmə üçün məsuliyyət daşıyır. Malın göndərilməsi başqa yerdə həyata keçirildikdə, satıcı məhsulun (malın) yüklənməsi üçün məsuliyyət (öhdəçilik)daşımır. Satıcı məhsulu (malı) şərtlənməmiş yerdə təhvil verdikdən sonra mal göndərilməsi üzrə onun öhdəliyi yerinə yetirilmiş sayılır. Xərcləri və riskləri də o həmin yerə qədər çəkir.

3. CPT- “Fraxt- daşınma (... təyinat yerinin adı) oraya qədər ödənilmişdir- o deməkdir ki, satıcı məhsulu (malı) şərtlənmiş yerdə daşıyıcıya təqdim etməlidir. Bundan başqa, satıcı məhsulun (malın) adı çəkilən təyinat yerinə qədər daşınması ilə əlaqədar xərcləri də ödəməlidir. Bu isə o deməkdir ki, məhsul (mal) daşıyıcıya təhvil verildikdən sonra məhsulun (malın) itirilməsi və yaxud zədələnməsi üzrə bütün risklər və digər xərclər üçün məsuliyyəti alıcı daşıyır. “Daşıyıcı” adı altında məhsulun (malın) dəmiryolu, avtomobil, hava, dəniz yolu və daxili su nəqliyyatı vasitəsi ilə daşınması həyata keçirən yaxud onu təşkil edən istənilən şəxs başa düşülür. Yük razılaşdırılmış təyinat məntəqəsinə bir neçə daşıyıcı tərəfindən daşınarsa, onda risk malın birinci daşıyıcıya təhvil verildiyi zaman alıcıya keçmiş

olur. CPT termininin şərtlərinə əsasən satıcı məhsulun (malın) ixrac üçün gömrük tənzimlənməsinə cavabdehlik daşıyır.

4. CIP-Fraxt- daşınma və sığortalanma oraya qədər ödənilmişdir (...təyinat yerinin adı) - o deməkdir ki, satıcı məhsulu (malı) ona -adı çəkilən daşıyıcıya təqdim etməlidir. Bundan başqa satıcı adı çəkilən təyinat məntəqəsinə qədər malın daşınması üzrə xərcləri ödəməlidir. Bu o deməkdir ki, alıcı malı təyinat məntəqəsinə göndərdikdən sonra bütün əlavə xərcləri və riskləri öz boynuna götürür. CIP termininin şərtlərinə uyğun olaraq satıcı öz üzərinə daha az risklərlə sığorta olunma öhdəliyi götürür. Lakin alıcı sığortalananın daha çox hissəsini də öz üzərinə götürə bilər. Bu kontraktın şərtlərilə də tənzimləyə bilər.

Sığorta polisinə “anbardan anbara” qeydiyyatı daxil edilərsə, bu o deməkdir ki, sığortaya ötürülməsi satıcının anbarından alıcının anbarına qədər fasiləsiz aparılmalıdır. Sığortalanma zamanı ödəniş məbləği məhsulun (malın) minimal qiyməti və üstəgəl 10%-i həcmindən az olmamalıdır. Qiymət kimi malın konosamentdəki qiyməti götürülməlidir və o kontraktın valyutası ilə hesablanır. Daşıyıcı adı altında CPT üzrə göstərilən məna başa düşülür.

CIP termininin şərtlərinə görə məhsulun (malın) ixrac üçün gömrük tənzimlənməsi öhdəliyi satıcının üzərinə düşür.

5.DAP-Məntəqədə təhvil verilmə (... məntəqənin adı). DAP termini İNKOTERMS-2000-də olan DAF, DES və DDU terminlərinin əvəzinə istifadə edilir və iki termindən biridir. Bu terminin şərhinə görə satıcının öhdəliyi yükün təyinat ölkəsindəki alıcı ilə razılaşdırıldığı istənilən yerdə ona təhvil verildikdə yerinə yetirilmiş hesab edilir.

6. DAT- Terminalda təhvil verilmə (terminalın adı). DAT termini İNKOTERMS-2000-də olan DAF, DES və DDU termininin əvəzinə istifadə edilir və o da yeni 2 termindən biridir. Bu terminin şərhinə görə satıcının öhdəliyi yükün təyinat limanında razılaşdırılmış terminalda alıcının sərəncamına təhvil verdiyi zaman yerinə yetirilmiş hesab olunur. Özü də yük istənilən nəqliyyat növü (təyyarə, gəmi, qatar, avtomobil, boru kəməri) ilə çatdırıla bilər.

7. DDP- Gömrük rüsumu ödənilməklə təhvil verilmə (...təyinat yerinin adı). Bu terminin şərtlərinə görə yük satıcı tərəfindən alıcının sərəncamına təyinat limanında razılaşdırılmış terminalda yaxud da təyinat ölkəsindəki digər razılaşdırılmış yerdə təhvil verilir. Bu zaman satıcı yükün idxalı üçün gömrük təmizlənməsini müstəqil surətdə həyata keçirir və bütün gömrük rüsumlarını ödəyir.

II qrup: FAS, FOB, CFR və CIF -dəniz yaxud daxili su nəqliyyatı ilə daşınma.

1. FAS- Franko gəminin kənarı (yanı) boyunca (...yüklənmə limanının adı) - o deməkdir ki, satıcı malı göndərmiş və mal göstərilən yüklənmə limanında gəminin kənarı boyunca yaxud kiçik gəmilərdə yerləşdirilmişdir. Bu həm də o deməkdir ki, həmin andan etibarən yükün itirilməsi yaxud zədələnməsi ilə bağlı bütün xərcləri və riskləri alıcı çəkməlidir. FAS termininin şərtlərinə görə məhsulun (malın) ixracı üçün gömrük təmizlənməsi üzrə öhdəlik satıcının boynuna düşür. Ancaq, əgər tərəflər arzu edərsə ki, yükün gömrük təmizlənməsini alıcı həyata keçirəcəkdir, onda bu alqı-satqı müqaviləsinə müvafiq əlavə qeyd – şərtə öz əksini tapmalıdır. Sözü gedən termin yalnız dəniz yaxud daxili su nəqliyyatı ilə daşımalar zamanı tətbiq edilə bilər.

2. FOB – Franko gəminin kənarı (.....yükləmə limanının adı)- o deməkdir ki, satıcı malı adi çəkilən yükləmə limanında gəminin kənarından (yanından) yaxud tutacağından keçirmişdir. Bu həm də o deməkdir ki, həmin andan etibarən yükün itirilməsi yaxud zədələnməsi ilə bağlı bütün xərcləri və riskləri alıcı çəkməlidir. FOB termininin şərtinə görə məhsulun (malın) ixrac üçün gömrük təmizlənməsini satıcı öz boynuna götürmüşdür. Əgər tərəflər məhsulun (malın) gəminin tutacağından (sürahisindən) keçirilməşini (yəni gəminin içərisinə daşınmasını) nəzərdə tutmursa, onda FCA terminini tətbiq etmək lazımdır.

3. CFR- Dəyər və fraxt (...təyinat limanının adı) - o deməkdir ki, məhsul yüklənmə limanında gəminin tutacağından keçmişdir və bununla da satıcı məhsulu (malı) təhvil vermişdir. Bu zaman satıcı adı çəkilən təyinat limanında məhsulu (malı) çatdırmaq üçün lazımı xərcləri və fraxtı ödəməlidir. Məhsul (mal) yükləndikdən sonra yarana biləcək istənilən əlavə xərclər, eləcə də məhsulun

(malın) itirilməsi yaxud zədələnməsi ilə bağlı bütün risklər satıcıdan alıcıya keçir. CFR termininin şərtlərinə əsasən ixrac üçün məhsulun (malın) gömrük tənzimlənməsini satıcı həyata keçirməlidir. Əgər tərəflər yükün gəminin tutacağından (sürəhisindən) keçirilməsini nəzərdə tutmayıbsa, onda CPT terminini tətbiq etmək lazımdır.

4. CİF- Dəyər, sığortalanma və fraxt (... təyinat limanının adı)- o deməkdir ki, məhsul yüklənmə limanında gəminin tutacağından keçmişdir və bununla da satıcı məhsulu (malı) təhvil vermişdir yaxud təqdim etmişdir. Bu zaman satıcı adı çəkilən təyinat limanına məhsulun (malın) çatdırılması xərclərini və fraxtı ödəməlidir, ancaq məhsulun(malın) itirilməsi və ya zədələnməsi riski, eləcə də məhsul yükləndikdən sonra baş verə biləcək əlavə xərclər satıcıdan alıcıya keçir. Bununla belə, CİF termininin şərtlərinə görə məhsulun malın daşınması zamanı yarana biləcək itgilərə və zədələnmələrə qarşı alıcının xeyrinə dəniz sığortasını əldə etmək də satıcının öhdəsinə düşür. Deməli, satıcı sığorta müqviləsi bağlamalı və sığorta haqqı ödəməlidir. Alıcı onu diqqətdə saxlamalıdır ki, CİF termininin şərtlərinə əsasən satıcı yalnız minimum sığorta ödənilməsini və yaxud örtülməsini təmin edir. Əgər alıcı əlavə yaxud daha çox sığortalanma istəyirsə, onda o bu barədə satıcı ilə əlavə razılaşma əldə etməli ya da əlavə sığortalanma üzrə özü tədbirlər görməlidir. CİF termininin şərtlərinə əsasən məhsulun (malın) gömrük təmizlənməsini satıcı həyata keçirməlidir. Əgər tərəflər məhsulun (malın) gəminin tutacağından keçirilməsi barədə şərt kəsməyibsə, onda CİP terminini tətbiq etmək lazım gəlir.

Mal göndərilməsinin satıcı və alıcı arasında razılaşdırılmış bazis şərtləri GYB-də göstərilir. Beynəlxalq ticarətdə daha çox ixracatçı ölkənin sərhəd franko-vaqon şərti tətbiq olunur.

Kontraktın bağlanması ixracatçı üçün sövdələşmənin pasportunu (SP) tərtib etməkdən ötrü əsasdır. SP-də ixracatçının bankının rekvizitləri, ixracatçının rekvizitləri, kontrakt üzrə xarici kontragentin rekvizitləri, kontraktın rekvizitləri və şərtləri, kontraktın xüsusi şərtləri(məsələn kontragent tərəfindən cərimə

sanksiyalarının ödənilməsi üzrə öhdəliyin olması), razılıq, imza edən şəxslər və s. əks etdirilir.

SP iki nüsxədə tərtib olunur və o nəzərdə tutulmuş qaydada təsdiqlənmiş sürəti ilə birlikdə müvəkkil banka verilir. Həmin sənədlərdə olan informasiya müvəkkil banka imkan verir ki, o idxalçıdan valyuta vəsaitinin tam və vaxtında daxil olması üzərində nəzarəti həyata keçirsin.

Kontraktların qeydiyyatı sertifikatla rəsmiyyətə salınır, ixrac malları bir neçə gömrük orqanında rəsmiyyətə salındıqda isə-sertifikatın dublikatı ilə rəsmiləşdirilir. Sertifikatın verilməsi proseduru (strateji baxımdan mühüm olan xammal və mallar üçün) onun ilkin olaraq İqtisadiyyat Nazirliyinin müvafiq müvəkkili tərəfindən baxılmasını nəzərdə tutur. Bunun üçün ixracatçı –satıcı tərəfindən aşağıdakı sənədlər təqdim edilir:

- ərizə;
- sertifikatın layihəsi;
- cari ildə göndəriləcək məhsulun (malın) planlaşdırılan həcmi;
- komissiya müqaviləsinin əsli (satıcı malın ixracını vasitəçi vasitəsi ilə həyata keçirdikdə);

İqtisadiyyat Nazirliyinin qeydi olan sənədlərin əsli sertifikatla birlikdə ərizəçiyə qaytarılır. Sertifikat bir və ya bir neçə növ malın ixrac edilməsindən asılı olaraq bir və yaxud bir neçə nüsxədə tərtib edilir. Sertifikatın qüvvədə olduğu müddət kontraktın qüvvədə olduğu müddətə uyğun müəyyən olunur. Zəruri hallarda yeni sertifikatın tərtib olunması lazım gəlir.

İxracatçı sertifikatın rəsmiləşdirilməsi üçün ixrac lisenziyası həcmində pul ödəyir. Satış anını formalaşdıran vaxt, yuxarıda göstərilən sənədlərin xarici alıcıya yaxud müvəkkil banka təqdim olunduğu, pulun alındığı tarix, alıcı tərəfindən malın dəyərinin ödənilməsi üçün zəmanət hesab olunan veksellərin, kommersiya kreditinin və digər sənədlərin təqdim edildiyi tarix hesab olunur. Xarici alıcının adına hesab, məhsulun (malın) kontraktın dəyərində göstərilən xarici valyuta ilə yazılır.

Məhsulun(malın) göndərilməsini təsdiq edən əsas nəqliyyat sənədləri bunlardır:

- dəniz (okean) konosamenti;
- avtomobil sənədi(qaimə və s.);
- dəmiryol qaiməsi (dublikatı);
- çay konosamenti;
- qarışıq daşımalar üzrə nəqliyyat sənədi;
- avianəqliyyat sənədi (qaiməsi);
- poçt qəbzləri və s.

Xaricə göndərilən yüklərin əsas kütləsi dəniz (okean) vasitəsilə daşındığı üçün əsas işlədilən sənəd konosament hesab olunur. Bu sənəd təsdiq edir ki, yükdaşıyan malı qəbul etmişdir və onun saz halda çatdırılması üçün cavabdehlik daşıyır. Konosamentdə fraxtaçının (yük daşıyanın) adı göstərilir və sənəd onun tərəfindən imzalanır, məhsulun(malın) gəmiyə yüklənməsi təsdiq edilir, yüklənmə və boşaldılma limanlarının adı, daşınmanın şərtləri və s. göstərilir. Yükdaşıyan tərəfindən 3-4 orijinal və 2-3 surət olmaqla konosament komplekti yazılır.

Avtonəqliyyat və dəmiryolu üzrə nəqliyyat sənədlərində və daxili sular üzrə daşıma sənədlərində yük daşıyanın adı (imzası)göstərilir, təsdiq edilir ki, mal daşınmaq üçün qəbul edilmişdir, daşınacaq yerin və təyinat yerinin adı çəkilir və s.

Sığorta sənədləri(sığorta polisi) sığorta şirkətləri yaxud onların agentləri tərəfindən yazılır və imza edilir.

Kommersiya hesabları hər bir mal dəstinə yaxud oxşar malların dəstinə yazılır. İxrac məhsullarının (mallarının) analitik uçotu ölkələr və kontraktlar çərçivəsində dəstlər üzrə aparılır. Uçot dəsti kimi bircinsli, bir hesab ilə faktura olunmuş, bir istiqamətdə bir və ya bir neçə nəqliyyat sənədi ilə göndərilmiş məhsullar (mallar) qəbul edilir.

İxracatçının müstəqil surətdə xarici bazara çıxışı şəraitində məhsulun yüklənib göndərilməsinin sintetik uçotu hesablaşmaların növlərindən (nağd qaydada yaxud kreditlə) və tədiyyənin kontrakta uyğun olaraq hansı forma və metodlarla hesablaşmaların aparılacağından asılı olaraq təşkil olunur və aparılır.

İxracatçı tərəfindən birbaşa məhsul göndərilməsi vahid sənəd- beynəlxalq qaimə əsasında həyata keçirilir. O, ilkin göndərilmə məntəqəsində yazılır və yüklə birlikdə təyinat məntəqəsinə qədər gedir. Yüku göndərənə qaimənin dublikatı verilir, o malsatan tərəfindən məhsulun yükləndiyini təsdiq edir, dəmiryolu tərəfindən yükün qəbul olunduğunu göstərir və eyni zamanda xarici malalana göndərilən məhsula görə onunla hesablaşmaların aparılması üçün əsas sayılır.

Birbaşa göndərilən ixrac məhsulu 204-00 hesabının 204-11 “Xarici alıcı və sifarişçilərə birbaşa göndərilən məhsullar” subhesabında bu yazılışla uçota alınır:

DT 204-11

KT 204-10

İxrac məhsulları 204-11 sayılı hesabdan 701-11 nömrəli subhesaba silinə qədər həmin hesabda əks etdirilir.

İxrac məhsullunun hərəkətinin mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilməsi qaydasını konkret misal əsasında nəzərdən keçirək. Artıq qeyd edildiyi kimi, məhsullarının və malların ixracı ƏDV-yə cəlb olunmur.

Misal 9.4.1. Ölkədə yerləşən və fəaliyyət göstərən yerli firma xarici firma-alıcı ilə bağladığı müqaviləyə əsasən ona məhsul göndərir. Məhsulun dəyəri 25.000 ABŞ dolları təşkil edir. Həmin məhsulun maya dəyəri 13.000 manatdır. İxrac üzrə kommersiya xərcləri 3.000 dollar və 1.500 manat təşkil edir. Mal göndərilməsinin bazis şərti CİF (Dəyər, sığortalama və fraxt). Bu əməliyyat üzrə mühasibat yazılışları aşağıdakı cədvəldə verilir.

Cədvəl 9.4.1

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ dol./ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
1.	İxrac üçün nəzərdə tutulmuş məhsul, ixracatçı firma tərəfindən yüklənib göndərilmişdir(maya dəyəri yaxud uçot qiyməti ilə)	- / 13.000	204-11	204-10

Qeyd. Birbaşa ixrac zamanı yüklənib göndərilmiş məhsul qeyd olunduğu kimi, 204-11 nömrəli subhesabda 701-11 nömrəli subhesaba silinə qədər qalır.

Birbaşa ixrac, yükün elə beynəlxalq daşınması hesab edilir ki, həmin yük təyinat məntəqəsinə çatanadən haradasa yüklənib boşaldılmır və saxlanılmır (beynəlxalq qaydalara görə yükün bir vaqondan digərinə, eləcə də bir bir nəqliyyatdan digərinə yüklənməsi yüklənib-boşaltma sayılmır). Bu cür mal göndərilməsi deyildiyi kimi, vahid nəqliyyat sənədi-beynəlxalq qaimə ilə rəsmiyyətə salınır. Həmin sənəd məhsulun göndərilmə məntəqəsində yazılır. Əgər birbaşa mal göndərilməsi müxtəlif nəqliyyat vasitələri ilə (dəmiryolu, dəniz yaxud çay yolu ilə) həyata keçirilərsə, onda o qarışıq göndərilmə adlanır, əgər yalnız dəmiryolu ilə göndərilirsə - dəmiryolu ilə göndərilmə adlanır.

Məhsulların (malların) birbaşa göndərilməsi yalnız o ölkələrə mümkündür ki, onlarla birbaşa beynəlxalq dəmiryolu dşmaları yaxud qarışıq yük göndərilməsi barədə dövlətlərarası saziş vardır. Birbaşa göndərilməyən ixrac məhsulu 204-00 sayılı hesabın digər subhesablarında (204-12, 204-13, 204-14) uçota alınmalıdır. Bu zaman aşağıdakı yazılışlar edilir (bax cədvəl 9.4.2).

Cədvəl 9.4.2

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ ABŞ dolları/ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
1.	Məhsulun yüklənməsi və daxili yollarda hərəkəti zamanı	- / 13.000	204-12	204-10
2.	Məhsul limana yaxud sərhədyanı məntəqəyə gətirildikdə	- / 13.000	204-13	204-12
3.	Məhsul limandan yaxud sərhədyanı məntəqədən yüklənib göndərildikdə	- / 13.000	204-14	204-13
4.	İxrac məhsulu xaricdəki təyinat məntəqəsinə gətirilib müvəqqəti saxlanam anbarına təhvil verildikdə(müxtəlif səbəblər zündən yük malalan tərəfindən hələlik qəbul edilməyibsə)	- / 13.000	204-15	204-14

İxrac məhsulunun yerinin dəyişməsi mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilməyə də bilər. Bu zaman ixrac məhsulunun yükəsalana doğru hərəkətinə operativ qaydada

nəzarət olunur, mühasibat uçotunda isə məhsul satışa silinənə qədər 204-11 nömrəli subhesabda əks etdirilməkdə davam edəcəkdir.

9.5.İxrac məhsullarının satışı ilə əlaqədar kommersiya xərclərinin uçotu

Məhsulun(malların) malsatandan malalana çatdırılması, yükün həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələrin ərazisində daşınması ilə bağlı müəyyən xərclər tələb olunur. Belə xərclər həm milli valyuta ilə, həm də xarici valyuta ilə ödənilir. Xarici iqtisadi fəaliyyətdə onlar kommersiya yaxud qaimə xərcləri adlandırılır.

Kommersiya xərcləri satıcı ilə alıcı arasında qarşılıqlı razılaşmaya əsasən bölüşdürülür və mal göndərilməsinin bazis şərtlərinin müəyyən edilməsi, yaxud da bu və ya digər xərcin hansı tərəfin çəkəcəyi birbaşa göstərilməklə kontraktı əks etdirilir. Kommersiya xərclərinin bəzi növü və ya bir hissəsi məhsulun (malın) qiymətinə daxil edilə bilər.

Məhsulun ixracı üzrə kommersiya xərclərinin uçotu 711-00 nömrəli hesabın 711-10, 711-11, 711-12, 711-13 nömrəli subhesablarında aparılır. İxrac üzrə kommersiya xərclərinə aşağıdakılar daxil edilir:

- məhsulun (malın) ölkə daxilində və xarici ölkələrdə daşınması xərcləri;
- yüklənmə-boşaldılma xərcləri;
- məhsulun (malın) yolda saxlanması ilə bağlı xərclər;
- malın sığorta olunması xərcləri;
- nəqliyyat-ekspeditor təşkilatlarına komissiyon ödənişləri;
- gömrük ödənişləri;
- bank xidmətləri üzrə xərclər;
- kommersiya krediti üzrə faizlər;
- reklam xidmətləri üzrə xərclər;
- marketinq xidmətləri üzrə xərclər;
- komissiyon müqaviləsi üzrə komissiyon mükafatlar (ödənişlər);
- təbii itki norması daxilində məhsulun (malın) çatışmazlığı;
- sair kommersiya xərcləri.

Gömrük ödənişləri üzrə xərclərə vergi və gömrük sənədlərinə əsasən müəyən edilmiş vergilər, gömrük rüsumları, gömrük yığımları və s. ödənişlər və xərclər daxildir. Gömrük ödənişləri həm milli valyuta, həm də xarici valyuta ilə həyata keçirilə bilər. Gömrük xərcləri xarici valyuta ilə ödəniləndə valyutanın manata çevrilməsi zamanı AR MB-nin gömrük bəyannaməsinin qəbul olunduğu günə olan məzənnəsi əsas götürülür.

Kommersiya xərcləri baş verdikdə 711-00 nömrəli hesabın müvafiq subhesabları debetləşir, pul vəsaitlərini, maddi resursları və öhdəlikləri uçota alan hesablar isə kreditləşir. Satılmış ixrac məhsuluna (malına) düşən kommersiya xərcləri hesabat dövrünün ümumi mənfəətinə silinir (DT 801-00 KT 711-00). Əvvəlki paragrafdakı misal 9.4.1-in davamı kimi kommersiya xərclərinin uçotu metodikasını aşağıdakı cədvəldən görmək olar(Cədvəl 9.5.1)

Cədvəl 9.5.1

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ dol./ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
2.	İxrac üzrə kommersiya xərcləri əks etdirilir: a)məhsulun yüklənilib-boşaldılması, nəqliyyat ekspeditor xidmətləri üzrə və digər xərclər (gömrük rüsumlarından başqa): manatla:			
	- hesab daxil olduqda: - ödəniləndə:	-/ 1000 -/ 1000	711-10 545-10	545-10 223-10
	dollarla:			
	- hesab daxil olduqda: - ödəniləndə:	2500/2000 2500/2000	711-11 545-11	545-11 223-11 yaxud 223-12
	c) gömrük rüsumları: manatla:			
	- hesablanmışdır: - ödənilmişdir:	- / 500 - /500	711-10 521-12	521-12 223-10
	dollarla:			
	- hesablanmışdır: - ödənilmişdir:	500/400 500/400	711-11 521-13	521-13 223-11

3.	Kommersiya xərcləri silinmişdir: a) manatla b) dollarla	-/1500 3000 /2400	801-00 801-00	711-10 711-11

9. 6. İxrac məhsullarının satışının uçotu

İxracatçı ödəniş üçün maliyyə sənədlərini (çekləri, vekselləri və s.) və kommersiya sənədlərini (konosamenti, beynəlxalq dəmiryolu qaiməsinin dublikatını, avtomobil daşımaları zamanı əmtəə-nəqliyyat qaiməsinə, aviaqaiməni, poçt qəbzələrini və s.), məhsulun keyfiyyət sertifikatını, spesifikasiyasını, texniki sənədlərini, qablaşdırma vərəqəsini, müxtəlif sertifikatları (çəkisi, malın mənşəyi, təhlükəsizliyi, veterinar və karantin və s.) sığorta polisini banka təqdim edir.

Əgər kontraktın şərtinə əsasən məhsulun (malın) dəyərini idxalçı həmin məhsul yükləndiyi anda ödəməlidirsə, onda ixracatçı məhsulu yükləndiyi vaxtda hesablaşma sənədlərini də alıcıya təqdim edir. Bu halda ixrac məhsullarının satışının mühasibat uçotu 204-12, 204-13, 204-14 və 204-15 nömrəli hesablardan istifadə olunmadan aparılır, yəni həmin əməliyyatların uçotunun qeyd edilən hesablarda aparılmasına ehtiyac qalmır. Belə olan halda 204-11 nömrəli subhesabdan satılmış məhsulun maya dəyəri (uçot qiyməti) bilavasitə 701-11 nömrəli subhesaba (əməliyyat 5) silinəcəkdir (Cədvəl 9.6.1)

Cədvəl 9.6.1

Əməl. №-si	Əməliyyatın məzmunu	Məbləğ dol./ man.	Müxabirələşmə	
			DT	KT
4.	İxrac məhsul alana göndərilmiş ixrac məhsulunun dəyərinin ödənilməsi üçün hesablaşma sənədləri təqdim edilmişdir (qəlinin tanınması tarixinə dolların məzənnəsi 1 dol = 0,80 man. olmuşdur).	25 000/ 200 000	211-11	601-11
5.	Məhsulun uçot qiyməti (maya dəyəri) silinmişdir (satışın maya dəyərinə)	- /13000	701-11	204-11
6.	Satılmış məhsulun maya dəyəri satışdan gəlirə silinmişdir	- / 13000	601-11	701-11

7.	İxracatçı-satıcının valyuta hesabına ixrac məhsulunun satışından vəsait daxil olmuşdur (valyutanın daxil olduğu tarixə dolların məzənnəsi 1dol. = 0,82 man.) Məzənnə fərqi (20 500-20 000= 500 man.)	25000/ 200000 -/500	223-11 211-11	211-11 611-80
8.	İxrac məhsullarının satışından əldə edilən mənfəət silinmişdir (20 000-13 000=7 000)	-/ 7000	601-11	801-00

9.7. İxrac mallarının əldə edilməsi və satışının uçotu xüsusiyyətləri

Bir çox firmalar və şirkətlər ixrac üçün malları satan alır. Həmin maların əldə edilməsi və satışının uçotu sxemi bir çox cəhətdən məhsulların ixracının uçotuna oxşardır. Yəni, malların yüklənib göndərilməsi, satışının uçotu və kommersiya xərclərinin uçotu demək olar ki, məhsulların yüklənib göndərilməsinin, satışının uçotu və satışla əlaqədar kommersiya xərclərinin uçotundan çox da fərqlənir. Başlıca fərq ondan ibarətdir ki, malların ixracının uçotunun aparılması üçün hesablar planında 205-00 nömrəli "Mallar- XİF" hesabı nəzərdə tutulmuşdur. İxrac olunan malların hərəkəti barədə daha geniş informasiya əldə etmək, nəzarəti həyata keçirmək üçün həmin hesaba 205-10- 205-15 nömrəli subhesablar nəzərdə tutulmuşdur.

İxrac üçün malların əldə edilməsi və anbarlarda yerləşdirilməsi aşağıdakı yazılış ilə rəsmiyyətə salınır:

DT 205-10

KT 531-10

Bundan sonra yazılışlar məhsulların ixracı zamanı tərtib edilən yazılışlarla eyni olacaqdır. Əgər mallar ixracı alıcılara birbaşa göndərilirsə, onda belə yazılış tərtib ediləcəkdir:

DT 205-11

KT 205-10 - (ixrac məhsullarının maya dəyəri yaxud uçot qiyməti) məbləğinə.

İxrac malları 701-11 nömrəli subhesaba silinə qədər 205-11 nömrəli subhesabda qalacaqdır.

İxrac malları üzrə kommersiya xərcləri uçotda əks etdirildikdə belə yazılış tərtib olunacaq:

a) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 545-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 545-11

İxrac malları üzrə gömrük rüsumları əks etdirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 521-12

b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 521-13

İxrac məhsullarının satışı ilə əlaqədar gömrük yığımları əks etdirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 545-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 545-11

İxrac malalanlara göndərilmiş malların dəyərinin ödənilməsi üçün hesablaşma sənədləri göndərildikdə:

DT 211-11

KT 601-11

Malların maya dəyəri silindikdə:

DT 701-11

KT 205-11

Satılmış malın satış maya dəyəri satışdan olan gəlirlərə aid edildikdə:

DT 601-11

KT 701-11

İxrac mallarının satışından pul gəlirləri daxil olduqda:

DT 223-11

KT 211-11

İxrac mallarının satışından:

a) mənfəət əldə edildikdə:

DT 601-11

KT 801-00

b) zərər əldə edildikdə:

DT 801-00

KT 601-11

İxrac mallarının satışı ilə əlaqədar kommersiya xərcləri silindikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 801-00

KT 711-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 801-00

KT 711-11

Birbaşa göndərilməyən ixrac məhsulları 205-00 nömrəli hesabın müvafiq subhesblarında uçota alınmalıdır:

- malların yüklənməsi və daxili yollarda hərəkəti zamanı:

DT 205-12

KT 205-10

- mallar liman yaxud sərhədyanı məntəqəyə gətirildikdə:

DT 205-13

KT 205-12

- mallar limandan yaxud sərhədyanı məntəqədən yüklənib göndərildikdə:

DT 205-14

KT 205-13

- təyinat məntəqəsinə gətirilmiş və anbarlarda, emalda, komissiyada olan mallara:

DT 205-15

KT 205-14

Qalan bütün yazılışlar , birbaşa mal göndərilməsi zamanı tərtib olunan mahasibat yazılışları ilə tamamilə eynidir.

9.8. İxrac məhsullarının (mallarının) alıcıları və sifarişçilərilə hesablaşmaların sintetik uçotu variantları

a) Avans ödənişləri şəraitində məhsullarının (malların) ixrac olunması zamanı avans ödənişləri (alıcılardan əvvəlcədən daxil olmuş pul vəsaitləri) - məhsulların (malların) kontrakt dəyərinin müəyyən hissəsi məbləğində idxalçı tərəfindən ixracatçıya verilən kredit formasıdır. Xarici alıcılardan alınmış avansların uçotunu aparmaq üçün hesablar planında 543-00 nömrəli “Alınmış qısamüddətli avanslar – XİF” adlı hesab nəzərdə tutulmuşdur(543-10 “Xarici malalanlardan alınmış qısamüddətli avanslar” subhesabı).

Malların hərəkətinin uçotu pul vəsaitlərinin daxil olması yolu ilə (yəni pulun bank hesablarına daxil olması) malgöndərilməsi zaman aparılan uçot qaydasında həyata keçirilir. Ancaq fərqlər (xüsusiyyətlər) xarici malalanlarla hesabaşmaların uçotu zamanı yaranır. Qeyd edilən əməliyyatlar üzrə yazılışlar belə tərtib edilir:

1. Xarici malalandan avans daxil olduqda:

DT 223-11, yaxud 223-12

KT 543-10

2. İxrac üçün nəzərdə tutulan məhsul (mallar) anbara daxil olmuş və faktiki maya dəyəri ilə mədaxil edilmişdir:

DT 204-10 (205-10)

KT 202-00 (yaxud 531-10)

3.İxrac məhsulları (malları) xarici malalanlara birbaşa göndərildikdə:

DT 204-11 (205-11)

KT 204-10 (205-10)

4.İxrac məhsulları (malları) üzrə kommersiya xərcləri əks edirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 545-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 545-11

5.İxrac əməliyyatları malları üzrə gömrük rüsumları əks etdirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 521-12

b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 521-13

6.İxrac məhsullarının (mallarının) satışı ilə əlaqədar gömrük yığımları əks etdirildikdə:

c) milli valyuta ilə:

DT 711-10

KT 545-10

d) xarici valyuta ilə:

DT 711-11

KT 545-11

7. İxrac məhsulları (malları) alanlara göndərilmiş məhsulların(malların) dəyərinin ödənilməsi üçün hesablaşma sənədləri göndərildikdə (hesab kontraktın dəyərinin tam məbləğinə yazıldıqda):

DT 211-11

KT 601-11

8.Əvvəlcədən alınmış avans nəzərə alındıqda:

DT 543-10

KT 211-11

9. Hesablaşmalar zamanı yaranan məzənnə fərqləri əks etdirildikdə:

a) müsbət məzənnə fərqinə:

DT 543-10

KT 611-80

b) mənfi məzənnə fərqinə:

DT 731-80

KT 543-10

10. Satılmış məhsulların (malların) faktiki maya dəyəri silindikdə:

DT 701-11

KT 204-11 (205-11)

11. Satılmış məhsulun (malların) satış maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-11

KT 701-11

12. İxrac məhsullarının (mallarının) satışından nəticə maliyyə nəticələrinə aid edildikdə:

a) mənfəət əldə edildikdə:

DT 601-11

KT 801-00

b) zərər əldə edildikdə:

DT 801-00

KT 601-11

14. Kommersiya xərcləri silindikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 801-00

KT 711-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 801-00

KT 711-11

Birbaşa göndərilməyən ixrac məhsulları(malları) 204-00 və 205-00 nömrəli hesabların müvafiq subhesablarında əks etdirilməklə uçotda əks etdirilir. Bu sxem üzrə uçotn aparılması əvvəlki paraqraflarda göstərilmişdi.

b) Kommersiya krediti şəraitində ixrac məhsulları (malları) satışının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, göndərilmiş məhsulun (malın) dəyərinin ödənilməsinə satıcı tərəfindən möhlət verilir. Kommersiya krediti hüququnu verən tərəf satıcı, kommersiya krediti hüququnu alan tərəf isə xarici alıcı hesab olunur.

Kommersiya kreditinin verilməsi kontraktın şərtləri ilə tənzimlənir və lazımı qaydada rəsmiyyətə salınmalıdır. Məhsulun (malların) hərəkətinin uçotu adi qaydada aparılır, uçotun xüsusiyyətləri isə xarici malalanlarla hesablaşmalar zamanı yaranır.

Adətən kommersiya krediti məhsulun (malın tam kontrakt dəyərində deyil, onun müəyyən hissəsi məbləğində verilir.

Misal 9.8.1. Fərz edək ki, kontraktın dəyəri 100 000 ABŞ dolları təşkil edir. Kommersiya kreditinin şərtlərinə əsasən həmin məbləğin 40 faizi, yəni 40000 dolları nağd qaydada ödənilir, kontraktın dəyərinin 60 faizi, yəni 60 000 dolları isə möhlət(2 ay) verməklə ödənilir və bu zaman malsatana onun vermiş olduğu kommersiya kreditinin 15 %-i həcmində faiz hesablanır. Məhsulun (malın) göndərilməsi birbaşa həyata keçirilir.Bu əməliyyat uçotda belə əks etdiriləcək:

1. İxrac məhsulları (malları) anbara faktiki maya dəyəri ilə daxil olduqda:

DT 204-10 (205-10) - 45 000 man.

KT 202-00 (531-10) - 45 000 man

2. İxrac məhsulları (malları) xarici malalana birbaşa göndərildikdə:

DT 204-11 (205-11) – 45 000 man.

KT 204-10 (205-10) – 45 000 man.

3. İxrac məhsulları (malları) üzrə kommersiya xərcləri əks etdirildikdə:

- a) milli valyuta ilə:

DT 711-10 - 3 000 man.

KT 545-10 - 3 000 man.

- b) xarici valyuta ilə:

DT 711-11 - 2 000 dol. /1500 man.

KT 545-11 - 2 000 dol. /1500 man.

4. İxrac məhsulları (malları) üzrə gömrük rüsumları əks etdirildikdə:

c) milli valyuta ilə:

DT 711-10 - 2 000 man.

KT 521-12 - 2 000 man.

d) xarici valyuta ilə:

DT 711-11 - 3 000 dol. /2250 man.

KT 521-13 - 3 000 dol. /2250 man.

5. Xarici ixrac məhsulu (malı) alana hesab yazılmış və ödənilmək üçün sənədlər təqdim edilmişdir:

DT 211-11 - 40 000 dol. / 30 000 man.

DT 211-23 - 60 000 dol. / 45 000 man.

DT 211-23 - 9 000 dol. / 6 750 man ($60\,000 \times 15\% = 9\,000$ /6750 man.)

KT 601-11 -100 000 dol. / 75 000 man.

KT 611-90 - 9 000 dol. / 6 750 man.

Bu yazılış üçün əsas hesab-fakturadır (invoysdur). Beləliklə, 211-11 nömrəli subhesabda kontraktın nağd qaydada ödənilməli olan məbləği, 211-23 nömrəli subhesabda isə kontraktın veksellə ödəniləcək qalan məbləği və kommersiya krediti üzrə hesablanmış faiz məbləği öz əksini tapacaqdır. 601-11 nömrəli subhesabda satışdan olan gəlir, 611-90 nömrəli subhesabda isə kommersiya krediti üzrə hesablanmış faiz gəliri əks etdiriləcəkdir.

6. Satılmış məhsulun (malların) faktiki maya dəyəri silindikdə:

DT 701-11 - 45 000 man.

KT 204-11 (205-11) – 45 000 man.

7. Satılmış məhsulun (malların) satış maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-11 – 45 000 man.

KT 701-11 – 45 000 man.

8. İxrac məhsulunun (malının) satışından mənfəət əldə olunduqda:

DT 601-11 – 30 000 man.

KT 801- 00 – 30 000 man.

9. Kommersiya krediti üzrə faiz gəliri mənfəətə silindikdə:

DT 611-90 - 6750 man.

KT 801-00 - 6750 man.

10. Xarici malalardan məhsulun (malın) kontrakt dəyərinin 40 %-i (40000 dol.) daxil olduqda (məzənnə -1 dol. = 0,80 man.):

DT 223-11 (yaxud 223-12) – 40 000 dol. / 32 000 man.

KT 211- 11 - 40 000 dol / 32 000 man.

11. Yaranan məzənnə fərqi əks etdirildikdə :

DT 211-11 - 2 000 man.

KT 611-80 - 2 000 man.

12. Möhlət müddəti başa çatdıqdan sonra kommersiya krediti ilə satılmış məhsulun (malın) veksəl (tratta) üzrə məbləği (faiz də daxil olmaqla) müəssisənin bankdakı hesabına daxil olmuşdur (məzənnə 1 dol. = 0,78 man.)

DT 223-11 (yaxud 223-12) - 69 000 dol. / 53 820 man.

KT 211-23 - 60 000 dol. / 46 800 man.

KT 211-23 - 9 000 dol. / 7 020 man.

13. Yaranan məzənnə fərqi əks etdirildikdə:

DT 211-23 - 2 070 man.

KT 611-80 - 2 070 man.

14. Kommersiya xərcləri silindikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 801-00 - 5 000 man. (3 000 man.+ 2 000 man.)

KT 711-10 - 5 000 man.

b) xarici valyuta ilə:

DT 801-00 - 5 000 dol. (3 000 dol.+ 2 000 dol.) / 3 750 man.

KT 711-11 - 5 000 dol. (3 750 man.)

9.9. İxrac malları üzrə qaimə (kommersiya) xərclərinin uçotu

İxrac malları üzrə qaimə yaxud kommersiya xərclərinin uçotu, onların silinməsi qaydası məhsulların ixracı üzrə kommersiya xərclərinin uçotuna və silinməsi qaydasına tam uyğundur. Bu qayda paraqraf 9.5-də ətraflı şərh edilmişdir.

9.10. İxrac məhsullarının (mallarının) emal olunması şərtilə satışının uçotu

İxrac potensialını artırmaq, ixraca göndərilən məhsulların (malların) rəqabət qabiliyyətini və keyfiyyətini artırmaq məqsədi ilə ölkə ərazisindəki yaxud xaricdəki anbarlarda həmin məhsulların və malların emalı həyata keçirilir. Bu cür emal zamanı əlavə xərclər yaranır. Onlar həm milli valyuta, həm də xarici valyuta ilə çəkilə bilər. Odur ki, belə xərclərin uçotunun aparılması üçün Hesablar planında aşağıdakı 2 subhesabın açılması tövsiyyə olunur:

202-60 İxrac məhsullarının (mallarının) emalı üzrə xərclər-milli valyuta ilə;

202-61 İxrac məhsullarının (mallarının) emalı üzrə xərclər-xarici valyuta ilə.

Xərclər baş verdikcə belə yazılışlar tərtib edilə bilər:

DT 202-60, 202-61

KT 545-10, 545-11

Həmin xərclər ödənildikdə:

DT 545-10 KT 223-10

DT 545-11 KT 223-11 yaxud 223-12

Emala çəkilən xərclər ixrac məhsullarının (mallarının) üzərinə əlavə olunduqda:

DT 204-13 KT 202-60

DT 204-15 KT 202-61

DT 205-13 KT 202-60

DT 205-15 KT 202-61

Qalan bütün əməliyyatlar satışın qaydasından asılı olaraq uçotda əks etdiriləcəkdir. Bunlar isə əvvəlki paraqraflarda izah edilmişdir.

9.11. İxrac məhsullarının (mallarının) xaricdəki konsiqnasiya anbarlarından satışının uçotu

Məhsulların (malların) konsiqnasiya əsasında göndərilməsi yaxıd satışı o deməkdir ki, onların satışı xarici firma-komisionerin anbarından onun özü tərəfindən həyata keçirilir.

Konsiqnator (komisioner-firma) ilə konsiqnant(malsatan) arasında olan bütün münasibətlər xüsusi müqavilə bağlanmaqla rəsmiyyətə salınır. Xaricdə konsiqnasiya şərtləri əsasında satış üçün yüklənmiş məhsullar (mallar) üzrə aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

DT 204-15 (205-15)

KT 204-10 (205-10)

Uçot iki qiymətlə aparılır: faktiki maya dəyəri (buraxılış dəyəri) ilə və hesab-proformada (yəni ilkin hesabda) göstərilən kontrakt qiyməti ilə aparılır. Hesab, məhsul (mal)satan tərəfindən yazılır və malmüşayətedici sənədlərlə birlikdə konsiqnatora göndərilir. Ancaq hesab-proforma ödəniş üçün əsas deyildir. Ödənişi konsiqnator məhsul (mal) satıldıqdan sonra həyata keçirir. Konsiqnator malsatanın mülkiyyəti olan məhsulu (malı) üçüncü tərəfə satdığı üçün, üçüncü tərəfin öz öhdəliyini ödəyə bilməməsi və ya ödəməməsi təhlükəsi yaranır. Əgər konsiqnant ilə konsiqnator arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən sonuncunun - üçüncü tərəfin öhdəliyi yerinə yetirməsi üçün məsuliyyət daşması barədə xüsusi heç bir qeyd göstərilərsə, onda o (konsiqnator) öz adından üçüncü tərəf ilə bağladığı müqavilə üçün məsuliyyət daşımır.

Əgər konsiqnator məsuliyyət daşıyarsa, onda bu cür şərt beynəlxalq ticarətdə “**delkredere**” adlanır. Belə şərtlə komissiya müqaviləsi və nümayəndəlik müqaviləsi bağlanıla bilər. Konsiqnasiya müqaviləsi – komissiya müqaviləsinin bir növüdür, buna görə də ona **delkredere** şərtlərini daxil etmək lazımdır. Onda konsiqnator üçüncü şəxsin öz öhdəliyini yerinə yetirməsi üçün özü məsuliyyət daşıyacaqdır və satılmış məhsul (mal) üçün pul gəlirini satıcıya ödəyəcəkdir.

Məhsul (mal) konsiqnasiya anbarından satıldıqdan sonra satıcı müəssisə hesab-proformanın məlumatları əsasında hesab- faktura yazır və mühasibat uçotu hesablarında satılmış ixrac məhsulunu (malını) əks etdirir, bu zaman komission mükafatları xarici valyuta ilə kommersiya xərclərinə aid edilir, xarici malalanlara

yazılan hesabın məbləği isə kontrakt dəyəri ilə komission mükafatları arasındakı fərqi əks etdirir. Eyni zamanda satılmış məhsulun (malın) faktiki maya dəyəri (buraxılış qiyməti) satışa, kommersiya xərcləri (komisyon mükafatlarının da daxil olduğu) isə adi qaydada, yəni ümumi mənfəətə silinir.

Konsiqnasiya şərtləri əsasında ixrac məhsulunun (malının) satışı aşağıdakı mühasibat yazılışları ilə rəsmiyyətə salınır:

1. Xaricdə konsiqnasiya şərtləri əsasında satılmaq üçün müəssisədən ixrac məhsulu (malı) yüklənmişdir (birbaşa malgöndərilməsi şərti ilə):

DT 204-11 (205-11)

KT 204-10 (205-10)

2. İxrac məhsulu (malı) konsiqnatorun anbarına daxil olmuşdur:

DT 204-15 (205-15)

KT 204-11 (205-11) - faktiki maya dəyəri ilə

Əsas: konsiqnasiya müqaviləsinə əsasən konsiqnatorun sənədli təsdiqi (qəbul aktı, anbar qeydi) . Eyni zamanda 204-15 və 205-15 hömrəli subhesablarda əks etdirilən ixrac məhsulları (malları) hesab –proformada kontrakt qiymətləri ilə göstərilir.

3. İxrac məhsulları (malları) konsiqnasiya anbarından satıldıqda:

DT 211-11 - komisyon mükafatlar çıxılmaqla kontrakt dəyəri ilə

DT 711-11 - komisyon mükafatları məbləğinə

KT 601-11 - kontrakt məbləğinə (komisyon mükafatları da daxil olmaqla)

4. Satılmış ixrac məhsulları (malları) faktiki maya dəyəri ilə silindikdə:

DT 701-11 (faktiki maya dəyəri + komisyon məbləğinə)

KT 204-11 (yaxud 205-11)

5. Satılmış məhsulların (malların) satış maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-11 (faktiki maya dəyəri + komisyon məbləğinə);

KT 701-11 (faktiki maya dəyəri məbləğinə);

KT 711-11 (komisyon mükafatları məbləğinə).

6. Satışdan maliyyə nəticəsi müəyyən olunaraq silindikdə:

a) mənfəət olduqda:

DT 601-11

KT 801-00

b) zərər olduqda:

DT 801-00

KT 601-11

7. Satışdan pul vəsaiti daxil olduqda:

DT 223-11 (yaxud 223-12)

KT 211-11

8. Hesablaşmalar zamanı yaranan məzənnə fərqləri əks etdirildikdə:

a) müsbət məzənnə fərqinə:

DT 211-11

KT 611-80

b) mənfi məzənnə fərqinə:

DT 731-80

KT 211-11

Kommersiya xərclərinin uçotu əvvəlki paraqraflarda əks etdirilən qaydada aparılır.

9.12. İxrac məhsullarının (mallarının) vasitəçilər vasitəsilə satışının uçotu

XİF sahəsində vasitəçilər kimi ixtisaslaşdırılmış xarici ticarət firmaları çıxış edə bilirlər. Vasitəçi firma ilə ixrac məhsullarını (mallarını) satan arasında komissiya müqaviləsi imzalanır və ona əsasən vasitəçi mükafat müqabilində satıcı müəssisənin tapşırığı ilə xarici firma ilə kontrakt bağlamağı boynuna alır və bu kontraktın reallaşması üçün müəyyən öhdəlik götürür.

Komissiya müqaviləsində aşağıdakılar göstərilir: məhsulun (malın) keyfiyyətinə qoyulan tələblər, yüklənmənin və malın çatdırılması müddətləri, yüklənmə üzrə sənədlərin göndərilmə müddətləri, taraya, qablaşdırmaya, markirovkaya münasibətdə konkret tələblər, son kontrakt qiymətləri, məhsul (mal) üçün məsuliyyət, malsatanın kontraktın bağlanmasında iştirak etməsi qaydası, kontraktın viza olunması qaydası, komissiyon mükafatlandırmanın həcmi və s. Vasitəçinin xarici firma ilə bağladığı kontraktın şərtləri komissiya müqaviləsinin

şərtlərinə uyğun olmalıdır. Mal göndərilməsi müqaviləsindən, hansına görə ki, məhsul (mal) mülkiyyətçisini dəyişir, fərqli olaraq komissiya müqaviləsində məhsul (mal) üzərində mülkiyyət hüququ malsatandan vasitəçiyə keçmir. Malsatan məhsul (mal) üzərində mülkiyyət hüququnu xarici malalana keçənə qədər saxlayır. Vasitəçi isə yalnız komissiya müqaviləsində nəzərdə tutulan xidmətləri malsatana göstərir və bunun üçün komissiyon mükafatlar alır. Mühasibat uçotu həm vasitəçi, həm də malsatanda aparılır.

Vasitəçi özündə xarici malalanla və malsatanla hesablaşmaların uçotunu aparır, malsatan isə özünün uçotunda məhsulun (malın) yüklənib göndərilməsini və vasitəçilərlə hesablaşmaları əks etdirir.

Vasitəçi firmalarda mühasibat uçotu

Malsatandan ixrac üçün yüklənib göndərilmiş məhsullar (mallar) üzrə mal sənədlərini və hesabı alandan sonra vasitəçi onu aksept edir və eyni zamanda xarici malalana hesab- faktura göndərir:

DT 211-11 - 100 000 dol. / 80 000 man.

KT 531-10 - 100 000 dol. / 80 000 man.

1. Vasitəçi xarici valyuta ilə kommersiya xərclərini ödəmişdir:

DT 711-11 - 10 000 dol. / 8 000 man.

KT 223-11 - 10 000 dol. / 8 000 man.

2. İxrac məhsullarının (malının) satışından pul gəlirləri vasitəçinin bankdakı hesaba daxil olmuşdur:

DT 223-11 - 100 000 dol. / 78 000 man.

KT 211-11 - 100 000 dol. / 78 000 man.

3. Yaranan məzənnə fərqi uçotda əks etdirilmişdir (78 000-80 000 = -2 000 man):

DT 731-80 - 2 000 man

KT 211-11 -2 000 man.

4. Kommersiya xərcləri məbləğində vasitəçinin malsatana olan borcu azaldıldıqda:

DT 531-10 - 10 000 dol. / 8 000 man.

KT 711-11 - 10 000 dol. / 8 000 man..

5. Vasitəçiyə komisiyon məbləği (kontraktın 15 %-i həcmində) hesablandıqda, bu, uçotda vasitəçinin gəliri kimi əks etdirilir , eyni zamanda həmin məbləğ qədər malsatana olan borc azalmış olur($100\,000 \times 15\% : 100 = 15\,000$ dol.):

DT 531-10 - 15 000 dol.

KT 601-11 - 15 000 dol.

6. Vasitəçinin göstəriyi xidmətdən olan gəlir mənfəətə silindikdə:

DT 601-11 -15 000 dol.

KT 801-00 -15 000 dol.

7. Vasitəçinin bankdakı hesabından malsatana olan borc ödənilmişdir -75 .000 dol.

$(100\,000 - 10\,000 - 15.000)$: məzənnə 1 dol. = 0,78 man.

DT 531-10 - 75 000 dol. / 58 500 man.

KT 223-11 - 75 000 dol. / 58 500 man.

8. Vasitəçi üçün yaranan müsbət məzənnə fərqi $(75000 \times 0.80 - 75\,000 \times 0,78 = 1\,500$ man.

DT 531-10 - 1 500 man.

KT 611-80 - 1 500 man.

Malsatanda mühasibat uçotu

1. Kontraktın şərtlərinə uyğun olaraq məhsulun (malın) dəsti yüklənib birbaşa xarici

alıcının ünvanına göndərilmişdir(maya dəyəri ilə).

DT 204-11 (205-11) - 35 000 man.

KT 204-10 (205-10) - 35 000 man

2. Kommersiya xərcləri ödənilmişdir, manatla :

DT 711-10 - 1 000 man.

KT 223-10 - 1 000 man.

- 3.Yüklənmiş ixrac məhsuluna görə vasitəçiyə hesab yazılır və onun ünvanına göndərilir (məzənnə 1 dol. = 0,80 man):

DT 211-11 -75 000 dol. / 60 000 man.

KT 601-11 -75 000 dol. / 60 000 man.

4. İxrac məhsullarının satışından pul gəlirləri daxil olmuşdur (məzənnə 1 dol. = 0,78 man):
  - DT 223-11 - 75 000 dol / 58 500 man.
  - KT 211-11 - 75 000 dol / 58 500 man.
5. Yaranan mənfə məzənnə fərqi əks etdirildikdə (58 500 – 60 000):
  - DT 731-80 - 1 500 man.
  - KT 211-11 - 1 500 man.
6. Satılmış məhsulun (malın) faktiki maya dəyəri silinmişdir:
  - DT 701-11 - 35 000 man.
  - KT 204-11 - 35 000 man.
7. Satılmış məhsulun (malın) satış maya dəyəri satışdan gəlirə silinmişdir:
  - DT 601-11 - 35 000 man.
  - KT 701-11 - 35 000 man.
8. Satışdan maliyyə nəticələri müəyyən edilmiş və silinmişdir (58 500 – 35 000 = 23 500 man):
  - DT 601-11 - 23 500 man.
  - KT 801-00 - 23 500 man.
9. Kommersiya xərcləri silinmişdir:
  - DT 801-00 - 1 000 man.
  - KT 711-10 - 1 000 man.

9.13. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. İxrac əməliyyatları dedikdə nə başa düşülür:

- A) Valyutanın, valyuta sərvətlərinin, neftin, qazın, elektrik enerjisinin və istənilən daşınmaz əmlal kın, həmçinin səmənşinlər və yüklərin beynəlxalq daşınması üçün istifadə olunan hava, dəmir yolu, dəniz, su və avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin geri gətirilməmək şərti ilə AR-in ərazisindən xaricə çıxarılması əməliyyatıdır;
- B) Valyutanın, valyuta sərvətlərinin, neftin, qazın, elektrik enerjisinin və istənilən daşınmaz əmlal

- lakın geri gətirilməmək şərti ilə AR-in ərazisindən xaricə çıxarılması əməliyyatıdır;
- C) Valyutanın və valyuta sərvətlərinin, neftin, qazın və elektrik enerjisinin geri gətirilməmək şərti ilə AR-in ərazisindən xaricə çıxarılması əməliyyatıdır;
- D) Bütün cavablar doğrudur;
- E) Doğru cavab yoxdur.

2. İxrac malı dedikdə nə başa düşülür:

- A) AR-in gömrük ərazisindən keçirilən istənilən məhsul;
- B) AR-in gömrük ərazisindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən məhsul və mallar;
- C) AR-in gömrük ərazisindən keçirilən istənilən nəqliyyat vasitələri;
- D) AR-in gömrük ərazisindən sonradan geri gətirilmək şərti ilə keçirilən istənilən nəqliyyat vasitələri;
- E) Doğru cavab yoxdur.

3. İxrac məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin uçotu hansı hesabda aparılır:

- A) 201-00
- B) 221-00
- C) 211-00
- D) 202-00
- E) 222-00.

4. İxrac məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin tərkibinə daxil edilir:

- A) Məhsulun istehsalı ilə birbaşa bağlı olan xammal və material xərcləri ;
- B) İstehsal işçilərinin əmək haqqı və sosial sığortaya ayırma xərcləri;
- C) İstehsal avadanlıqlarının və qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya xərcləri;
- D) B və C-də göstərilən;
- E) A, B və C-də göstərilən.

5. İxrac məhsullarının istehsalı üçün istifadə olunmuş xammal uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 201-10
KT 431-00
- B) DT 201-20
KT 431-00
- C) DT 201-22
KT 431-00
- D) DT 202-10
KT 201-10
- E) Doğru cavab yoxdur.

6. İxrac məhsullarının istehsalı üçün istifadə olunmuş idxal materialları uçotda belə əks etdi-

rilir:

- A) DT 202-20
KT 201-20
- B) DT 201-20
KT 431-00
- C) DT 201-22
KT 431-00
- D) DT 202-10
KT 201-10
- E) Doğru cavab yoxdur.

7. İxrac məhsullarının istehsalında çalışan işçilərə əmək haqqı hesablandıqda uçotda belə əks

etdirilir:

- A) DT 202-20
KT 201-20
- B) DT 201-20
KT 531-00
- C) DT 202-30
KT 533-00
- D) DT 201-22
KT 431-00
- E) Doğru cavab yoxdur

8. İxrac məhsullarının istehsalında çalışan işçilərin sosial sığortasına ayırmalar edildikdə belə

yazılış tərtib etdirilir:

- A) DT 201-20;
KT 431-00;
- B) DT 202-31;
KT 522-00
- C) DT 201-22;
KT 431-00
- D) DT 202-30
KT 533-00;
- E) Doğru cavab yoxdur

9. İxrac məhsullarının istehsalında istifadə olunan maşın və avadanlıqlara amortizasiya hesab-

lanan zaman belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 202-31
KT 522-00
- B) DT 201-20
KT 531-00
- C) DT 202-40
KT 112-00
- D) DT 202-30
KT 533-00
- E) Doğru cavab yoxdur

10. İxrac məhsullarının istehsalı ilə əlaqədar baş verən digər xərcər ödənilən zaman belə yazılış tərtib etdirilir:

- A) DT 202-31
KT 522-00
- B) DT 201-20
KT 531-00
- C) DT 202-30
KT 533-00
- D) DT 202-50
KT 223-00
- E) DT 202-40
KT 112-00

11. İxrac məhsullarının istehsal maya dəyəri hansı hesabda formalaşır:

- A) DT 202-00
- B) DT 201-00
- C) DT 202-50
- D) DT 204-00
- E) DT 205-00

12. İstehsalatdan buraxılmış ixrac məhsulları anbara təhvil verildikdə aşağıdakı mühasibat yazılışı ilə uçotda əks etdirilir:

- A) DT 201-00
KT 431-00
- B) DT 201-00
KT 531-00
- C) DT 202-50

- KT 223-10
- D) DT 204-00
- KT 202-00
- E) DT 204-10
- KT 202-00

13. İstehsalatdan buraxılmış ixrac məhsulları uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 202-30
- KT 533-00
- B) DT 201-00
- KT 431-00
- C) DT 202-50
- KT 223-11
- D) DT 204-00
- KT 202-00
- E) DT 204-11
- KT 202-00

14. İstehsalatdan buraxılmış ixrac məhsulları birbaşa alıcı və sifarişçilərə göndərildikdə belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 202-31
- KT 522-00
- B) DT 204-11
- KT 202-00
- D) DT 201-20
- C) DT 531-00
- E) DT 202-10
- KT 201-10

15. İstehsalatdan buraxılmış ixrac məhsullarının anbara təhvil verilməsi hansı sənədlə rəsmiyyətə salınır:

- A) Qaimələrle ;
- B) Qəbul aktları ilə;
- C) Qaimələr və qəbul aktları ilə;
- D) Hesab-faktura ilə;
- E) Spesifikasiyalarla.

16. İxrac məhsullarının analitik uçotu hansı uçot reqistrində aparılır:

- A) Qruplaşdırma cədvəllərində;
- B) Analitik uçot kartoçkalarında;
- C) İnventor kartoçkalarında;

- D) Baş kitabda;
- E) Doğru cavab yoxdur.

17. İxrac məhsullarının analitik uçotunun təşkilinin hansı variantları vardır:

- A) Kartoçkalı ;
- B) Kartoçkasız;
- C) Cədvəl;
- D) A və B-də qeyd edilən.;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

18. Alıcı və satıcı arasında mal göndərilməsinin bazis şərtləri hansı sənəddə öz əksini tapır:

- A) Konosamentdə;
- B) Sövdələşmə pasportunda;
- C) Sertifikatda;
- D) Hesab-fakturada;
- E) Gömrük yük bəyannaməsində.

19. Beynəlxalq ticarətdə mal göndərilməsinin hansı bazis şəri daha çox istifadə edilir:

- A) Sərhəd-franko zavod;
- B) Sərhəd-franko təyinat stansiyası;
- C) Franko gəminin kənarı;
- D) Franko malalanın anbarı;
- E) Düzgün zavod yoxdur.

20. Sövdələşmə pasportunda hansı informasiyalar öz əksini tapır:

- A) İxracatçının və xarici kontragentin rekvizitləri;
- B) İxracatçının və xarici kontragentin bankının rekvizitləri;
- C) Kontraktın predmeti və xüsusi şərtləri, onu imza edən şəxslər;
- D) Yuxarıda qeyd edilənlər;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

21. Sövdələşmə pasportu neçə nüsxədə tərtib edilir:

- A) 1(bir);
- B) 2 (iki);
- C) 3 (üç);
- D) 4 (dörd);
- E) 5 (beş).

22. İxrac məhsulunun (malın) analitik uçotu hansı qaydada aparılır:

- A) Ölkələr və kontraktlar daxilində dəstlər üzrə;
- B) Ölkələr üzrə mal dəstləri üzrə;

- C) Kontraktlar üzrə;
- D) Alıcılar üzrə;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

23. İxracatçı tərəfindən birbaşa məhsul göndərilməsi hansı sənəd əsasında həyata keçirilir:

- A) Poçt qəbzləri;
- B) Cay konosamenti;
- C) Kontraktlar;
- D) Beynəlxalq qaimə;
- E) Düzgün cavab yoxdur;

24. Birbaşa göndərilən ixrac məhsulları aşağıdakı subhesabda uçota alınır;

- A) 204-12
- B) 204-13
- C) 204-11
- D) 204-10
- E) Düzgün cavab yoxdur.

25. Birbaşa göndərilən ixrac məhsulları (malları) uçotda hansı yazılışla əks etdirilir;

- A) DT 204-11
KT 204-10
- B) DT 204-12
KT 204-11
- C) DT 204-10
KT 202-00
- D) DT 204-11
KT 202-00

E) Düzgün cavab yoxdur.

26. Birbaşa göndərilməyən ixrac məhsulunun yüklənməsi və ölkədaxili yollarda hərəkəti zama-

nı aşağıdakı yazılış verilir:

- A) DT 204-12
KT 204-11
- B) DT 204-12
KT 204-10
- C) DT 204-11
KT 202-00
- D) DT 204-10

KT 202-00

E) Düzgün cavab yoxdur.

27. İxrac məhsulu limana yaxud sərhədyanı məntəqəyə gətirildikdə aşağıdakı kimi uçota alınır:

A) DT 204-11

KT 204-10

B) DT 204-12

KT 204-11

C) DT 204-13

KT 204-12

D) DT 204-11

KT 202-00

E) Düzgün cavab yoxdur.

28. Məhsul limandan yaxud sərhədyanı məntəqədən yüklənib göndərildikdə belə yazılış verilir :

A) DT 204-11

KT 204-10

B) DT 204-12

KT 204-11

C) DT 204-16

KT 204-13

D) DT 204-14

KT 204-13

E) Düzgün cavab yoxdur.

29. İxrac məhsulu xaricdəki təyinat məntəqəsində müvəqqəti saxlanma anbarına təhvil verildik-

də (mal alıcı tərəfindən hələlik qəbul edilmədikdə) belə uçota alınır:

A) DT 204-15

KT 204-14

B) DT 204-12

KT 204-11

C) DT 204-13

KT 204-12

D) DT 204-14

KT 204-13

E) Düzgün cavab yoxdur.

30. Məhsulun ixracı üzrə kommersiya xərclərinin uçotu hansı subhesablarda uçota alınır:

A) 701-10

B) 711-11

C) 711-12

D) 701-13

E) A və B-də göstərilən.

31. İxrac məhsulları(malları) üzrə kommersiya xərcləri (gömrük rüsumundan başqa) baş verdikdə (hesab təqdim edildikdə) aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

A) DT 801-00

KT 711-10

B) DT 711-10

KT 545-10

C) DT 801-00

KT 711-11

D) KT 711-11

KT 522-13

E) Heç biri doğru deyil.

32. İxrac məhsulları(malları) üzrə kommersiya xərcləri (gömrük rüsumundan başqa) ödənil-

dikdə aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

A) DT 801-00

KT 711-10

B) DT 711-10

KT 545-10

C) DT 545-10

KT 223-10

D) KT 711-11

KT 522-13

E) Heç biri doğru deyil.

33. İxrac məhsulları(malları) üzrə milli valyuta ilə gömrük rüsumları hesablanan zaman uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 801-00

KT 711-10

B) DT 711-10

KT 545-10

C) DT 801-00

KT 711-11

D) KT 711-10

KT 521-12

E) Heç biri doğru deyil.

34. İxrac məhsulları(malları) üzrə gömrük rüsumları ödənilən zaman uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 521-12

KT 223-10

B) DT 711-10

KT 545-10

C) DT 545-10

KT 223-11

D) KT 711-11

KT 522-13

E) Heç biri doğru deyil.

35. Kommersiya xərcləri silinən zaman belə yazılış tərtib edilir:

A) DT 801-00

KT 601-11

B) DT 711-10

KT 545-10

C) DT 801-00

KT 711-11

D) KT 711-10

KT 522-12

E) Heç biri doğru deyil

36. Hesablama metodu ilə satışın uçotu zamanı alıcılara göndərilmiş ixrac məhsulunun dəyəri-

nin ödənilməsi üçün hesab təqdim edildikdə uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 211-11 KT 601-11

B) DT 204-11 KT 204-10

C) DT 601-11 KT 801-00

D) DT 801-11 KT 701-11

E) DT 801-11 KT 711-10

37. Satılmış ixrac məhsulunun maya dəyəri silindikdə uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 204-11 KT 204-10
- C) DT 801-11 KT 701-11
- D) DT 701-11 KT 204-11
- E) DT 801-11 KT 711-10
- E) DT 801-11 KT 711-10

38. İxracatçı-satıcının hesabına ixrac məhsulunun satılışından vəsait daxil olmuşdur. Bu əmə-

liyyata mühasibat yazılışı tərtib edin:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 611-11 KT 701-11
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 223-11 KT 244-11
- E) DT 223-11 KT 211-11

39. İxrac məhsulunun satılışından vəsait daxil olan zaman yaranan müsbət məzənnə fərqi

uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 211-11 KT 611-80
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 611-11 KT 801-00
- E) DT 223-11 KT 221-11

40. İxrac məhsulunun(malın) satılışından əldə edilən məfəət maliyyə nəticələrinə aid edildikdə

uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 601-11 KT 801-00
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 211-11 KT 611-80
- E) DT 223-11 KT 221-11

41. İxrac mallarının hərəkəti barədə məlumatları hansı hesabın vasitəsi ilə əldə etmək olar:

- A) 201-00
- B) 202-00
- C) 203-00
- D) 204-00
- E) 205-00

42. Əldə edilmiş ixrac malları anbara daxil olan zaman uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 205-12 KT 205-10
- C) DT 205-14 KT 205-13
- D) DT 205-10 KT 531-10
- E) DT 205-15 KT 205-14

43. İxrac malları üzrə milli valyuta ilə kommersiya xərcləri baş verdikdə belə mühasibat yazılışı tərtib edilir:

- A) DT 711-10 KT 545-10
- B) DT 711-11 KT 545-11
- C) DT 711-11 KT521-13
- D) DT 701-11 KT 205-11
- E) DT 801-00 KT 711-11

44. İxrac mallarına görə xarici malalanlardan avans daxil olduqda hansı müxabirə tərtib olunur:

- A) DT 211-11 KT 601-11
- B) DT 223-11 KT 543-10
- C) DT 204-11 KT 202-00
- D) DT 701-11 KT 205-11
- E) DT 543-10 KT 211-11

45. Kommersiya krediti qaydasında xarici malalanlara satılmış ixrac malları uçotda belə əks

etdirilir:

- A) DT 223-11 KT 543-10
- B) DT 205-11 KT 205-10
- C) DT 211-23 KT 601-11
- D) DT 701-11 KT 205-11
- E) DT 543-10 KT 211-11

46. Kommersiya krediti üzrə hesablanmış faiz gəliri uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-11 KT 543-10
- B) DT 211-23 KT 601-11
- C) DT 543-10 KT 211-11
- D) DT 701-11 KT 205-11
- E) DT 211-23 KT 611-90

47. Kommersiya krediti üzrə hesablanmış faiz gəliri mənfəətə silindikdə belə mühasibat yazılı-

şı edilir:

- A) DT 223-11 KT 543-10
- B) DT 211-23 KT 601-11
- C) DT 611-00 KT 801-00
- D) DT 701-11 KT 205-11
- E) DT 543-10 KT 211-11

48. Kommersiya krediti ilə satılmış məhsulun (malın) veksəl üzrə məbləği (hesablanmış faiz də daxil olmaqla) müəssisənin bankdakı valyuta hesabına daxil olmuşdur. Bu əməliyyat uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

- A) DT 223-11 KT 211-23
- B) DT 223-11 KT 222-11
- C) DT 211-23 KT 611-91
- D) DT 223-11 KT 543-10
- E) DT 543-10 KT 211-11

49. İxrac məhsullarının (mallarının) emalı üzrə xarici valyuta ilə xərclər baş verdikdə uçotda

belə əks etdirilir:

- A) DT 202-60 KT 545-10
- B) DT 202-60 KT 223-10
- C) DT 223-11 KT 543-10
- D) DT 202-61 KT 545-11
- E) DT 543-10 KT 211-11

50. İxrac məhsullarının (mallarının) emalı üzrə xərclər əlavə edilir:

- A) İxrac məhsullarının(mallarının) dəyərinə;
- B) Maya dəyərinə;
- C) Kommersiya xərclərinə;
- D) İnzibati xərclərə;
- E) Doğru cavab yoxdur.

X Fəsil. İdxal əməliyyatlarının uçotu

10.1. İdxal əməliyyatları, onların uçotunun aparılmasının normativ-hüquqi

bazası

Malların idxalı onların xaricdən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə geri qaytarılma öhdəliyi olmadan gətirilməsidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə-idxalçı idxal mallarını alıb anbara gətirdikdən sonra mühasibat uçotunda əks etdirilir. İdxal mallarının xarici valyuta ilə ifadə olunmuş dəyərini milli valyutaya çevirən zaman həmin malın mühasibat uçotuna qəbul edildiyi vaxtda olan məzənnə əsas götürülməlidir.

İdxal mallarının faktiki maya dəyəri (maya dəyəri) aşağıdakı xərclərdən ibarətdir:

a) malın kontrakt (satınalma) dəyərindən. Bazis şərtlərindən asılı olaraq kontrakt dəyərinə xarici malsatan tərəfindən ödənilən və malın dəyərinə daxil edilən kommersiya (qaimə) xərclərinin bir hissəsi daxil ola bilər;

b) kontrakt qiymətinə daxil edilməyən və alıcılar tərəfindən malın qiymətindən əlavə ödənilən kommersiya xərcləri:

- nəqliyyat xərcləri;
- yüklənmə və boşaltma xərcləri;
- saxlanma xərcləri;

- gömrük rüsumları və yığımları;
- sair xərclər.

İdxal üzrə kommersiya xərclərinin tərkibi ixrac üzrə kommersiya xərclərinin tərkibinə oxşardır. Malın kontrakt dəyərindən artıq olan və əsas hissəsinin idxalçı tərəfindən ödənilməsi qaydası bazis şərtləri ilə müəyyən olunur.

İdxal mallarının faktiki dəyərinin(maya dəyərinin) formalaşdırılması üçün xərclərin bir hesabda(subhesabda) yığılması məqsədəuyğundur. Bunun üçün Hesablar planında 205-36 nömrəli “Müəssisənin (təşkilatın) anbarlarında olan idxal malları” adlı subhesabdan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bundan sonra, daxil olmuş malın təyinatından asılı olaraq mallar həmin hesadan -111-30, 111-40, 111-50, 113-10, 113-20, 113-30, 201-00 nömrəli hesablara mədaxil edilir. Əgər idxal malı satış üçün nəzərdə tutularsa, onda mal yüklənib göndərilənə (satılana) qədər 205-36 nömrəli hesabda qalmaqda davam edəcəkdir.

İdxal malının malsatandan malalana doğru hərəkəti barədə informasiya əldə etmək və nəzarəti həyata keçirmək üçün Hesablar planında 205-30 - 205-36 nömrəli subhesablardan istifadə etmək tövsiyyə olunur.

İdxal mallarının gömrük dəyərinə malın kontrakt dəyəri, eləcə də xarici valyuta ilə ödənilmiş kommersiya xərcləri daxil edilir. İdxalçı Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydalarda idxal malları üzrə ƏDV ödəyir. ƏDV-nin hesablanması zamanı vergitutma bazası kimi malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumları və aksizlər (aksizli mallar üzrə) götürülür. Yəni :

$$\mathbf{GD + GR + AV = \text{ƏDV-nin vergitutma bazası}}$$

ƏDV-nin vergi stavkası 18%-dir. Aksizlər üzrə vergi bazası kimi aksizli malların gömrük dəyəri və ödənilməli olan gömrük rüsumlarının məbləği götürülür. Yəni:

$$\mathbf{GD + GR = AV-nin vergitutma bazası.}$$

Əgər aksiz dərəcəsi mütləq məbləğdə (ölçü vahidi üçün) müəyyən edilmişsə, onda aksizin məbləği gətirilən aksizli malların natural ifadədə həcminə əsasən müəyyən olunur.(məsələn, spirtli içkilər, tütün məmulatları üzrə və s.).

Malların idxalı üzrə əməliyyatlarda ƏDV və aksizlər AR-in valyutası ilə hesablanır. Ödəyicinin arzusu ilə həmin vergilər xarici valyuta ilə də ödənilə bilər

(gömrük orqanının razılığı ilə).

ƏDV və aksizlər idxal mallarının gömrük rəsmiləşdirilməsini həyata keçirən gömrük orqanına ödəməlidir. Əgər mallar beynəlxalq göndərişlər üsulu ilə göndərilərsə, onda ƏDV və aksizlər dövlət rabitə müəssisəsinə ödənilir ki, onlar da həmin vergiləri öz növbəsində ölkənin gömrük orqanlarının hesabına köçürürlər.

10.2. Müəssisənin xarici bazara birbaşa çıxışı şəraitində idxal mallarının nağd qaydada satın alınmasının uçotu

İdxal mallarının nağd qaydada bazara birbaşa çıxış şərtilə alınması zamanı baş verən təsərrüfat əməliyyatları aşağıdakı sxem üzrə uçota alınır:

Öz ünvanına yüklənib göndərilmiş idxal malı üzrə sənədi və hesab-fakturanı xarici malsatandan aldıqdan sonra alıcı onu aksept edir:

a) birbaşa mal idxalı sxemi üzrə:

DT 205-33 -100 000 dol. / 80 000 man.

KT 531-11 - 100 000 dol. / 80 000 man.- malın kontrakt dəyəri yaxud bütün mərhələlərdə uçot sxemi üzrə :

DT 205-31 -100 000 dol. / 80 000 man.

KT 531-11 - 100 000 dol. / 80 000 man.- malın kontrakt dəyəri .

b) alıcının malın Azərbaycan Respublikasının sərhəddinə gətirilməsi üzrə kontrakt dəyərinə daxil edilməyən **daşıma xərcləri** – dollarla-10000 dol. / 8000 man.

DT 205-31 -10 000 dol. / 8 000 man.

KT 223-11 - 10 000 dol. / 8 000 man. yaxud

KT 223-12 - 10 000 dol. / 8 000 man

c) DT 205-32 - 110 000 dol. / 88 000 man

KT 205-31 - 110 000 do.l / 88 000 man

ç) **gömrük rüsumları** idxal olunan malın gömrük dəyərinin (kontrakt dəyəri + daşıma xərcləri) 10%-i həcmində hesablanır – 11 000 dol. $((10\,000 + 10\,000) \times 10\% : 100)$). Məzənnə 1dol. = 0,82 man. (GYB-nin tərtib olunduğu dövrə) – 9 020 man (11000 x 0,82man).

- gömrük rüsumları hesablandıqda:

DT 205-32 -11000 dol. / 9 020 man.

KT 521-17 - 11000 dol. / 9 020 man. yaxud

- gömrük rüsumları ödənildikdə:

DT 521-17 -11 000 dol. / 9 020 man.

KT 223-11 - 11 000 dol. / 9 020 man. yaxud

KT 223-12 - 11 000 dol. / 9 020 man.

Malın gömrük dəyərinin 0.5%-i həcmində xarici valyuta ilə gömrük yığımı hesablanmışdır – $550 \text{ dol.} (110\,000 \times 0.5 \% : 100) - 550 \text{ dol.} \times 0,82 \text{ man.} = 451 \text{ man.}$

DT 205-32 -550 dol. / 451 man.

KT 545-11 - 550 dol. / 451 man.

- gömrük yığımları ödənildikdə;

DT 545-11 - 550 dol. / 451 man.

KT 223-11 - 550 dol. / 451 man. yaxud

KT 223-12 - 550 dol. / 451 man.

- aksiz vergisi hesablandıqda (aksizli mallar üzrə):

DT 205-32

KT 521-15

- aksiz vergisi ödənildikdə:

DT 521-15

KT 223-11 yaxud

KT 223-12

- **ƏDV hesablanmışdır -18 %:** ƏDV-nin vergitutma bazası:

GD - 110 000 dol / 8000 man + gömrük rüsumları 11 000 dol / 9020 man.+ aksiz vergiləri - 0 = 121 000 dol / 97 020 man.

ƏDV-nin vergitutma bazası – 121 000 dol.

ƏDV-nin məbləği : $121\,000 \times 18 \% : 100 = 21\,780 \text{ dol.}$

ƏDV hesablandıqda (məzənnə 1 dol. =0,80 man)

DT 241-12 - 21 780 dol. / 1 742,4 man.

KT 521-15 - 21 780 dol. / 1 742,4 man.

- ƏDV ödənildikdə (məzənnə 1 dol. =0,80 man)

DT 521-15 - 21 780 dol. / 1 742,4 man.

KT 223-11 - 21 780 dol. / 1 742,4 man. yaxud

KT 223-12 - 21 780 dol. / 1 742,4 man.

- Gömrük dəyərinin 0,1 %-i həcmində gömrük yığımı hesablandıqda - 88 man.

(88 000 x 0,1 %: 100);

DT 205-32 - 88 man.

KT 545-10 - 88 man.

- Gömrük yığımı ödənildikdə:

DT 545-10 - 88 man.

KT 223-10 - 88 man.

1. İdxal edilmiş mala görə xarici malsatanın hesabı ödənilmişdir. Valyutanın köçürüldüyü gün məzənnə 1 dol. = 0,78 man. olmuşdur.

DT 531-11 -100 000 dol. / 78 000 man.

KT 223-11 -100 000 dol. / 78 000 man.

Məzənnə fərqi - 80 000- 78 000 = 2 000 man.

DT 531-11 - 2 000 man.

KT 611-80 - 2 000 man.

2. İdxalçı (malalan) malın sərhəd məntəqəsindən özünün yerləşdiyi yerə çatdırılması üçün xərclər çəkmişdir:

- kömrük anbarında saxlanma xərcləri 300 man.
- daşınma xərcləri 500 man.
- sığorta xərcləri 200 man.
- sair xərclər 150 man.

Əsas xərcin yekunu	1150 man.

DT 205-32 -1150 man. KT 223-10	1150 man.

+ ƏDV 18 % (18% x 1150 : 100)	207 man.

DT 241-11 KT 223-10	207 man.

Cəmi xərclər

1357 man.

Akkreditiv hesablaşma forması tətbiq edildikdə ikinci əməliyyatın (əməl. 2-nin) əvəzinə aşağıdakı yazılışlar ediləcəkdir:

2a) Xarici malsatanın bankında akkreditiv açılmışdır. Akkreditivin açıldığı tarixdə məzənnə 1 dol. = 0,82 man olmuşdur:

DT 224-13 - 105 000 dol. / 94 300 man.

KT 223-11 - 105 000 dol. / 94 300 man. yaxud

KT 223-12 - 105 000 dol. / 94 300 man.

2b) Xarici malsatanın idxal olunan mala görə öhdəliyi (kreditor borcunun) ödənilməsi akkreditivlə həyata keçirilmişdir. Məzənnə 1 dol. = 0,80 man.

DT 531-11 -100 000 dol. / 80 000 man.

KT 224-13 -100000 dol. / 80 000 man.

Məzənnə fərqi 82000 – 80000 = 2000 man.

DT 531-11 - 2 000 man

KT 611-80 - 2 000 man.

2c) Akkreditivin istifadə olunmayan məbləği malalanın bankdakı valyuta hesabına köçürülmüşdür. Məzənnə 1 dol. = 0,75 man .

DT 223-11 - 5 000 dol. / 3 750 man.

KT 224-13 - 5 000 dol. / 3 750 man.

Məzənnə fərqi – 350 man (3 750 man. – 4 100 man)

DT 731-80 - 350 man.

KT 224-13 - 350 man.

3. Malalanın anbarına daxil olmuş idxal malı mədaxil edilmişdir. Faktiki maya dəyəri yaxud uçot qiyməti (əldə olunma ilə əlaqədar xərclər) aşağıdakılardan ibarətdir :

- malın kontrakt dəyəri - 78 000 man.
- alıcı tərəfindən malın AR-in sərhəddinə gətirilməsi üzrə kontrakt dəyərində daxil edilməyən daşınma xərcləri – 8.000 man.
- gömrük rüsumları - 9020 man.
- gömrük yığımı - 451 man.

- aksiz vergisi - 0 man.
- gömrük yığımı - 88 man.
- sərhəd məntəqəsindən malın daşınması xərcləri – 1150 man.

İdxal olunan malın faktiki maya dəyəri - 96 709 manat:

DT 205-36 - 96 709 man.

KT 205-32 - 78 000 man (2 000 man. məzənnə fərqi çıxılmaqla)

KT 205-32 - 8 000 man

KT 205-32 - 9 020 man.

KT 205-32 - 451 man.

KT 205-32 - 88 man.

KT 205-32 - 1150 man.

10.3. İdxal əməliyyatları üzrə avans ödənişlərinin uçotu

İdxal malının əldə edilməsi üzrə kontraktla mal satanın malın göndərilməsindən əvvəl avans verməsi nəzərdə tutula bilər. Adətən avans masatana çox tanınmış xarici bankın alıcıya verdiyi zəmanət şərti ilə verilir ki, bu da malsatanın öz öhdəliyini yerinə yetirməyəcəyi halda verilmiş avansın itirilməsi riskini aradan qaldırmaq üçün edilir. Avansın köçürülməsi ya alıcının valyuta hesabından köçürmə, ya da malsatanın bankında açılmış akkreditivdən həyata keçirilir.

Malsatanın hesabı ödənildikdə verilmiş avans məbləği nəzərə alınır. Əvvəlcədən ödəniş də avans ödənişinə bərabər tutulur. Əvvəlcədən ödəniş o ödəniş hesab edilir ki, o malın AR ərazisinə gətirilməsinə qədər edilir, gətirilmə isə malın gömrük rəsmiləşdirilməsi anında tanınır. Bu qaydadan çıxış etsək görürük ki, xarici malsatan tərəfindən yüklənmiş, yolda olan, lakin AR-in gömrük ərazisinə daxil olmamış və gömrük rəsmiləşdirilməsini keçməmiş mallar üçün edilmiş ödəniş də ilkin ödəniş sayılır. Qeyd edilənləri misalla nəzərdən keçirək.

1. Malsatanın hesabına köçürməkdən ötrü malalan xarici valyutanın alınması üçün pul köçürmüşdür (ilkin ödəniş üçün 100 000 dollar + 1600 man. bankın komissiyası tələb edilir). Məzənnə 1 dol. = 0,80 man.

DT 222-10 - 81 600 man.

KT 223-10 - 81 600 man. yaxud

KT 223 - 81 600 man.

Alınmış xarici valyuta müəssisənin xaricdəki valyuta hesabına köçürülmüşdür - 100 000 dol (məzənnə 1 dol. = 0,80 man):

DT 222-11 - 100 000 dol. / 80 000 man.

KT 222-10 - 100 000 dol. / 80 000 man. sonra isə

DT 223-12 - 100 000 dol. / 80 000 man.

KT 222-11 - 100 000 dol. / 80 000 man.

2. Xarici valyutanın alınmasına köçürülmüş pul vəsaitlərinin 2 %-i həcmində komisyon mükafatlandırma aparılmışdır:

DT 731-91 - 1 600 man.

KT 222-10 - 1 600 man.

3. Alınmış xarici valyuta alınacaq idxal malı üçün ilkin olaraq xarici malsatana avans köçürülmüşdür (məzənnə 1 dol. = 0,81 man).

DT 243-10 - 100 000 dol. / 81 000 man.

KT 223-12 - 100 000 dol. / 81 000 man.

Məzənnə fərqi

DT 223-12 - 1 000 man.

KT 611-80 - 1 000 man.

4. Malın satın alınması ilə bağlı qalan əməliyyatlar bu fəslin 2-ci paragrafında olduğu kimidir. Yalnız malsatanla haqq-hesab edildikdə əvvəlcədən alınmış avans nəzərə alınacaqdır:

DT 531-11 - 100 000 dol. / 81 000 man.

KT 243-10 - 100 000 dol. / 81 000 man.

10.4. İdxal əməliyyatları üzrə zəmanət məbləğlərinin uçotu

Maşın və avadanlıqların əldə edilməsi üzrə malsatanın hesabı ödənilərkən kontraktda ondan zəmanət məbləğinin tutulması şərti qoyula bilər. Zəmanət məbləği adətən malın kontrakt dəyərindən faizlə hesablanır. Alıcı tərəfindən saxlanılan zəmanət məbləği alıcının bankında zəmanət müddəti qurtaranadək saxlanıla (dondurula) bilər. Saxlanılan zəmanət öhdəliyi malalanın hesablarında ya da hansısa hesabda (mühasibat uçotu hesabı nəzərdə tutulur) ayrıca kreditor borcu kimi əks etdirilir. Uzunmüddətli zəmanət öhdəliklərinin uçotunun 412 nömrəli “Xarici valyuta ilə uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri”, qısamüddətli zəmanət öhdəliklərinin uçotunun isə 512 nömrəli “Xarici valyuta ilə qısamüddətli zəmanət öhdəlikləri” adlı hesablarda aparılması tövsiyyə olunur.

Zəmanət müddəti kontraktda (müqavilədə) öz əksini tapır. Adətən müddət 1 ildən yuxarı olur. Zəmanət müddətində maşın və avadanlıq alıcı tərəfindən sınaqdan keçirilir. Əgər sınaq yaxud istismar müddətində hansısa defekt aşkara çıxarılsa, onda həmin defekt kontraktda (müqavilədə) nəzərdə tutulan şərtlərə uyğun olaraq ya malsatan, ya da malalan tərəfindən aradan qaldırılır. Defektin aradan qaldırılması üzrə bütün xərclər zəmanət məbləği hesabına ödənilir. Zəmanət müddəti qurtardıqdan sonra maşın yaxud avadanlığın qəbulu aktı (protokolu) tərtib olunur və zəmanət məbləği (yaxud onun qalığı) malsatana köçürülür. Zəmanət məbləğinin uçotunun aşağıdakı konkret misal əsasında nəzərdən keçirək.

Misal 10.4.1. Rezident -müəssisə xarici- malsatandan avadanlıq əldə etmişdir- 120 000 ABŞ dolları məbləğində. Malsatanın hesabı ödənilərkən onun avadanlığın kontrakt dəyərinin 20%-i, yəni 24 000 dollar məbləğində 6 ay müddətinə zəmanət pulu kimi saxlanılmışdır. Həmin dövrdə məzənnə -1 dol. = 0,80 manat olmuşdur. Beləliklə malsatana 96.000 dollar köçürülmüş, onun manat ekvivalenti 76 800 man. təşkil etmişdir. Sözügedən avadanlığın tam faktiki maya dəyəri 150 000 dollar yaxud 120 000 manat təşkil edir. Malsatana 96 000 dollar köçürülərkən məzənnə 1 dol. = 0,80 man olmuşdur. Qalan məbləğ kreditor borcu kimi əks etdirilməkdə davam edəcəkdir – 24 000 dol /19 200 manat .

Avadanlığın işə salınması zamanı defekt müəyən olunmuş, onun düzəldilməsi üçün podratçı təşkilat ilə müqavilə imzalanmış, 6 aydan sonra işlər başa çatmış və yerinə

yetirilən işlərə görə həmin təşkilat rezident-müəssisəyə hesab təqdim etmişdir – 15200 manat. Həmin məbləğ qədər malsatana olan borc(15200 man.) silinmişdir. Qalan zəmanət məbləği yəni 4000 manat (19 200- 15 200) malsatanın hesabına köçürülmüşdür. Bu zaman məzənnə belə olmuşdur 1 dol. = 0,83 man (4 000 x 0,83 man = 4 819 dol.) Beləliklə malsatana köçürülən məbləğ 4 819 dollar təşkil edir.

Defektin düzəldilməsi ilə əlaqədar çəkilmiş xərclər, yəni 15 200 man. avadanlığın ilkin dəyərində öz əksini tapdığı üçün onu əlavə olaraq həmin avadanlığın maya dəyərinə daxil etmək lazım gəlmir. Lakin əgər avadanlıqdakı defektin düzəldilməsi ilə bağlı xərclər malsatan tərəfindən ödənilmişsə, onda həmin xərcləri avadanlığın maya (ilkin) dəyərinə daxil etmək lazım gəlir.

Yuxarıdakı əməliyyatlar mühasibat uçotunda əks etdirilərkən belə yazılışlar tərtib olunacaqdır:

1. Malsatana olan borc zəmanət məbləği çıxılmaqla köçürülmüşdür- 96.000 dol./ 76800 man.

DT 531-11 – 96 000 dol. / 76 800 man.

KT 223-11 – 96 000 dol. / 76 800 man. yaxud

KT 223-12 – 96 000 dol./ 76 800 man.

Qeyd: 531-11 nömrəli hesabda, yəni onun kreditində malsatana borc kimi 24000 dol./ 19 200 manat əks etdirilməkdə davam edəcəkdir. Əslində bu məbləğ zəmanət məbləğidir.

2. Rezident müəssisə olkə daxilində fəaliyyət göstərən podratçı təşkilatın köməyilə avadanlığın defektini aradan qaldırır və onun hesabını aksept edir- 15200 man., o cümlədən ƏDV 2 319 man.

DT 531-11 - 12 881 man.

DT 241-10 - 2 319 man.

KT 531-10 - 15 200 man.

3. Defektin aradan qaldırılması ilə bağlı podratçı təşkilatın hesabı ödənilmişdir.

DT 531-10 - 15 200 man.

KT 223-10 - 15 200 man.

4. Zəmanət məbləğinin qalan hissəsi, yəni 4000 manatı xarici malsatana köçürülmüşdür. Pulun köçürüldüyü tarixə məzənnə 1 dol. = 0,83 man. təşkil etmişdir. Onda malsatana köçürülən dolların məbləği – $4000 \times 0,83 = 4819$ dollar olacaqdır:

DT 531-11 - 4 819 dol. / 4 000 man.

KT 223-11 - 4. 819 dol. / 4 000 man. yaxud

KT 223-12 - 4. 819 dol. / 4 000 man.

10.5. İdxal mallarının kommersiya krediti şərti ilə əldə edilməsinin uçotu

İdxal malları kommersiya krediti şərti ilə əldə edilə bilər. Kommersiya kreditinin həcmi, adətən malın kontrakt dəyərinə nisbətən müəyyən edilir. Malın kontrakt dəyərinin qalan hissəsi (məbləği) malsatana nağd qaydada ödənilir. Kommersiya krediti məbləğində malsatan tərəfindən malalana tərəfindən köçürmə vekseli (tratta) yazılır. Vekseldə malın möhlətlə veriləcək kontrakt dəyəri ilə yanaşı faiz məbləği də göstərilir. Ancaq köçürmə vekseli tərtib edilməyə də bilər. Kommersiya krediti ilə malların idxalını və onun uçotunu misalla nəzərdən keçirək:

Misal 10.5.1. Rezident –müəssisə xarici malsatanla kontrakt dəyəri 20000 ABŞ dolları təşkil edən mal alınmasına dair müqavilə imzalamışdır. Sadəlik üçün deyək ki, mal göndərilməsinin DDP bazis şərti tətbiq edilir, yəni mal, malalanın ərazisində təhvil verilir və buna görə də malın gömrük tənzimlənməsi, gömrük rüsumları, yığımları və qalan digər xərclər malsatan tərəfindən ödənilir və malın kontrakt dəyərinə daxildir.

Kontrakta əsasən malın dəyərinin 20 %-i nağd ödənilir- 4 000 dol ($20\,000 \times 0,20$), qalan 80 %-i veksellə ödənilməsi nəzərdə tutulur – 16 000 dol ($20\,000 \times 0,80$). Kontrakta əsasən veksellə malın dəyəri 12 ay ərzində hər 6 aydan bir ödəniləcəkdir. Veksellər üzrə faiz dərəcəsi 15 % təşkil edir. Faiz məbləği 2400 dollar ($16\,000 \times 15\%$) təşkil edəcəkdir. Cəmi veksəl üzrə ödəniləcək məbləğ $16\,000 + 2400 = 18\,400$ dol. Olacaqdır. Birinci 6 ayın sonunda 10000 dollar, ikinci 6 ayın sonunda isə 8 400 dollar ödənilməsi nəzərdə tutulur. Mühasibat yazılışları belə olacaqdır:

1. Xarici malasatandan daxil olmuş hesab aksept edilmişdir- 20 000 dollar.

Dolların məzənnəsi 1 dol. = 0,80 man.

DT 205-31 - 20 000 dol. / 16 000 man.

KT 531-11 - 20 000 dol / 16 000 man.

2.Malın kontrakt dəyərinin 20%-i malsatana köçürülmüşdür. – 4 000 dol./3 120 man.

Məzənnə 1 dol. = 0,78 man.

DT 531-11 - 4 000 dol. / 3 120 man.

KT 223-11 - 4 000 dol / 3 120 man.yaxud

KT 223-12 - 4 000 dol / 3 120 man.

3.Malsatanın vekseli 18 400 dollar məbləğində malalan tərəfindən aksept edilmişdir.(məzənnə 1 dol. = 0,78 man).

- Malın kontrakt dəyərinin ödənilməmiş məbləğinə- 16 000 dol. (kontraktın 80 %-i):

DT 531-11 16 000 dol. / 12 480 man.

KT 531-12 16 000 dol. / 12 480 man.

- Veksel üzrə hesablanmış faiz məbləğinə -2 400 dol.

DT 205-31 2 400 dol. /1872 man.

KT 531-12 2 400 dol. /1 872 man.

531 nömrəli subhesab üzrə məzənnə fərqi 400 man. (16 000-3 120-12 480):

DT 531-11 400 man.

KT 611-80 400 man.

4.Daxil olmuş idxal malı alıcının anbarına mədaxil edilmişdir- faktiki maya dəyəri ilə 17 472man. (12 480+ 3120+ 1872) man:

DT 205-36 - 17 872 man.

KT 205-31 - 17 872 man.

5. Birinci 6 ayın sonunda veksel üzrə malsatana olan borc köçürülmüşdür- 10 000 dollar (məzənnə 1 dol.= 0,80 man):

DT 531-12 10 000 dol./ 8 000 man

KT 223-11 10 000 dol./ 8 000 man. yaxud

KT 223-12 10 000 dol. / 8000 man.

Məzənnə fərqi- 200 man (10 000x 0,78 – 10 000 x 0,80):

DT 731-80 200 man.

KT 531-12 200 man.

5. İkinci 6 ayın sonunda veksəl üzrə malsatana olan borc köçürülmüşdür- 8.400 dol.

(məzənnə 1 dol. = 0,76 man):

DT 531-12 8 400 dol./ 6 384 man.

KT 223-11 8 400 dol. / 6 384 man. yaxud

KT 223-12 8 400 dol. / 6 384 man.

Məzənnə fərqi 168 man (8400 x 0,78man.- 8400 x 0,76man):

DT 531-12 168 man.

KT 611-80 168 man.

10.6. İdxal mallarının vasitəçilər vasitəsilə (komissiya müqaviləsi əsasında) əldə edilməsinin uçotu

Malların idxalı rezident-vasitəçi müəssisə tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bunun üçün sifarişçi- malalan (komitent) ilə vasitəçi (komissioner) arasında komissiya müqaviləsi bağlanır. Bu müqaviləyə əsasən komissioner ilə xarici malsatan-firma arasında kontrakt bağlanır, onun bir nüsxəsi də komitentə verilir. Komissioner kontraktın yerinə yetirilməsinə nəzarət edir və xarici malsatan ilə hesablaşmaları həyata keçirir. Malsatandan daxil olan idxal malı komissionerin mülkiyyətinə deyil, komitent mülkiyyətinə keçdiyi üçün komissionerin balansında əks etdirilmir. İdxal malı komissionerin anbarında müvəqqəti qala bilər.

Malın əldə edilməsi yaxud tədarükü üzrə bütün xərclər komitent hesabına komissioner tərəfindən çəkilir. Gömrük rüsumları və yığımlarını həm komitent, həm də komissioner ödəyə bilər. Lakin bütün hallarda həmin məbləğlər daxil olan idxal malının maya dəyərinə silinir.

Xarici malsatanın hesabını komissioner öz vəsaiti ya da komitent vəsaiti hesabına ödəyə bilər. Komitent komissionerin çəkdiyi bütün xərcləri və onun

göstərdiyi xidmətin dəyəri kimi komissiyon mükafatlar ödəməlidir. Uçot aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

Komitentdə (malalanda) mühasibat uçotunun aparılması qaydası

1. Komitent tərəfindən komissionerin bankdakı cari valyuta hesabına idxal malı və qaimə xərcləri üçün:

a) valyuta vəsaiti (dollar) köçürdükdə :

DT 217-13 “İdxal malları üzrə digər qısamüddətli debitor borcları-xarici valyuta ilə”

KT 223-11 yaxud

KT 223-12

a) milli valyuta ilə köçürüldükdə:

DT 217-12 “İdxal malları üzrə digər qısamüddətli debitor borcları - milli valyuta ilə” hesabı

KT 223-10

2. Komitent (idxalçı) tərəfindən mal daxil olduqda və mədaxil edildikdə onun əldə edilməsi ilə əlaqədar xərclər (komissioner tərəfindən ödənilmiş) əks etdirildikdə:

- malın kontrakt dəyərində:

DT 205-31

KT 217-13

- malın uçota qəbul olunduğu gündə olan məzənnə ilə, komissionerin valyuta vəsaitini malsatanın hesabına köçürdüyü gündəki məzənnə arasındakı fərq məbləğində:

- məzənnə komitent üçün müsbət olduqda, yəni pulun köçürüldüyü gündə olan məzənnə malın uçota alındığı gündə olan məzənnəddən aşağı olduqda:

DT 217-13

KT 611-80

- məzənnə komitent üçün mənfi olduqda:

DT 731-80

KT 217-13

- malın AR-in sərhədidinə gətirilməsinə qədər çəkilməmiş kontrakt dəyərinə daxil olmayan xərclərə (xarici valyuta ilə):
DT 205-32
KT 217-13
- malın gömrük dəyərinin müəyyən faizi həcmində xarici valyuta ilə gömrük rüsumları məbləğinə:
a) hesablandıqda :
DT 205-32
KT 521-17
b) ödənildikdə:
DT 521-17
KT 217-13
- malın gömrük dəyərinin müəyyən faizi həcmində xarici valyuta ilə gömrük yığımı məbləğinə :
a) hesablandıqda :
DT 205-32
KT 545-11
b) ödənildikdə:
DT 545-11
KT 217-13
- malın gömrük dəyərinin müəyyən faizi həcmində milli valyuta ilə gömrük yığımı məbləğinə :
a) hesablandıqda :
DT 205-32
KT 545-10
b) ödənildikdə:
DT 545-10
KT 217-12
- İdxal olunan mallar aksizli malladırsa, onda aksiz vergisi məbləğinə:

a) hesablandıqda :

DT 205-32

KT 521-14 yaxud 521-15

b) ödənildikdə:

DT 521-14 yaxud 521-15

KT 217-12 axud 217-13

- İdxal üzrə ƏDV məbləğinə:

a) hesablandıqda:

DT 241-11 yaxud 241-12

KT 521-14 yaxud 521-15

b) ödənildikdə:

DT 521-14 yaxud 521-15

KT 217-12 axud 217-13

- İdxal mallarının sərhədyanı məntəqədən komitentin (idxalçının) anbarına qədər daşınması xərclərinə (nəqliyyat, yükləmə-boşaltma və s., həmçinin ƏDV):

a) əsas xərclər :

DT 205-32

KT 217-12

b) ƏDV:

DT 241-11

KT 217-12

3. Komissionerin valyuta hesabında yaranan məzənnə fərqləri əks etdirildikdə:

a) komitent üçün müsbət məzənnə fərqlinə:

DT 217-13

KT 611-80

b) komitent üçün mənfi məzənnə fərqlinə:

DT 731-80

KT 217-13

4. Komissionerin göstərdiyi xidmət üçün ödənilməli olan komisiyon mükafatı məbləğinə (komissiya müqaviləsinə əsasən):

a) əsas məbləğə:

DT 205-32

KT 217-12

b) ƏDV-nin məbləğinə:

DT 241-11

KT 217-12

5. Daxil olmuş idxal malı anbara faktiki maya dəyərilə mədaxil edildikdə:

DT 205-36 – malın faktiki maya dəyəri;

KT 205-31 –malın kontrakt dəyəri;

KT 205-32 –malın əldə edilməsi ilə əlaqədar digər xərclər.

6. Komissionerin komisiyon xərci əvvəlcə ödənilməyibsə və hazırda ödənilirsə:

DT 217-12

KT 223-10

7. Komissionerə əvvəlcədən köçürülmüş pul vəsaitləri onun çəkdiyi xərclərdən az olmuşdursa, onda fərqin ödənilməsi üçün:

DT 217-12

KT 223-10

8. Komissionerə əvvəlcədən köçürülmüş pul vəsaitləri onun faktiki çəkdiyi xərclərdən çox olmuşdursa, onda fərqin ödənilməsi məbləğinə:

DT 223-10

KT 217-12

Komissionerdə (vasitəçidə) mühsibat uçotunun aparılması qaydası

1. İdxal malının dəyərinin və digər xərclərin ödənilməsi üçün komitentdən pulun daxil olması:

a) milli valyuta ilə:

DT 223-10

KT 545-10

b) xarici valyuta ilə:

DT 223-11

KT 545-11

2. Komissioner idxal malı üçün xarici malsatana pul köçürmüşdür:

a) milli valyuta ilə:

DT 545-11

KT 223-11

3. Komitent tərəfindən qaimə xərcləri ödənilmişdir:

a) malın AR-in sərhəd məntəqəsinə qədər daşınması ilə əlaqədar kontrakt dəyərinə daxil dilməyən xərclər çəkildikdə:

DT 545-11

KT 223-11

b) Gömrük ödənişləri üzrə xərclər:

a) xarici valyuta ilə gömrük rüsumları ödənildikdə:

DT 521-17

KT 223-11

b) xarici valyuta ilə gömrük yığımları ödənildikdə:

DT 545-11

KT 223-11

c) xarici valyuta ilə ƏDV ödənildikdə:

DT 521-15

KT 223-11

ç) ƏDV milli valyuta ilə ödənildikdə:

DT 521-14

KT 223-10

d) milli valyuta ilə gömrük rüsumları ödənildikdə:

DT 521-16

KT 223-10

e) İdxal malının sərhəd məntəqəsindən komitent (idxalçının) anbarına gətirilməsinə çəkilən xərclər (əsas xərc + ƏDV) ödənildikdə:

DT 545-10

KT 223-10

4. Komisionerin valyuta hesabında yaranan məzənnə fərqi əks etdirildikdə:

a) müsbət məzənnə fərqi (komitentə koçürülür):

DT 545-11

KT 223-11

müsbət məzənnə fərqi (komisionerə qaldıqda):

DT 223-11

KT 611-80

b) mənfi məzənnə fərqi (komitentə aid edildikdə):

DT 545-11

KT 223-11

c) mənfi məzənnə fərqi (komisionerə aid edildikdə):

DT 731-80

KT 223-11

5. Malın idxalı üzrə göstərdiyi xidmətə görə komisionerə düşən komisyion mükafatı məbləği əks etdildikdə:

a) əsas məbləğə:

DT 545-11

KT 601-23

b) ƏDV məbləğinə:

DT 545-10

KT 601-23

6. ƏDV-nin məbləği eyni zamanda büdcə ilə hesablaşmalara air edilir:

DT 601-23

KT 521-00

7. Komitentın komissionerə borcu olduqda və həmin borc daxil olduqda:

DT 223-10

KT 211-14

8. Komisionerin komitentə borcu olduqda və həmin borc köçürüldükdə:

DT 545-10

KT 223-10

10.7. İdxal mallarının xaricdə emal edilməsi üzrə xərclərin uçotu

1.Xaricdə idxal malının emalı ilə əlaqədar xərclər məbləğində hesab aksept olunduqda:

DT 205-30

KT 531-11

2. Xaricdə idxal malının emalı üzrə xarici podratçının hesabı ödənildikdə:

DT 531-11

KT 223-11

3. Xaricdə idxal malının emalı üzrə öhdəliyin yaranması və onun ödənilməsi zamanı yaranan məzənnə fərqi məbləğinə:

a) məzənnə idxalçı üçün müsbət olduqda:

DT 531-11

KT 611-80

b) məzənnə idxalçı üçün müsbət olduqda:

DT 731-80

KT 531-11

10.8. İdxal mallarının Azərbaycan ərazisində olan konsiqnasiya anbarların-

dan satışının uçotu

Rezident - müəssisələr komissiya müqavilələri əsasında malları qeyri-rezidentlərdən alıb konsiqnasiya anbarları vasitəsi ilə sata bilirlər.Bu halda xarici-ixracatçı firma olan konsiqnasiya anbarı vasitəsi ilə komissiya müqaviləsi imzalayır.

Komissiya müqaviləsində xarici ixracatçı – firma **konsiqnant** adlanır, həmin malı komission əsaslarla satmağa qəbul edən anbar isə **-konsiqnator** adlanır. Konsiqnatorun mükafatı xarici valyuta yaxud milli valyuta ilə malın satışından olan pul gəlirinə görə faizlə, ya da konsiqnatorun idxal malını sata biləcəyi qiymətlə, malın komissiya müqaviləsində göstərilmiş olan müqavilə qiyməti arasındakı fərq şəklində müəyyən oluna bilər. Malların daşınması, gömrük prosedurlarından (təmizlənməsindən) keçməsi ilə tənzimlənir.

Malın AR-dəki konsiqnasiya anbarlarından satışı zamanı idxalçı-müəssisə vasitəçi kimi yox, həm də sövdələşmənin müstəqil subyekti kimi çıxış edə bilər, yəni malı ya öz konsiqnasiya anbarından, ya da müqavilə ilə digər konsiqnasiya anbarından sata bilər. Bu halda mal üzərində mülkiyyət hüququ idxalçı müəssisəyə keçmiş olur.

AR-in vergi Məcəlləsinin 172.5.7-ci maddəsinə əsasən idxal mallarının komissiyon qaydada satışı zamanı konsiqnant qeyri-rezident olduqda malların komissiya qaydasında satışı üzrə əməliyyatlar, agentin, yəni konsiqnatorun apardığı əməliyyatlar hesab olunur. Bu halda konsiqnator üçün vergitutma bazası komissiyon qaydasında satdığı malların dəyəri, habelə konsiqnanta göstərdiyi xidmətlərin dəyəri hesab olunur. Konsiqnatorun vergi tutulan əməliyyatların dəyəri komissiyon qaydasında satılan mallar üzrə komitentin müəyyən etdiyi satış qiyməti (ƏDV-siz) və konsiqnatora göstərdiyi xidmətlər üzrə konsiqnantdan almalı olduğu (aldığı) xidmət haqqıdır (mükafatdır).

Konsiqnator üçün vergi tutulan əməliyyatların vaxtı, malların (işlərin, xidmətlərin) alıcılara (sifarişçilərə) təqdim etdiyi vaxt sayılır. Konsiqnator idxal olunmuş mallara görə gömrük orqanlarına ƏDV ödəmişdirsə, bu ödəmənin yerinə yetirildiyini təsdiq edən sənədləri ƏDV ödəyicisi olan konsiqnatora həmin ƏDV məbləğini əvəzləşdirmək hüququ verir. Konsiqnasiya qaydasında idxal mallarının satışı uçotda aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

1. Konsiqnasiya şərtləri əsasında satılmaq üçün xarici ixracatçı firmadan daxil olan idxal malı konsiqnasiya anbarına daxil olmuş (ƏDV-siz) və konsiqnantın

təyin etdiyi satış qiyməti ilə mədaxil edilmişdir. Malın gömrük təmizlənməsi konsiqnant tərəfindən həyata keçirilmişdir:

DT 205-34

KT 531-11

2. Daxil olmuş idxal malına ƏDV hesablanmış və konsiqnator tərəfindən ödənilmişdir:

a) ƏDV hesablandıqda:

DT 241-11

KT 521-10,11

b) ƏDV ödənildikdə:

DT 521-10,11

KT 223-10,11

3. İdxal mallarının satışından pul vəsaiti daxil olmuşdur (konsiqnator tərəfindən qoyulmuş qiymətlə) ƏDV ilə birlikdə:

DT 223-10,11

KT 601-13

4. İdxal mallarının satışı üzrə ƏDV hesablanmışdır:

DT 601-13

KT 521-10,11

5. Hesablanmış ƏDV əvəzləşdirildikdə:

DT 521-10,11

KT 241-11

6. Büdcəyə çatması ƏDV fərqi köçürüldükdə:

DT 521-10,11

KT 223-10,11

7. Konsiqnatorun çəkdiyi kommersiya xərcləri konsiqnantın hesabına ödənilmişdir:

a) əsas xərclər:

DT 531-11

KT 223-10,11

b) ƏDV:

DT 531-11

KT 223-10,11

8. Konsiqnatora çatası mükafat məbləği, malın satışı ilə əlaqədar kommersiya xərcləri və konsiqnatorn büdcəyə ödəmiş olduğu ƏDV məbləği (bax. 2b) çıxılmaqla konsiqnanta olan borc ödənilmişdir:

DT 531-11

KT 223-10,11

9. İdxal mallarının konsiqnant tərəfindən qoyulmuş dəyəri silinmişdir:

DT 601-13

KT 205-34,36

10. Konsiqnatorun göstərdiyi xidmətdən əldə olunan mənfəət məbləği əks etdirilmişdir:

DT 601-13

KT 801-00

10.9. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. İdxal mallarının faktiki maya dəyəri hansı xərclərdən ibarətdir:

- A) Malın kontrakt dəyərindən;
- B) Malın kontrakt dəyərinə daxil edilməyən və alıcılar tərəfindən əlavə ödənilən kommersiya xərclərindən;
- C) A və B-də göstərilən;
- D) Kontrakt dəyəri ilə gömrük rüsum və yığımlarının cəmindən;
- E) Kontrakt dəyəri ilə daşınma xərclərinin cəmindən.

2. İdxal mallarının faktiki maya dəyəri hansı hesabda formalaşır:

- A) 205-10
- B) 204-10
- C) 205-11
- D) 205-21
- E) 205-36.

3. İdxal mallarının gömrük dəyərinə daxil edilir:

- A) Malın kontrakt dəyəri;
- B) Malın kontrakt dəyəri və xarici valyuta ilə ödənilmiş kommersiya xərcləri;
- C) Malın kontrakt dəyəri və milli valyuta ilə ödənilmiş kommersiya xərcləri;

- D) A və B-də göstərilənlər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

4. İdxal malları üzrə ƏDV-nin hesablanması zamanı vergitutma bazası kimi nələr götürülür:

- A) Malın kontrakt dəyəri;
- B) Malın gömrük dəyəri və gömrük rüsumları;
- B) Malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumları və aksiz vergisi;
- C) A və B-də göstərilənlərin cəmi;
- E) Malın kontrakt dəyəri ilə aksiz vergisinin cəmi.

5. Xaricdən birbaşa göndərilmiş idxal malı üzrə sənədləri və hesab fakturanı alıcı (idxalçı) aldıqda və aksept etdikdə hansı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 205-33
KT 531-11
- B) DT 205-31
KT 531-11
- C) DT 205-32
KT 545-11
- D) DT 205-32
KT 205-31
- E) Doğru cavab yoxdur.

6. Xaricdən alınmış idxal malları üzrə xarici valyuta ilə gömrük rüsumları hesablandıqda belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 205-33
KT 531-11
- B) DT 205-31
KT 531-11
- C) DT 205-32
KT 521-17
- D) DT 205-32
KT 205-31
- E) Doğru cavab yoxdur.

7. İdxal malları üzrə xarici valyuta ilə hesablanmış gömrük rüsumları ödənilən zaman belə

yazılış tərtib edilir:

- A) DT 205-32
KT 521-17

B) DT 521-17

KT 223-11

C) DT 521-16

KT 223-10

D) DT 521-18

KT 223-10

E) Doğru cavab yoxdur.

8. İdxal malları üzrə hesablanan gömrük yığımları uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 205-32

KT 545-11

B) DT 521-17

KT 223-11

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 205-32

KT 205-31

E) Doğru cavab yoxdur

9. İdxal malları üzrə hesablanan aksiz vergisi zaman uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 205-32

KT 545-11

B) DT 521-17

KT 223-11

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 205-32

KT 521-15

E) Doğru cavab yoxdur.

10. İdxal malları üzrə aksiz vergisi ödənildikdə uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

A) DT 205-32

KT 545-11

B) DT 521-15

KT 223-11

C) DT 205-32

KT 521-18

D) DT 205-32

KT 521-15

E) Doğru cavab yoxdur

11. İdxal malları üzrə əlavə dəyər vergisi (ƏDV) hesablandıqda uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

A) DT 205-32

KT 545-11

B) DT 521-15

KT 223-11

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 205-32

KT 521-15

E) DT 241-12

KT 521-15

12. Xarici malsatanın bankında idxal malları üzrə hesablaşmaları həyata keçirmək üçün akkreditiv açıldıqda belə yazılış verilir:

A)DT 205-32

KT 223-10

B) DT 521-15

KT 223-11

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 224-13

KT 223-12;

E) DT 241-12

KT 521-15

13. Alınmış idxal mallarına görə xarici malsatanın borcu akkreditivlə ödənildikdə belə yazılış tərtib edilir:

A) DT 205-32

KT 223-10

B) DT 531-11

KT 224-13

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 224-12

KT 223-12

E) DT 241-12

KT 521-15

14. Açılmış akkreditivin istifadə olunmayan məbləği geri bankdakı valyuta hesabına köçürülən zaman uçotda aşağıdakı müxabirələşmə tərtib edilir:

A) DT 205-32

KT 223-10

B) DT 531-11

KT 224-13

C) DT 205-32

KT 521-17

D) DT 223-12

KT 224-13

E) DT 241-12

KT 521-15

15. Alınmış idxal malı faktiki maya dəyərlə malalanın anbarına mədaxil edildikdə aşağıda-

kı yazılışla rəsmiyyətə salınır:

A) DT 205-32

KT 223-10

B) DT 531-11

KT 224-13

C) DT 205-36

KT 205-32

D) DT 223-12

KT 224-13

E) DT 241-12

KT 521-15

16. İdxal mallarının alınması üçün xaricdəki valyuta hesabından malsatana avans köçürülən zaman belə yazılış tərtib edilir:

A) DT 205-32

KT 223-10

B) DT 243-10

KT 223-12

C) DT 205-36

KT 205-32

D) DT 243-10

KT 223-11;

E) DT 241-12

KT 521-15

17. Alınmış idxal mallarına görə malsatanın hesabının ödənilməsi məqsədilə xarici valyu-

tanın alınması üçün müvəkkil banka pul köçürülən zaman uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 222-11

KT 223-11

B) DT 243-10

KT 223-12

C) DT 205-36

KT 205-32

D) DT 223-12

KT 224-13

E) DT 222-10

KT 223-10

18. Xarici valyutanın alınması üçün müvəkkil banka komisyon mukafatlandırma hesab-

landıqda uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 731-91

KT 222-10;

B) DT 243-10

KT 222-11

C) DT 531-11

KT 243-10

D) DT 223-12

KT 224-13

E) DT 222-10

KT 223-10

19. Alınmış idxal mallarına görə malsatanla hesablaşma zamanı əvvəlcədən köçürülmüş

avansın nəzərə alınması zaman uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 731-91

- KT 222-10
- B) DT 243-10
- KT 223-12
- C) DT 531-11
- KT 243-10
- D) DT 223-12
- KT 224-13
- E) DT 222-10
- KT 223-10

20. İdxal əməliyyatları zamanı qısamüddətli zəmanət öhdəliklərinin uçotu hansı hesabda

uçota alınır:

- A) 411-00;
- B) 412-00;
- C) 413-00;
- D) 512-00;
- E) 513-00.

21. İdxal əməliyyatları üzrə uzunmüddətli zəmanət öhdəlikləri hansı hesabda aparılır:

- A) 411-00
- B) 512-00
- C) 413-00
- D) 512-00
- E) 513-00.

22. İdxal əməliyyatları üzrə zəmanət məbləği idxal malının hansı dəyərindən hesablanır:

- A) İstehsal maya dəyərindən;
- B) Faktiki maya dəyərindən;
- C) Kontrakt dəyərindən;
- D) Gömrük dəyərindən ;
- E) Tam maya dəyərindən.

23. İdxal əməliyyatları zamanı zəmanət məbləği hansı məqsədlərə sərf edilə bilər:

- A) Avadanlığın alınmasına;
- B) Malların catdırılmasına;
- C) Avadanlığın təmirinə;
- D) Avadanlığın defektinin düzəldilməsinə;
- E) İstənilən məqsədə.

24. İdxal əməliyyatları zamanı kommersiya kreditinin həcmi malın hansı dəyərinə əsasən müəyyən edilir:

- A) İstehsal maya dəyərinə;
- B) Faktiki maya dəyərinə;
- C) Kontrakt dəyərinə;
- D) Gömrük dəyərinə ;
- E) Tam maya dəyərinə.

25. Kommersiya krediti şərti ilə alınmış idxal mallarının dəyərinin ödənilməsi üçün veril-

miş eksel malalan tərəfindən aksept edildikdə belə mühasibat yazılışı tərtib edilir:

- A) DT 205-31
KT 531-11
- B) DT 531-11
KT 223-11
- C) DT 205-31
KT 531-12
- D) DT 531-11
KT 531-12
- E) Doğru cavab yoxdur.

26. Kommersiya krediti şərti ilə alınmış idxal mallarının dəyərinin ödənilməsi üçün veril-

miş veksəl üzrə faiz hesablandıqda aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

- A) DT 205-31
KT 531-12
- B) DT 531-11
KT 223-11
- C) DT 205-31
KT 531-12
- D) DT 531-11
KT 531-12
- E) Doğru cavab yoxdur..

27. Kommersiya krediti şərti ilə alınmış idxal mallarının dəyərinin ödənilməsi üçün verilmiş veksəl üzrə malsatana olan borc xaricdəki valyuta hesabından ödənildikdə belə yazılışı tərtib edilir:

- A) DT 205-31

KT 531-12

B) DT 531-12

KT 223-12

C) DT 205-31

KT 531-12

D) DT 531-11

KT 531-12

E) Doğru cavab yoxdur.

28. İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi üçün verilmiş veksel üzrə malsatana olan borc

ödənildikdə yaranan mənfi məzənnə fərqi belə əks etdirilir:

A) DT 205-31

KT 531-12

B) DT 531-12

KT 223-12

C) DT 205-31

KT 531-12

D) DT 731-80

KT 531-12

E) Doğru cavab yoxdur

29. İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi üçün verilmiş veksel üzrə malsatana olan borc

ödənildikdə yaranan müsbət məzənnə fərqi belə əks etdirilir:

A) DT 205-31

KT 531-12

B) DT 531-12

KT 223-12

C) DT 205-31

KT 531-12

D) DT 731-80

KT 531-12

E) DT 531-12

KT 611-80

30. Komitent tərəfindən komissionerin hesabına alınmış idxal malı və qaimə xərclərinin

ödənilməsi üçün xarici valyuta ilə vəsait köçürüldükdə belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 217-13
KT 223-11
- B) DT 531-12
KT 223-12
- C) DT 217-12
KT 223-10
- D) DT 731-80
KT 531-12
- E) DT 531-12
KT 611-80

31. Komitent tərəfindən alınmış idxal malı daxil olduqda və mədaxil edildikdə belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 217-13
KT 223-11;
- B) DT 531-12
KT 223-12;
- C) DT 205-31
KT 217-13;
- D) DT 205-31
KT 531-12 ;
- E) DT 531-12
KT 611-80;

32. İdxal malının AR-in sərhəddinə qədər gətirilməsi üzrə xarici valyuta ilə çəkilməmiş, lakin malın kontrakt dəyərinə daxil edilməyən xərclər uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 217-13
KT 223-11
- B) DT 531-12
KT 223-12
- C) DT 205-31
KT 217-13
- D) DT 205-32
KT 217-13
- E) DT 531-12
KT 611-80

33. İdxal malının dəyərinin və digər xərclərin ödənilməsi üçün komitent tərəfindən köçürülmüş pulun komissionerin hesabına daxil olması belə əks etdirilir:

A) DT 217-13

KT 223-11

B) DT 531-12

KT 223-12

C) DT 205-31

KT 217-13

D) DT 205-31

KT 531-12

E) DT 223-11

KT 545-11

34. Komissioner tərəfindən idxal malı üçün malsatana pulun köçürülməsi zamanı aşağıdakı müxabirələşmə tərtib edilir:

A) DT 217-13

KT 223-11

B) DT 545-11

KT 223-11

C) DT 205-31

KT 217-13

D) DT 205-31

KT 531-12

E) DT 223-10

KT 545-10

35. Komissioner tərəfindən idxal malının kontrakt dəyərinə daxil edilməyən qaimə xərcləri ödənildikdə aşağıdakı müxabirələşmə tərtib edilir:

A) DT 217-13

KT 223-11

B) DT 205-31

KT 531-12

C) DT 205-31

KT 217-13

D) DT 545-11

KT 223-11

E) DT 223-10

KT 545-10

36. Komissioner tərəfindən malın idxalı üzrə göstərdiyi xidmətə görə ona hesablanmış komisiyon mükafatı məbləğinə belə yazılış tərtib olunur:

- A) DT 217-13
KT 223-11
- B) DT 545-11
KT 223-11
- C) DT 545-11
KT 601-23;
- D) DT 205-31
KT 217-13
- E) DT 223-10
KT 545-10

37. Xaricdə idxal malının emalı ilə əlaqədar xərclər məbləğində podratçının hesab aksept edilmişdir. Əməliyyatı hesablarda əks etdirin:

- A) DT 205-30
KT 531-11
- B) DT 531-11
KT 223-11
- C) DT 531-11
KT 611-80
- D) DT 545-11
KT 601-23
- E) DT 223-10
KT 545-10

38. İdxal malının emalı ilə əlaqədar xarici podratçının hesabı ödənildikdə hesablarda belə əks etdirilir:

- A) DT 205-30
KT 531-11
- B) DT 531-11
KT 223-11
- C) DT 531-11
KT 611-80
- D) DT 545-11
KT 601-23

E) DT 545-10

KT 223-10

39. Xaricdə idxal malının emalı ilə əlaqədar öhdəliyin hesablanması və ödənilməsi zamanı idxalçı üçün yaranan müsbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 731-80

KT 531-11

B) DT 531-11

KT 223-11

C) DT 531-11

KT 611-80

D) DT 545-11

KT 601-23

E) DT 545-10

KT 223-10

40. Xaricdə idxal malının emalı ilə əlaqədar öhdəliyin hesablanması və ödənilməsi zamanı idxalçı üçün yaranan mənfi məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 731-80

KT 531-11;

B) DT 531-11

KT 223-11 ;

C) DT 531-11

KT 611-80;

D) DT 545-11

KT 601-23;

E) DT 545-10

KT 223-10;

41. Konsiqnasiya şərtləri əsasında satılmaq üçün komitentdən daxil olan idxal malı konsiqnasiya anbarına satış qiyməti ilə mədaxil edildikdə belə əks etdirilir:

A) DT 205-31

KT 531-11

B) DT 205-34

KT 531-11

C) DT 531-11

KT 611-80

D) DT 531-11

KT 223-11

E) DT 545-10

KT 223-10

42. Daxil olmuş idxal malları üzrə ƏDV hesablandıqda belə yazılış tərtib edilir:

A) DT 731-80

KT 531-11

B) DT 223-11

KT 601-13

C) DT 531-11

KT 611-80;

D) DT 241-11

KT 521-15

E) DT 601-13

KT 205-34

43. Konsiqnasiya şərtləri əsasında idxal mallarının satışından pul vəsaiti daxil olduqda aşağıdakı yazılışla rəsmiyyətə salınır:

A) DT 731-80

KT 531-11

B) DT 205-34

KT 531-11

C) DT 223-11

KT 601-11

D) DT 545-10

KT 223-10

E) DT 223-11

KT 601-13

44. İdxal mallarının satışı zamanı hesablanmış ƏDV uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 731-80

KT 531-11

B) DT 601-13

KT 521-15

C) DT 531-11

KT 611-80

D) DT 223-11

KT 601-13

E) DT 205-34

KT 531-11

45. Satılmış idxal mallarının komitent tərəfindən müəyyən edilmiş dəyəri silinir. Bu əməliyyatı uçotda əks etdirin:

A) DT 731-80

KT 531-11

B) DT 241-11

KT 521-15

C) DT 531-11

KT 611-80

D) DT 223-11

KT 601-13

E) DT 601-13

KT 205-34

46. İdxal malları üzrə aksiz vergisi hesablandıqda vergitutma bazası kimi nə götürülür:

A) malın gömrük dəyəri və gömrük rüsumlarının məbləği;

B) malın kontrakt dəyəri;

C) malın istehsal maya dəyəri;

D) malın gömrük dəyəri, gömrük rüsumları və aksiz vergisi;

E) malın kontrakt dəyəri ilə aksiz vergisinin cəmi.

47. Alınmış idxal malları üzrə gömrük rüsumları hesablanan zaman hansı hesabın kreditində əks etdirilir:

A) 512-00

B) 513-00

C) 521-17

D) 522-00

E) Doğru cavab yoxdur.

48. DT 521-17 KT 223-11 mühasibat yazılışı nə zaman tərtib edilir:

A) İdxal mallarına hesablanmış gömrük rüsumları xarici valyuta ilə ödənildikdə;

B) İdxal mallarına ƏDV hesablandıqda;

C) İdxal mallarına hesablanmış gömrük yığımları hesablandıqda;

D) İdxal mallarına hesablanmış gömrük yığımları ödənildikdə;

E) Doğru cavab yoxdur.

49. DT 224-13 KT 223-12 mühasibat yazılışı hansı halda tərtib edilir:

A) İdxal malları üzrə xarici malsatana olan borc xarici valyuta ilə ödənildikdə;

- B) İdxal malları üzrə hesablaşmaları həyata keçirmək üçün xarici malsatanın bankında akkreditiv açıldıqda;
- C) İdxal malları üzrə xarici malsatana olan borc milli valyuta ilə ödənildikdə;
- D) İdxal malları üzrə xarici malsatana olan borc akkreditivlə ödənildikdə;
- E) Doğru cavab yoxdur.

50. DT 731-80 KT 531-12 yazılışı hansı halda tərtib edilir:

- A) İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi məqsədi ilə verilmiş veksəl üzrə malsatana olan borc yarandıqda;
- B) İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi məqsədi ilə verilmiş veksəl üzrə malsatana olan borc ödənilən zaman yaranan müsbət məzənnə fərqi uçotda əks etdirildikdə;
- C) İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi məqsədi ilə verilmiş veksəl üzrə malsatana olan borc ödənildikdə;
- D) İdxal mallarının dəyərinin ödənilməsi məqsədi ilə verilmiş veksəl uçotda əks etdirildikdə;
- E) Malsatana olan borc ödənilən zaman yaranan mənfi məzənnə fərqi uçotda əks etdirildikdə.

XI Fəsil. Barter əməliyyatlarının uçotu

11.1.Barter (dəyişdirmə) əməliyyatları barədə ümumi anlayış

Mülkim Məcəlləinin XXXI fəslində barter -“dəyişdirmə” termini kimi qəbul edilir. Məcəllənin 662.1 maddəsinə görə dəyişdirmə (barter) –müqaviləyə əsasən tərəflər arasında baş verən əməliyyatdır. Həmin əməliyyata görə tərəflərdən biri başqa tərəfin mülkiyyətinə bir əşyanın müqabilində digər əşya verməyi öhdəsinə götürür.

Dəyişdirmə (barter) müqaviləsinə alqı-satqı haqqında göstərişlər müvafiq surətdə tətbiq edilir.

MM-nin 663.1 maddəsinə əsasən əgər dəyişdirmə (barter) müqaviləsindən ayrı qayda irəli gəlmirsə, dəyişdirilməli mallar bərabər qiymətli sayılır, onların verilməsi və qəbul edilməsi xərclərini isə hər bir halda müvafiq vəzifələri daşıyan tərəf çəkir.

MM-nin 665-ci maddəsinə görə, dəyişdirilən mallara mülkiyyət hüququ – dəyişdirmə müqaviləsi üzrə alıcı kimi çıxış edən tərəflərə -hər iki tərəf müqavilə öhdəliklərini icra etdikdən sonra eyni vaxtda keçir. Ancaq dəyişdirmə müqaviləsində digər şərtlər də nəzərdə tutula bilər.

Xarici ticarətdə barter (dəyişdirmə) sövdələşməsi dedikdə pul vəsaitlərindən və digər tədiyyə vasitələrindən istifadə etmədən dəyərinə görə ekvivalent olan malların, işlərin, xidmətlərin, intellektual fəaliyyətin nəticələrinin mübadiləsi başa düşülür. Barter müqaviləsi iştirakçıları arasında baş verən hesablaşmalarda banklar iştirak ertmir.

Barter müqaviləsində göndərilən malların nomenklaturası, miqdarı, keyfiyyəti, hər bir mal dəstinin qiyməti, göndərmə müddətləri, işlərin, xidmətlərin və intellektual mülkiyyətin nəticələrinin siyahısı, onların dəyəri, işlərin, xidmətlərin yerinə yetirilməsi müddətləri, tərtib olunan sənədlərin siyahısı, tərəflər arasında qaimə xərclərinin, o cümlədən gömrük ödənişlərinin ödənilməsi qaydası öz əksini tapır.

XİF üzrə barter sövdələşməsinin həyat keçirilməsi üçün sövdələşmənin pasportunu tərtib etmək lazımdır. Pasport nəzarətin həyata keçirilməsi və uçotun aparılması üçün zəruridir.

Mübadilə olunan malların (işlərin, xidmətin) qiymətləndirilməsi üçün mal göndərən bazarındakı oxşar mallara olan son sövdələşmə qiymətləri yaxud üçüncü ölkənin qiymətləri, gömrük statistikasının məlumatlarına görə oxşar malların orta illik qiymətləri, xarici partnyorun ölkəsində oxşar mallara olan və adətən milli statistik məcmuələrdə və məlumat kitabçalarında dərc olunan topdansaşış qiymətləri tətbiq oluna bilər.

Barter əməliyyatları birbaşa müqavilə üzrə rezident və qeyri-rezident müəssisələr arasında, yaxud da vasitəçinin cəlb edilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Barter müqavilələrində cərimələr, qiymətlərin aşağı salınması və digər sanksiyalar, həmçinin də müqavilənin yerinə yetirilməməsinə yaxud da lazımı səviyyədə yerinə yetirilməməsinə görə iddiaların təmin edilməsi qaydası nəzərdə tutulur. İddialar təqsirkar tərəfin əlavə mal göndərməsi yaxud qarşı mal göndərmənin azaldılması ya da pul formasında ödəniş yolu ilə təmin edilə bilər.

Risqlərin aradan qaldırılması üçün bank qərantiyası da ola bilər.

Barter əməliyyatları zamanı hər bir tərəf eyni vaxtda satıcı (malsatan) və alıcı (sifarişçi) rolunda çıxış edir. Odur ki, tərəflərin bir-birinə mübadilə olunan mallar (işlər, xidmətlər) verməsi üzrə əməliyyatlar mühasibat uçotunda ixrac və idxal mallarının hərəkəti kimi əks etdirilir.

Göndərilən mallar (işlər, xidmətlər) üzrə tərəflər bir-birinə hesablar (hesab-fakturalar) təqdim edir və həmin hesablara müqavilə ilə nəzərdə tutulan bütün sənədlər əlavə olunur. Sənədlər yoxlanıldıqdan və mallar, işlər və xidmətlər qəbul edildikdən sonra tərəflərin bir-birinə olan tələblərinin qarşılıqlı ödənilməsi həyata keçirilir.

11.2.Barter müqaviləsi üzrə malların ixracının uçotu

Barter müqaviləsi üzrə malların ixracının uçotu zamanı aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilir:

1. Barter müqaviləsinə əsasən məhsul (mal) yüklənib göndərildikdə (uçot qiymətilə - maya dəyəri ilə):

DT 204-11 KT 204-10 yaxud

DT 204-12 KT 204-10

DT 205-11 KT 205-10 yaxud

DT 205-12 KT 205-11;

2. Barter müqaviləsinin şərtlərinə əsasən rezident (ixracatçı) müəssisə tərəfindən ödənilməli olan (ödənilən) nəqliyyat xərcləri, gömrük rüsumları və gömrük yığımları və s. əks etdirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

- ödənilməli olduqda:

DT 711-10 KT 545-10, 521-12

- ödənildikdə:

DT 545-10, 521-12 KT 223-10

b) xarici valyuta ilə:

- ödənilməli olduqda :

DT 711-11 KT 545-11, 521-13

- ödənildikdə:

DT 545-11, 521-13 KT 223-11 yaxud 223-12

c) xərclər üzrə ƏDV (milli valyuta ilə):

- ödənilməli olduqda :

DT 241-00 KT 545-10

- ödənildikdə:

DT 545-10 KT 223-10

3. Barter müqaviləsi üzrə qeyri-rezident hüquqi şəxsə (xarici malalana) lazımı sənədlər əlavə olunmaqla hesab təqdim edildikdə:

a) göndərilən məhsulun (malın) müqavilə qiyməti əks etdirildikdə (gəlirlərin tanınma anında məzənnə nəzərə alınmaqla dollar/manat məbləğində):

DT 211-11 KT 601-11

b) məhsulun (malın) uçot qiyməti ilə dəyəri satışın maya dəyərində silindikdə (əməliyyat 1):

DT 701-11 KT 204-11 yaxud 204-12, KT 205-11 yaxud 205-12

c) satılmış məhsulun satış maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-11 KT 701-11

d) satış üzrə (barter əməliyyatları üzrə) xərclər silindikdə:

- milli valyuta ilə:

DT 801-00 KT 711-10

- xarici valyuta ilə (dol/man.):

DT 801-00 KT 711-10.

11.3. Barter müqaviləsi üzrə malların idxalının uçotu

Barter əməliyyatları zamanı malların idxalının uçotu aşağıdakı yazılışlarla əks edilir:

1. İdxal malının müəssisənin anbarına çatdırılması ilə bağlı olan və barter müqaviləsinin şərtlərinə əsasən həmin müəssisə tərəfindən ödənilməli olan xərclər (nəqliyyat xərcləri, gömrük rüsumları və yığımları):

a) milli valyuta ilə:

DT 205-31 KT 223-10 yaxud

DT 205-33 KT 223-10

b) xarici valyuta ilə :

DT 205-31 KT 223-11, KT 223-12 yaxud

DT 205-33 KT 223-11, KT 223-12;

2. Vergitutma bazasından müəyyən edilmiş stavka ilə (18 %) ƏDV hesablandıqda və ödəndikdə (milli valyuta ilə):

DT 241-11 KT 521-14 - hesablandıqda

DT 521-14 KT 223-10 ödənildikdə;

3. Barter müqaviləsi əsasında daxil olmuş və anbara mədaxil edilmiş mal əks etdirildikdə:

a) malın müqavilə qiyməti ilə dəyərinə (mədaxil edildiyi tarixdə məzənnə nəzərə alınmaqla):

DT 205-31 KT 531-11

b) daxil olmuş mal anbara faktiki maya dəyəri ilə mədxil edildikdə:

DT 205-36, 111-3, 113-1, 113-2, 201

KT 205-31 yaxud

KT 205-33

c) malın alınması və göndərilməsi zamanı olan məzənnə fərqləri nəzərə alındıqda:

- müsbət məzənnə fərqi: DT 531-11 KT 611-80

- mənfi məzənnə fərqinə: DT 731-80 KT 531-11

4. Barter müqaviləsi iştirakçılarının öhdəlikləri qarşılıqlı surətdə nəzərə alındıqda (bax əvvəlki paraqrafdakı 3a bəndi və indiki paraqrafdakı 3a bəndi):

DT 531-11 KT 211-11.

11.4. Barter müqaviləsi üzrə işlərin və xidmətlərin ixracının uçotu

İşlərin və xidmətlərin ixracı üzrə barter əməliyyatları mühasibat uçotunda aşağıdakı mühasibat yazılışları ilə rəsmiyyətə salınır:

1. Ölkə müəssisəsinin ixrac üzrə iş və xidmətə çəkdiyi xərclər əks etdirildikdə:

a) milli valyuta ilə:

DT 202-00, 203-00 KT 201-00, 533-00, 522-00, 536-00, 545-10 və s.

b) xarici valyuta ilə(məzənnə nəzərə alınmaqla):

DT 202-00, 203-00 KT 201-00, 533-00, 522-00, 536-00, 545-11 və s.

c) ƏDV uçotda əks etdirildikdə:

DT 241-00 KT 532-00, 536-00, 545-11 və s.

d) ƏDV ödənildikdə:

DT 532-00, 536-00, 545-11 və s. KT 223-10;

2. İşlərin (xidmətlərin) təhvil-qəbul aktı imzalandıqda və sifarişçiyə təqdim edildikdə (işlərin və xidmətlərin müqavilə qiymətinə - aktın imzalandığı tarixə məzənnə nəzərə alınmaqla):

- Dt 211-00, 215-00 və s. KT 601-20, 601-30 ;
3. İşlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi üzrə xərclər silindikdə :
DT 701-20, 701-30 və s.
KT 202-00, 203-00;
4. İşlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi üzrə xərclər satışın maya dəyərində silindikdə :
DT 601-20, 601-30 və s.
KT 701-20, 701-30;
5. Bartern üzrə işlər və xidmətlər ƏDV-yə cəlb edilərsə:
DT 601-20, 601-30
KT 521-20, 521-21, 521-18, 521-19.

11.5. Barter müqaviləsi üzrə işlərin və xidmətlərin idxalının uçotu

İşlərin və xidmətlərin barter müqaviləsi üzrə yerinə yetirilməsi əməliyyatları mühasibat uçtunda aşağıdakı yazılışlarla əks etdirilir:

1. Barter müqaviləsinin xarici iştirakçısı tərəfindən yerinə yetirilmiş işlər, göstərilmiş xidmətlər akt ilə qəbul edildikdə və onun hesabı aksept olunduqda (işlər və xidmətlərin müqavilə qiymətləri akt imzalanan tarixə olan məzənnə nəzərə alınmaqla və manata çevrilməklə əks etdirilir):
- a) əsas müqavilə dəyərində:
DT 202-00, 203-00 və s.
KT 531-00, 532-00, 536-00 , 545-00 və s.
- b) ƏDV məbləğində:
DT 241-00 KT
531-00, 532-00, 536-00, 545-00 və s.
2. İşlər və xidmətlər öz təyinatına və xarakterinə görə silindikdə:
DT 101, 103, 111, 113, 121, 201, 204, 205 və s.
KT 202-00, 203-00;

3. Barter əməliyyatları iştirakçılarının öhdəlikləri qarşılıqlı surətdə nəzərə alındıqda (bax paraqraf 4-ün 2-ci bəndi ilə indiki paraqrafın 1a və 1 b bəndləri):

DT 531-00, 532-00, 536-00, 545-00 və s.

KT 211-00, 215-00 və s.

11.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1.Barter (dəyişdirmə) əməliyyatının iqtisadi mənası nədir:

- A) Barter- müqaviləyə əsasən tərəflər arasında baş verən əməliyyatdır;
- B) Barter əməliyyatı dedikdə, tərəflərdən birinin başqa tərəfin mülkiyyətinə bir əşyanın (malın) müqabilində digər əşyanın verilməsi başa düşülür;
- C) Barter əməliyyatı dedikdə, bir müəssisənin digər tərəfdən aldığı əşyanın (malın) müqabilində ona pul vəsaiti verilməsi başa düşülür;
- D) Barter əməliyyatı dedikdə, tərəflərdən birinin başqa tərəfin mülkiyyətinə bir əşyanın (malın) müqabilində digər əşyanın verilməsi və ya pul vəsaitinin ödənilməsi başa düşülür.
- E) Doğru cavab yoxdur.

2. Barter sövdələşməsi hansı sənəd əsasında həyata keçirilir:

- A) Barter müqaviləsinə əsasən;
- B) Nizamnaməyə əsasən;
- C) Sövdələşmə pasportuna əsasən;
- D) Gömrük yük bəyannaməsinə əsasən;
- E) Doğru cavab yoxdur.

3. Sövdələşmə pasportu hansə məqsədlər üçün istifadə olunur:

- A) Ödəmənin həyata keçirilməsi üçün;
- B) Nəzarətin həyata keçirilməsi üçün;
- C) Uçotun aparılması üçün;
- D) Nəzarətin həyata keçirilməsi və uçotun aparılması üçün;
- E) Doğru cavab yoxdur.

4. Barter müqaviləsi əsasında alınan mallar (işlər, xidmətlər) üzərində mülkiyyət hüququ tərəflərə nə zaman keçir:

- A) Tərəflərdən hər ikisi tərəfindən müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsindən sonra;
- B) Barter müqaviləsi bağlandığı andan;
- C) Tərəflərdən biri tərəfindən öhdəliyin yerinə yetirildiyi andan;
- D) Qanunvericilikdə belə hal nəzərdə tutulmayıb;;
- E) Doğru cavab yoxdur.

5. Barter müqaviləsinə əsasən məhsulun (malın) yüklənib göndərməs i ə uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 204-11 KT 204-10
- B) DT 204-11 KT 204-10
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 205-11 KT 205-10
- E) A və D-də göstərilən .

6. Barter müqaviləsinə əsasən qeyri-rezident hüquqi şəxsə (xarici malalana) yüklənmiş göndərilmiş mala görə hesab təqdim edildikdə belə əks yazılış edilir:

- A) DT 241-00 KT 545-10
- B) DT 204-11 KT 204-10
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

7. Barter müqaviləsinə əsasən qeyri-rezident hüquqi şəxsə (xarici malana) yüklənmiş göndərilmiş məhsulun uçot qiyməti ilə dəyəri satışın maya dəyərinə aşağıdakı yazılışla silinir.

- A) DT 241-00 KT 545-10
- B) DT 204-11 KT 204-10
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

8. Barter müqaviləsinə əsasən məhsulun satışı üzrə xərclər silindikdə belə müxabirələşmə tərtib edilir:

- A) DT 241-00 KT 545-10
- B) DT 801-00 KT 711-10
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

9. Barter müqaviləsinə əsasən satılmış məhsulun maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə belə əks etdirilir:

- A) DT 601-11 KT 701-11
- B) DT 701-11 KT 205-31
- C) DT 801-11 KT 711-11
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) DT 701-11 KT 204-11

10. Barter müqaviləsinə əsasən ixracatçı tərəfindən göndərilmiş mal faktiki maya dəyəri ilə uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 205-31 KT 223-11
- B) DT 205-31 KT 531-11
- C) DT 205-36 KT 205-31
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

11. Barter müqaviləsi iştirakçılarının öhdəlikləri qarşılıqlı surətdə nəzərə alınan zaman aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 205-31 KT 531-11
- B) DT 205-36 KT 205-31
- C) DT 205-31 KT 223-11
- D) DT 531-11 KT 211-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

12. Barter müqaviləsi üzrə ölkə müəssisəsinin ixrac üzrə iş və xidmətə çəkdiyi xərc uçotda belə əks etdirilir

- A) DT 202-00 KT 201-00; 533-00; 522-00; 545-10 və s;
- B) DT 203-00 KT 201-00; 533-00; 522-00; 545-10 və s.;
- C) DT 205-31 KT 223-11;
- D) DT 531-11 KT 211-11;
- E) A və B-də qeyd edilən.

13. Barter müqaviləsi üzrə resident- müəssisə xaricdə yerinə yetirdiyi işlər sifarişçiyə təqdim edildikdə aşağıdakı yazılışla əks etdirilir

- A) DT 202-00 KT 201-00
- B) DT 211-15 KT 601-21
- C) DT 205-31 KT 223-11
- D) DT 531-11 KT 211-11
- E) A və B-də göstərilən.

14. Resident-müəssisənin ixrac üzrə yerinə yetirdiyi işlərə çəkdiyi xərclər silinən zaman belə əks etdirilir

- A) DT 202-00 KT 201-00
- B) DT 211-00 KT 601-20
- C) DT 205-31 KT 223-11
- D) DT 701-21 KT 202-00
- E) Doğru cavab yoxdur.

- 15. Barter müqaviləsinin iştirakçısı tərəfindən yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər müqavilə qiyməti ilə aksept edildikdə belə yazılış tərtib etdilir:**
- A) DT 202-00 KT 531-11
  - B) DT 241-00 KT 531-00
  - C) DT 205-31 KT 223-11
  - D) DT 701-20 KT 202-00
  - E) Doğru cavab yoxdur.
- 16. Barter müqaviləsinin iştirakçısı tərəfindən yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər üzrə ƏDV məbləği uçotda belə əks etdirilir:**
- A) DT 202-00 KT 531-00
  - B) DT 241-00 KT 531-11
  - C) DT 205-31 KT 223-11
  - D) DT 701-20 KT 202-00
  - E) Doğru cavab yoxdur.
- 17. Barter əməliyyatları zamanı hesablaşmalarda hər hansı bank iştirak edirmi:**
- A) Malalanın bankı iştirak edir;;
  - B) Malsatanın bankı iştirak edir;
  - C) Malsatanın və malalanın bankı iştirak edir;
  - D) Belə hesablaşmalarda ümumiyyətlə banklar iştirak etmir.
  - E) İstənilən bank iştirak edir..
- 18. Barter əməliyyatlarında mübadilə olunan malların qiymətləndirilməsi üçün hansı qiymətdən istifadə oluna bilər:**
- A) Malsatanın bazarındakı oxşar malların sövdələşmə qiymətləri;
  - B) Statistika əsasən oxşar malların orta illik qiyməti;
  - C) Xarici partnyorun ölkəsində oxşar malların topdansatış qiyməti;
  - D) Malalanın bazarındakı oxşar malların sövdələşmə qiymətləri;
  - E) Yuxarıda qeyd edilən qiymətlər.
- 19. Barter əməliyyatlarında iddialar hansı formada təmin edilə bilər:**
- A) Əlavə mal göndərilməklə;
  - B) Qarşı tərəfə göndərmənin azaldılması yolu ilə;
  - C) Pul formasında ödənilməklə;
  - D) A, B və C-də göstərilən;
  - E) Doğru cavab yoxdur..
- 20. Barter əməliyyatları zamanı tərəflər eyni zamanda çıxış edir:**
- A) Alıcı kimi;

- B) Satıcı kimi;
- C) Hər iki tərəf alıcı və satıcı kimi;
- D) Malsatan alıcı və satıcı kimi;
- E) Malalan alıcı və satıcı kimi.

21. Barter əməliyyatları zamanı tərəflər bir-birinə hesab təqdim edir:

- A) Bəli;
- B) Yalnız satıcı təqdim edir;
- C) Alıcı təqdim etmir;
- D) Yalnız alıcı təqdim edir;
- E) Düzgün cavab yoxdur.

22. Barter zamanı satılmış məhsulun maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə hansı hesabın debetində əks etdirilir:

- A) 611-11
- B) 601-11
- C) 801-00
- D) 701-20
- E) Doğru cavab yoxdur.

23. Barter müqaviləsinə əsasən xarici valyuta ilə məhsulun satışı üzrə xərclər hansı hesabda uçota alınır:

- A) 701-10 ;
- B) 711-11;
- C) 711-11;
- D) 701-11;
- E) Doğru cavab yoxdur

24. Barter müqaviləsinə əsasən xarici valyuta ilə məhsulun satışı üzrə xərclər silinindikdə belə müxəbirələşmə tərtib edilir:

- A) DT 241-00 KT 545-10
- B) DT 211-11 KT 601-10
- C) DT 701-11 KT 204-11
- D) DT 801-00 KT 711-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

25. Barter müqaviləsinə əsasən milli valyuta ilə məhsulun satışı üzrə xərclər hansı hesabdən silinir:

- A) 701-10 ;
- B) 711-11;

- C) 711-10;
- D) 701-11;
- E) Doğru cavab yoxdur

26. Barter müqaviləsinə əsasən xaricdə göstərilmiş xidmətlər üzrə ƏDV hesablandıqda aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

- A) DT 601-21 KT 521-21
- B) DT 801-00 KT 711-11
- C) DT 601-11 KT 521-11
- D) DT 211-11 KT 601-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

27. Barter müqaviləsinə əsasən xarici valyuta ilə məhsulun satışı üzrə xərclər hansı hesabın debetinə silinir:

- A) DT 241-00
- B) DT 801-00
- C) DT 701-11
- D) DT 211-11
- E) Doğru cavab yoxdur

28. Barter müqaviləsinə əsasən xaricdə göstərilmiş xidmətlərdən olan gəlirlər hansı hesabda uçota alınır:

- A) 601-21;
- B) 801-00;
- C) 521-11;
- D) 211- 11;
- E) Doğru cavab yoxdur.

29. Barter zamanı satılmış məhsulun maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə aşağıdakı hesabın kreditində əks etdirilir:

- A) 801-00
- B) 202-00
- C) 611-11
- D) 701-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

30. Barter əməliyyatları zamanı hansı tərəf alıcı kimi çıxış edir:

- A) Yalnız malı alan;
- B) Yalnız malı satan;
- C) Hər iki tərəf;

- D) Hec biri;
- E) Doğru cavab yoxdur.

XII Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyətin digər növlərinin uçotu

12.1. Xaricdə aparılan tikinti-quraşdırma işlərinin uçotu

Azərbaycanın podratçı təşkilatı xaricdə tikinti-quraşdırma işləri həyat keçirirsə, onda belə işlərin aparılması üçün çəkilən xərclərin uçotu 203-10 nömrəli hesabda aparılmalıdır. Xərclərin uçotu hər bir obyekt üzrə ayrıca aparılır. Xərclər tikinti-quraşdırma işlərinin (TQİ) başlanmasından qurulmasına qədər olan dövrdə artan yekunla yığılır. Əgər kontraktın şərtinə uyğun olaraq hesablaşmalar hər bir mərhələnin hazırlığı başa çatdıqca aprılarsa, onda kontraktın hər mərhələnin maya dəyəri müəyənləşdirilir. Bütün başa çatmış mərhələlərin ümumi dəyəri bütövlükdə obyektin kontrakt dəyərinə bərabər olmalıdır. Xərclərin uçotu hər bir mərhələ üzrə işlər başladıqdan tə başa çatana qədər artan yekunla aparılır.

Tikintisi bütövlükdə başa çatmış obyektin təhvil verilməsi ilə əlaqədar əməliyyatların uçotu aşağıdakı mühasibat yazılışları ilə rəsmiyyətə salına bilər:

1. TQİ ilə əlaqədar xərclər əks etdirildikdə :

DT 203-10

KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00 , 531-11, 535-11, 535-21, 536-10, 545-11

və s.;

2. Obyektin tikintisi başa çatdıqdan və təhvil-qəbul aktı tərtib edildikdən sonra faktiki çəkilmiş xərclərin silinməsi zamanı;

DT 204-17

KT 203-10;

3. Obyekt təhvil-qəbul aktı ilə verildikdə və obyektin tam kontrakt dəyərində xarici sifarişçiyə hesab təqdim olunduqda:

DT 215-10

KT 601-31;

4. Obyektin tikintisi üzrə faktiki çəkilmiş xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə:

DT 701-31

KT 204-17;

5. Satışın maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-31

KT 701-31;

6. Xarici sifarişçilər tərəfindən yerinə yetirilmiş işlərin dəyəri valyuta hesabına daxil olduqda:
- DT 223-11 yaxud 223-12
- KT 215-10;
6. Hesabın təqdim olunması zamanı olan məzənnə ilə hesabın ödənilməsi zamanı olan məzənnə arasında yaranan fərq məbləğinə:
- a) məzənnə fərqi podratçı təşkilatı üçün müsbət olduqda:
- DT 215-10
- KT 611-80;
- b) məzənnə fərqi podratçı təşkilat üçün mənfi olduqda
- DT 731-80
- KT 215-10;
- İşlərin ayrı-ayrı mərhələlər üzrə təhvil verilməsinin uçotu aşağıdakı sxem üzrə aparılır:
1. İlk mərhələdə TQİ üzrə xərclər əks etdirildikdə:
- DT 203-10
- KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 531-11, 535-21, 536-10, 545-11 və s.;
2. İlkim mərhələ üzrə yerinə yetirilmiş TQİ akt üzrə birinci mərhələnin kontrakt dəyəri ilə sifarişçiyə təhvil verildikdə:
- DT 204-19
- KT 601-31 sonra
- DT 215-10
- KT 204-19;
3. İlkim mərhələ üzrə faktiki çəkilmiş xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə
- DT 701-31
- KT 203-10;
4. Satışın maya dəyəri satışdan gəlirə silidikdə:
- DT 601-31
- KT 701-31;
5. Sifarişçilər tərəfindən podratçıya ilkin mərhələnin dəyəri ödənildikdə:

DT 223-11 yaxud 223-12

KT 215-10;

7. Yaranan məzənnə fərqi əks etdirildikdə:

- mənfi məzənnə fərqi:

DT 731-80

KT 215-10;

- müsbət məzənnə fərqi:

DT 215-10

KT 611-80;

12.2. Xarici təşkilatlar üçün ölkə daxilində həyata keçirilən tikint- Quraşdırma işlərinin uçotu

Əgər ölkə daxilində olan podratçı-təşkilat Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici təşkilat –sifarişçi üçün TQİ həyata keçirirsə, onda satış yeri AR hesab olunur, ona görə də podratçı təşkilat xarici sifarişçi təşkilata ƏDV ödəmək üçün hesab göndərməli və həmin ƏDV məbləğini TQİ üçün əldə edilmiş material resursları və s. üzrə ƏDV-ni nəzərə almaqla büdcəyə köçürməlidir.

Tikinti quraşdırma işlərinin mühasibat uçotu adi qaydada aparılır. Xərclərin uçotu 203-11 nömrəli subhesabda uçota alınır. Bu subhesablarda xərclər TQİ-nin başlanmasından onların tam başa çatdırılmasınadək olan bütün dövrdə artan yekunla əks etdirilir.

Əgər kontraktın şərtlərinə uyğun hesablaşmalar obyektin ayrı-ayrı mərhələləri üzrə hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla aparılırsa, onda xərclər hər bir mərhələ üzrə uçota alınır.

Obyektin tikintisinin bütövlükdə başa çatdıqdan sonra təhvil verilməsi qaydasında uçotunun aparılması aşağıdakı sxem həyata keçirilir::

1. Obyektin tikintisi üçün çəkilmiş xərclər uçotda əks etdirildikdə:

DT 203-11

KT 201, 533, 522, 112, 531, 535, 536, 545 və s. yaxud

KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 531-10, 535, 535-12, 535-22, 536-11,
545-10 s.;

2. Əldə edilmiş material ehtiyatları, qəbul edilmiş işlər və s. üzrə ƏDV hesablandıqda:

DT 241-00

KT 531, 535, 522, 536, 545, və s. və yaxud

KT 531-10, 535-12, 535-22, 112, 536-11, 545-10, və s.;

3. Obyektin tikintisi başa çatdıqdan və onun təhvil verilməsi üzrə akt imzalandıqdan sonra faktiki çəkilmiş xərclər silindikdə:

DT 204-18

KT 203-11;

4. Obyektin tam kontrakt dəyəri məbləğində sifarişçiyə təhvil verilməsi və ona hesab təqdim olunması zamanı:

DT 215-11

KT 601-32 ƏDV də daxil olmaqla:

5. ƏDV hesablandıqda :

DT 601-32

KT 521-18 yaxud 521-19;

6. ƏDV büdcə ilə hesablaşmalara aid edildikdə (əvəzləşdirildikdə):

DT 521-18 yaxud 521-19

KT 241-00;

7. Obyektin tikintisi üzrə faktiki çəkilmiş xərclər satışın maya dəyərində silindikdə:

DT 701-32

KT 204-18;

8. Satışın maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-32

KT 701-32;

9. Xarici sifarişçi üçün ölkə daxilində yerinə yetirilmiş TQİ-nin dəyəri

podratçının bankdakı hesabına daxil olduqda:

DT 223-10 yaxud 223-11

KT 215-11;

Məzənnə fərqi uçota alındıqda:

DT 731-80 KT 215-11 yaxud

DT 215-11 KT 611-80;

TQİ-nin ayrı-ayrı mərhələlər üzrə təhvil verilməsinin uçotu aşağıdakı sxem üzrə aparılır:

1. İlkin mərhələ üzrə TQİ üzrə xərclər əks etdirildikdə:

DT 203-11

KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 531-10, 535-12, 535-22, 536-11, 545-10 və s.;

2. İlkin mərhələ üzrə yerlə-yetirilmiş TQİ akt üzrə birinci mərhələnin kontrakt dəyəri ilə sifarişçiyə təhvil verildikdə::

DT 204-18 KT 601-32 sonra

DT 215-11

KT 204-18;

3. İlkin mərhələ üzrə faktiki çəkilmiş xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə:

DT 701-32

KT 203-11;

4. Satışın maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə:

DT 601-32

KT 701-32;

5. Sifarişçi tərəfindən podratçıya ilkin mərhələnin dəyəri ödənildikdə :

DT 223-10 yaxud 223-11

KT 215-11;

Əgər debitor borcları xarici valyuta ilə daxil olarsa , onda yarana biləcək məzənnə fərqlərinə belə yazılışlar tərtib ediləcəkdir:

DT 731-80 KT 215-11 yaxud

DT 611-80 KT 215-11;

12.3. Xarici təşkilatların ölkə ərazisində həyata keçirdiyi tikinti-quraşdırma işlərinin uçotu

Xarici podratçı təşkilat razılaşmaya əsasən AR ərazisində sifarişçi üçün TQİ həyata keçirə bilər. AR-in Vergi Məcəlləsinə görə həmin təşkilat ƏDV ödəməlidir və buna görə vergi orqanında uçota durmalıdır. Əgər xarici podratçı təşkilat vergi ödəyicisi kimi AR ərazisindəki vergi orqanında uçota durmursa, onda ƏDV-ni sifarişçi təşkilat ödəməlidir. Birinci halda uçot yazılışlarının tərtib edilməsi qsxemi aşağıdakı kimidir:

1. Xarici podratçı tərəfindən təqdim edilmiş hesab aksept edilmişdir (TQİ üzrə bütövlükdə ya da mərhələlər üçün). Hesab təqdim ediləndə məzənnə 1 dol. = 0.80 man. olmuşdur:

a) TQİ-nin əsas kontrakt dəyəri -100000 dol. / 80000 man.

DT 113-2 - 100000 dol. /80000 man.

KT 531-11 - 100000 dol. /80000 man.;

b) ƏDV hesablanmışdır:

DT 241-00 18000 dol. / 14400 man.

KT 531-11 18000 dol. / 14400 man.;

2. Xarici podratçı təşkilatın hesabı ödənilmişdir (məzənnə 1 dol. = 0,75 man.)

DT 531-11 100000 dol. / 75000 man.

KT 223-11 100000 dol. / 75000 man.

Məzənnə fərqi -500 man.;

DT 531-11 - 500 man.

KT 611-80 - 500 man.;

3. Obyekt istismara qəbul edilmişdir – 80000 man.:

DT 111-2 - 80000 man.

KT 113-2 - 80000 man.:

4. ƏDV büdcəyə olan borcla əvəzləşdirildirilmişdir -14400 man.:

DT 521-18 -14400 man.

KT 241-00 -14400 man.

5.ƏDV Vergi Məcəlləsinə görə TQİ-nin maya dəyərinə daxil edildikdə-14400 man:

DT 113-2 - 14400 man.

KT 241-00 - 14400 man. və sonra

DT 111-2 - 14400 man.

KT 113-2 - 14400 man..

12.4. Xaricdə xidmətlərin göstərilməsi ilə əlaqədr əməliyyatların uçotu

1. Rezident-təşkilatın (şirkətinin) xaricdə göstərdiyi xidmətlər üzrə xərclər uçotda əks etdirildikdə:

a) manatla:

DT 203-30

KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 531-11, 535-11, 535-21, 545-11 və s.

b) xarici valyuta ilə:

DT 203-30

KT 533- 00, 522-00, 112-00, 531-11, 535-21, 545-11 və s.

2. Xidmətlərin təhvil-qəbulu aktı imzalanarkən və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi üçün xarici təşkilata hesab təqdim olunarkən:

DT 211-15

KT 601-21;

3. Xidmətlərin göstərilməsi üzrə tikinti xərcləri silindikdə:

DT 204-17

KT 203-30;

4. Xidmətlər üzrə xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə:

DT 701-21

KT 204-17;

5. Xidmətlərin maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə

DT 601-21

KT 701-21;

6. Xarici sifarişçi tərəfindən ona xaricdə göstərilmiş xidmətə görə müəssisənin valyuta hesabına pul köçürüldükdə :

DT 223-11 yaxud 223-12

KT 211-15;

7. Məzənnə fərqi yarandıqda:

DT 211-15

KT 611-80 yaxud

DT 731-80

KT 211-15.

12.5. Xarici təşkilatların ölkə ərazisində göstərdiyi xidmətlərlə əlaqədar əməliyyatların uçotu

1. Xarici təşkilat tərəfindən göstərilən xidmətlər təhvil-qəbul aktı ilə qəbul edilmişdir və təşkilatın hesabı aksept olunmuşdur:

- a) kontrakt dəyəri məbləğində:

DT 202, 203, 204, 205, 113 və yaxud 202-00, 203-00, 204-00, 205-00, 113-00

və s.

KT 531-11;

- b) hesablanmış ƏDV məbləğinə:

DT 241-00

KT 531-11;

2. Göstərilmiş xidmətlərin dəyəri müəssisənin xaricdəki valyuta hesabından ödənilmişdir:

DT 531-11

KT 223-12;

3. Məzənnə fərqi əks etdirilmişdir:

DT 531-11

KT 611-80 yaxud

DT 731-80

KT 531-11;

4. ƏDV büdcəyə olan borcla əvəzləşdirilikdə:

DT 521-20 yaxud 521-21

KT 241-00;

5. ƏDV əvəzləşdirilmədikdə:

DT 202, 203, 204, 205, 101, 103, 111, 113, və s. yaxud 202-00, 203-00, 204-00, 205-00, 101-00, 103-00, 111-00, 113-00 və s.

KT 241-00.

12.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Podratçı təşkilat tərəfindən xaricdə həyata keçirilən tikinti-quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər hansı hesabda uçota alınır:

A) 201-10;

B) 203-10

C) 202-10

D) 204-10

E) 205-10

2. Xaricdə tikinti-quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 204-17

KT 203-10

B) DT 215-10

KT 601-31

C) DT 203-10

KT 201-00

D) DT 223-11

KT 215-10

E) Doğru cavab yoxdur.

. Xaricdə obyektin tikintisi başa çatdıqdan və təhvil-qəbul aktı tərtib edildikdən sonra faktiki çəkilmiş xərclərin silinməsi uçotda belə əks etdirilir:

A) DT 204-17

KT 203-10

- B) DT 215-10
KT 601-31
- C) DT 203-10
KT 201-00
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) Doğru cavab yoxdur.

4. Təhvil-qəbul aktına əsasən təhvil verilmiş obyektə görə xarici sifarişçiyə hesab təqdim edildikdə belə rəsmiyyətə salınır:

- A) DT 204-17
KT 203-10;
- B) DT 215-10
KT 601-31;
- C) DT 215-10
KT 601-31;
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) Doğru cavab yoxdur.

5. Xaricdə obyektin tikintisi üzrə faktiki çəkilmə xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə uçotda belə rəsmiyyətə salınır:

- A) DT 204-17
KT 203-10
- B) DT 215-10
KT 601-31
- C) DT 205-10
KT 601-31
- D) DT 701-31
KT 204-17
- E) Doğru cavab yoxdur.

6. Xaricdə yerinə yetirilmiş TQİ-nin maya dəyəri satışdan gəlirə silindikdə hansı müxabirələşmə tərtib edilir :

- A) DT 204-17
KT 203-10
- B) DT 601-31
KT 701-31;

- C) DT 205-10
KT 601-31;
- D) DT 701-31
KT 204-17;
- E) Doğru cavab yoxdur.

7. Xarici təşkilat tərəfindən yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işlərinin dəyəri valyuta hesabına daxil olduqda belə müxabirələşmə tərtib edilir:

- A) DT 223-12
KT 215-10
- B) DT 601-31
KT 701-31
- C) DT 205-10
KT 601-31
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) A və D-də göstərilən.

8. Ölkə daxilində yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işlərinin sifarişçiyə təhvil verilməsi və ona hesab təqdim edilən zaman aşağıdakı müxabirələşmə tərtib edilir :

- A) DT 223-12
KT 215-10
- B) DT 601-31
KT 701-31
- C) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) A və D-də göstərilən.

9. Xarici sifarişçi üçün ölkə daxilində yerinə yetirilmiş TQİ-nin dəyəri podratçının bankdakı valyuta hesabına daxil olduqda uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-11
KT 215-11
- B) DT 601-31
KT 701-31
- C) DT 215-11
KT 601-32

- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) A və D-də göstərilən.

10. Xarici sifarişçi üçün ölkə daxilində yerinə yetirilmiş TQİ-nin dəyəri podratçının bankdakı valyuta hesabına daxil olan zaman yaranan müsbət məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-10
KT 215-11
- B) DT 215-11
KT 611-80
- C) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) A və D-də göstərilən.

11. Xarici podratçı təşkilat tərəfindən yerinə yetirdiyi TQİ-yə görə AR ərazisində sifarişçiyə kontrakt dəyəri üzrə hesab təqdim etdikdə belə yazılış tərtib edilir:

- A) DT 223-10
KT 215-11
- B) DT 215-11
KT 611-80
- C) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 113-2
KT 531-11
- E) A və D-də göstərilən.

12. Xarici podratçı təşkilat tərəfindən AR ərazisindəki sifarişçi üçün yerinə yetirdiyi TQİ istimara qəbul edildikdə belə əks etdirilir:

- A) DT 111-2
KT 113-2
- B) DT 215-11
KT 611-80
- C) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 113-2

KT 531-11

13. Xarici təşkilat üçün xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işlərinin dəyəri xarici ölkədə olan valyuta hesabına daxil olduqda belə müxabirələşmə tərtib edilir :

- A) DT 601-31
KT 701-31
- B) DT 223-12
KT 215-10
- C) DT 205-10
KT 601-31
- D) DT 223-11
KT 215-10
- E) Doğru cavab yoxdur.

14. Xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işləri üzrə sifarişçiyə təqdim edilmiş hesabnamə üzrə yaranmış müsbət məzənnə fərqi hansı hesabda əks etdirilir:

- A) 215-10
- B) 701-31
- C) 611-80
- D) 223-11
- E) 215-10

15. Xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işləri üzrə sifarişçiyə təqdim edilmiş hesab üzrə yaranmış mənfi məzənnə fərqi uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-12
KT 215-10
- B) DT 223-11
KT 215-10
- C) DT 215-10
KT 611-80
- D) DT 731-80
KT 215-10.

E) Doğru cavab yoxdur.

16. Ölkə daxilində yerinə yetirilmiş obyektin sifarişçiyə təhvil verilməsi zamanı hesablanmış ƏDV məbləği üçün aşağıdakı müxabirələşmə tərtib edilir:

- A) DT 223-12
KT 601-10
- B) DT 601-31

- KT 521-20
- C) DT 601-32
KT 521-18
- D) DT 521-18
KT 223-10
- E) A və D-də göstərilən.

17. Xarici sifarişçi üçün ölkə daxilində yerinə yetirilmiş TQİ-nin dəyəri podratçının xarici valyuta ilə bankdakı hesabına daxil olduqda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-11
KT 215-11
- B) DT 601-31
KT 701-31
- C) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 223-10
KT 215-10
- E) A və D-də göstərilən.

18. Xarici podratçı təşkilat tərəfindən AR ərazisində sifarişçi üçün yerinə yetirdiyi TQİ üzrə ƏDV məbləği belə əks etdirilir:

- A) DT 223-10
KT 215-11
- B) DT 215-11
KT 611-80
- D) DT 215-11
KT 601-32
- D) DT 241--14
KT 531-11

E) A və D-də göstərilən

19. AR ərazisində sifarişçi üçün yerinə yetirdiyi TQİ-yə görə üçün xarici podratçı təşkilatın hesabı, ölkə daxilindəki xarici valyuta hesabından ödənildikdə uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-10
KT 215-11
- B) DT 215-11
KT 611-80

- C) DT 531-11
KT 223-11
- D) DT 531-12
KT 223-12
- E) Doğru cavab yoxdur

20. AR ərazisindəki sifarişçi üçün yerinə yetirdiyi TQİ-yə görə üçün xarici podratçı təşkilatın hesabı xaricdəki xarici valyuta hesabından ödənildikdə belə əks etdirilir:

- A) DT 223-10
KT 215-11
- B) DT 215-11
KT 611-80
- C) DT 531-11
KT 223-11
- D) DT 531-10
KT 223-10
- E) DT 531-11
KT 223-10

21. Ölkə müəssisəsi tərəfindən xaricdə sifarişçi təşkilat üçün ilkin mərhələ üzrə yerinə yetirdiyi TQİ üzrə xərclər uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 203-10
KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 535-21, 545-11 və s.
- B) DT 203-20
KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 535-21 və s;
- C) DT 211-15
KT 601-11
- D) DT 223-11
KT 211-15
- E) Doğru cavab yoxdur.

22. Ölkə müəssisəsi tərəfindən sifarişçi təşkilat üçün ilkin mərhələ üzrə xaricdə yerinə yetirdiyi TQİ akta əsasən sifarişçiyə kontrakt dəyəri ilə təhvil verildikdə belə əks etdirilir:

- A) DT 203-30
KT 201-00, 533-00, 522-00, 112-00, 535-21, 545-11 və s.
- B) DT 203-20
KT 211-00, 533-00, 522-00, 112-00, 535-21 və s;

E) DT 204-19

KT 601-31 sonra isə DT 215-10 KT 204-19;

D) DT 223-11

KT211-15

E) Doğru cavab yoxdur.

23. Ölkə müəssisəsinin xaricdə sifarişçi təşkilat üçün ilkin mərhələ üzrə yerinə yetirdiyi TQİ üzrə faktiki xərclər satışın maya dəyərinə silindikdə necə əks etdirilir:

A) DT 203-30

KT 533-00

B) DT 701-31

KT 203-10

C) DT 601-31

KT 701-21

D) DT 223-11

KT 211-15

E) Doğru cavab yoxdur

24. Xarici təşkilat tərəfindən xaricdə yerinə yetirilmiş TQİ-nin ilkin mərhələsi üzrə dəyəri bankdakı xarici valyuta hesabından ödənildikdə belə uçota alınır:

A) DT 531-11

KT 223-11

B) DT 531-10

KT 223--10

C) DT 241-00

KT 531-10

D) DT 223-12

KT 215-10

E) Doğru cavab yoxdur

25. Xarici təşkilat üçün xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işlərinin dəyəri üzrə qısamüddətli debitor borcu hansı hesabda uçota alınır :

A) 215-10

B) 701-31

C) 215-11

D) 223-11

E) 211-11

26. Xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işləri üzrə sifarişçiyə təqdim edilmiş

hesab üzrə podratçı üçün yaranmış müsbət məzənnə fərqi hansı yazılışla uçota alınır:

A) DT 223-12

KT 211-11

B) DT 731-80

KT 215-10

F) DT 223-10

KT 611-80

G) DT 243-10

KT 223-10

E) DT 215-10

KT 611-80.

27. Xaricdə yerinə yetirilmiş tikinti quraşdırma işləri üzrə sifarişçiyə təqdim edilmiş

hesab üzrə podratçı üçün yaranmış mənfə məzənnə fərqi hansı yazılışla uçota alınır:

A) DT 223-12

KT 211-11

B) DT 731-80

KT 215-10

C) DT 223-10

KT 611-80

D) DT 243-10

KT 223-10

E) DT 215-10

KT 611-80

28. DT 204-17 KT 203-10 yazılışı nə zaman tərtib edilir:

A) Xaricdə tikintisi başa çatmış obyekt təhvil-qəbul aktına əsasən qəbul edildikdən sonra faktiki çəkilmiş xərclər silindikdə;

B) Təhvil-qəbul aktına əsasən təhvil verilmiş obyektinə görə xarici sifarişçiyə hesab təqdim edildikdə ;

C) Podratçı təşkilat tərəfindən müqavilə əsasında xaricdə tikinti- quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər uçotda əks etdirildikdə;

D) Təhvil verilmiş obyektə görə xarici sifarişçidən ödəniş daxil olduqda;

E) Doğru cavab yoxdur.

29. DT 215-10 KT 601-31 mühasibat yazılışı nə zaman tərtib edilir:

A) Xaricdə tikintisi başa çatmış obyekt təhvil-qəbul aktına əsasən qəbul edildikdən sonra faktiki çəkilmiş xərclər silindikdə;

- B) Podratçı təşkilat tərəfindən müqavilə əsasında xaricdə tikinti- quraşdırma işlərinə çəkilən xərclər uçotda əks etdirildikdə;
- C) Xaricdə akta əsasən təhvil verilmiş tikinti obyektinə görə xarici sifarişçiyə hesab təqdim edildikdə;
- D) Təhvil verilmiş obyektə görə xarici sifarişçidən ödəniş daxil olduqda;
- E) Doğru cavab yoxdur.

30. Xarici sifarişçi üçün ölkə daxilində obyektin tikintisi başa çatdıqdan və akta əsasən qəbul edildikdən sonra faktiki çəkilmə xərclərin silinməsi uçotda belə əks etdirilir:

- A) DT 223-11
KT 215-10
- B) DT 215-10
KT 601-31
- C) DT 204-17
KT 203-10
- D) DT 204-18
KT 203-11
- E) Doğru cavab yoxdur.

XIII Fəsil. Xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mühasibat hesabatı

13.1. Müəssisənin xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə mühasibat (maliyyə) hesabatının mahiyyəti, məzmunu və xüsusiyyətləri

XİF üzrə ayrıca hesabatın tərtib olinması tələb olunmur və bunun üçün ayrıca normativ sənədlər də mövcud deyildir. Bunu belə bir fakt da sübut edir ki, XİF-in uçotunun aparılması üçün tətbiq olunan hesablar planı, daha doğrusu subhesablar toplusu, kommersiya təşkilatları üçün nəzərdə tutulmuş ümumi hesablar planı əsasında hazırlanmışdır. Deməli, XİF üzrə mühasibat hesabatı da, istifadə olunan hesablar planının formalaşdırdığı informasiyaya əsaslanmalıdır. Deyilənlərə əsasən belə nəticə çıxarmaq olar ki, XİF üzrə mühasibat hesabatı hazırlanarkən ümumi mühasibat (maliyyə) hesabatından fərqli hesabat formaları tətbiq olunmur.

XİF üzrə mühasibat hesabat informasiyasının məzmunu, tərkibi, göstəricilər sistemi, hesabat formalarında ayrı-ayrı elementlər barədə məlumatların formalaşdırılması qaydları, prosedurları və üsulları ümumi mühasibat (maliyyə) hesabatının məzmunu, göstəricilər sistemi, burada tətbiq olunan prinsiplər, qaydalar və prosedurlar ilə üst-üstə düşür. Odur ki, əvvəlcə maliyyə hesabatının xarici iqtisadi fəaliyyətə rəğmən mahiyyətini və məzmununu qısa nəzərdən keçirək.

XİF üzrə maliyyə hesabatı - hesabatın verilməsini XİF-i həyata keçirən təşkilatdan tələb etmək imkanı olmayan istifadəçilərin konkret informasiyaya olan tələbatlarına cavab vermək üçün nəzərdə tutulan hesabatdır.

Maliyyə hesabatının məqsədi- XİF-i həyata keçirən təşkilatın maliyyə vəziyyəti, onun maliyyə nəticələri və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında elə informasiya verməkdir ki, həmin informasiya iqtisadi qərarlar qəbul edən geniş istifadəçilər kütləsi üçün faydalı olsun.

XİF üzrə maliyyə hesabatında aşağıdakılar barədə məlumatlar əks etdirilməlidir:

- a) aktivlər;
- b) öhdəliklər;
- c) xüsusi kapital;
- d) mənfəət və zərərlər də daxil olmaqla gəlirlər və xərclər;
- e) sahiblərin ödənişləri və onlara ödənişlər;

f) pul vəsaitlərinin hərəkəti.

XİF üzrə konsolidə edilmiş hesabat- qrupun elə təqdim etmiş olduğu maliyyə hesabatıdır ki, sanki o vahid iqtisadi təşkilat tərəfindən hazırlanmışdır.

Nəzarət- təşkilatın fəaliyyətindən fayda götürmək üçün onun maliyyə və əməliyyat siyasətinin idarə edilməsinə olan səlahiyyətlərdir.

Qrup- ana təşkilat və onun bütün törəmə şirkətləri birlikdə.

Ana təşkilat- bir yaxud bir neçə törəmə təşkilata malik olan təşkilat.

Azlığın payı- törəmə təşkilatın kapitalda payına düşən mənfəətin, zərərin və xalis aktivlərin elə hissəsidir ki, ana təşkilat törəmə strukturlarla ona birbaşa yaxud dolayı yolla sahib deyil.

Törəmə təşkilat- digər (ana adlandırılan) təşkilat tərəfindən nəzarət olunan, o cümlədən korporasiyalaşmamış yoldaşlıq formasında olan təşkilatdır.

Ana təşkilatın konsolidə edilmiş hesabatına- onun bütün törəmə təşkilatlarının maliyyə hesabatı daxil edilməlidir.

Bağlanma (son) məzənnəsi – hesabat tarixinin sonuna (balans hesabat tarixinə) cari valyuta məzənnəsidir.

Məzənnə fərqi- hər hansı bir valyuta vahidinin müxtəlif valyuta məzənnələri ilə digər valyuta vahidinə dəyişilməsindən (çevrilməsi nəticəsində) yaranan fərkdir.

Valyuta məzənnəsi- bir valyutanın digər valyutaya mübadilə əmsalıdır.

Ədalətli dəyər – yaxşı məlumatlandırılmış, sövdələşmə aparmaq istəyində olan və bir-birindən asılı olmayan tərəflər arasında sövdələşmə aparılarkən aktivin mübadilə oluna biləcəyi yaxud öhdəliyin tənzimləmə biləcəyi məbləğdir.

Xarici valyuta- müəssisənin əməliyyat (fəaliyyətdə olan) valyutasından fərqli olan valyutadır.

Xarici fəaliyyət – fəaliyyəti barədə hesabat verən təşkilatın yerləşdiyi ölkədə və ya onun valyutası ilə deyil, fərqli ölkədə və ya fərqli valyuta ilə həyata keçirilən hesabat verən təşkilatın törəmə, assosiasiyalı, bircə və ya filialı olan təşkilatdır.

Əməliyyat (funksional) valyuta - müəssisənin öz fəaliyyətini həyata keçirdiyi iqtisadi mühitdə istifadə olunan valyutadır.

Təqdimolunma (təqdimat) valyutası- maliyyə hesabatının təqdim edildiyi valyutadır.

Xarici fəaliyyətə xalis investisiya - hesabat verən təşkilatın bu fəaliyyətin xalis aktivlərində olan payının kəmiyyətidir.

Cari valyuta məzənnəsi- dərhal (təxirəsalınmaz) hesablaşmalar üçün mübadilə məzənnəsidir.

Müəssisənin mühasibat (maliyyə) hesabatının yenidən hesablanması zəruriliyi aşağıdakı hallarda yaranır:

- müəssisə öz fəaliyyəti zamanı baş verən sövdələşmələri xarici valyuta ilə həyata keçirdikdə;
- müəssisə xaricdə fəaliyyət həyata keçirdikdə;
- müəssisə öz maliyyə hesabatındakı məlumatları xarici valyuta ilə təqdim etdikdə.

13.2. Müəssisənin xarici valyuta ilə olan əməliyyatlarının mühasibat (maliyyə) hesabatında funksional valyuta ilə əks etdirilməsi

Valyuta əməliyyatı aşağıdakı hallarda yaranır:

- d) müəssisə qiymətləri xarici valyuta ilə göstərilən mallar və xidmətlər alıb sadıqda;
- e) ödənilməsi və yaxud alınması məbləğləri xarici valyuta ilə göstərilən vəsaitlər verdikdə və yaxud onları borc aldıqda (debitor və kreditor borcları);
- f) hansısa başqa şəkildə aktivlər əldə etdikdə və yaxud satdıqda, yaxud öz üzərinə öhdəlik götürdükdə yaxud öhdəlikləri ödəyən zaman xarici valyutadan istifadə etdikdə.

Funksional valyuta ilə ilkin olaraq tanınarkən xarici valyuta ilə baş vermiş əməliyyat, həmin əməliyyatın xarici valyutada olan məbləğinə əməliyyatın həyata keçirildiyi tarixə funksional valyuta ilə xarici valyuta arasında olan cari valyuta məzənnəsinin tətbiq edilməsi yolu ilə uçota alınır. Əməliyyat tarixi kimi həmin əməliyyatın standartlarda nəzərdə tutulmuş kriteriyalara uyğun gəldiyi tarix qəbul edilir. Bu zaman daha çox əməliyyatın baş verdiyi dövrdə olan məzənnəyə uyğun gələn həftəlik yaxud aylıq məzənnədən istifadə olunur. Ancaq məzənnə kiyayət qədər dəyişkən olarsa, onda orta məzənnədən istifadə etmək məqsədəuyğun deyil.

Hər bir hesabat dövrünün sonuna **pul maddələri** və **qeyri-pul maddələri** aşağıdakı qaydada yenidən hesablanmalıdır:

- d) xarici valyuta ilə olan pul maddələri bağlaman (son) məzənnəsindən istifadə olunmaqla ;
- e) tarixi dəyərlə maya dəyəri ilə uçota alınmış xarici valyuta ilə qeyri-pul maddələri əməliyyatın (yenidən hesablanmanın) həyata keçirildiyi tarixə olan mübadilə məzənnəsi ilə ;
- f) ədalətli dəyərlə qiymətləndirilmiş xarici valyuta ilə qeyri-pul maddələri ədalətli dəyərin müəyyən olduğu tarixə mövcud olan mübadilə məzənnəsinə əsasən.

Pul maddələrinin xarici valyuta ilə əməliyyat nəticəsində meydana çıxdığı və mü-badilə məzənnəsindəki dəyişikliyin əməliyyat tarixi ilə hesablaşma tarixi arasındakı dövrdə yarandığı zaman məzənnə fərqi yaranır. Əgər əməliyyat və həmin əməliyyat üzrə hesablaşma eyni uçot dövrü ərzində baş verirsə, onda məzənnə fərqi həmin dövrdə tanınır. Ancaq, əgər əməliyyat üzrə hesablaşma həmin əməliyyatın baş verdiyi dövrdən sonrakı dövr ərzində baş verirsə, onda məzənnə fərqi hesablaşma tarixinə qədər olan hər bir aralıq dövrü müddətindəki məzənnə dəyişikliyi ilə müəyyən olunur.

Uzunmüddətli aktivlərin tarixi dəyərinin yenidən hesablanmasından yaranan məzənnə fərqləri bilavasitə **kapitalda** tanınır. Uzunmüddətli aktivlərə aid olmayan qeyri–pul maddələrinin xarici valyuta ilə dəyəri yenidən hesablanan zaman yaranan məzənnə fərqləri bilavasitə **mənfəətdə yaxud zərərdə** tanınır. Pul maddələri üzrə hesablaşmalar yaxud pul maddələrinin yenidən hesablanması zamanı yaranan məzənnə fərqləri **mənfəətdə yaxud zərərdə** tanınmalıdır.

13.3. Müəssisənin mühasibat (maliyyə) hesabatının funksional valyutadan fərqli olan təqdimolunma valyutası ilə tərtib edilməsi

Müəssisə öz maliyyə hesabatını istənilən valyuta (valyutalar) ilə təqdim edə bilər. Əgər təqdimolunma valyutası funksional valyutadan fərqlənirsə, onda o öz nəticələrini və maliyyə vəziyyətini təqdimolunma valyutası ilə yenidən hesablayır. Məsələn, əgər qrupun tərkibinə funksional valyutalardan istifadə edən ayrı-ayrı təşkilatlar daxildirsə, onda

onların hər birinin nəticələri və maliyyə vəziyyəti hamı üçün eyni olan valyuta ilə ifadə olunur, bu da konsolidə olunan maliyyə hesabatı təqdim etməyə imkan verir.

Funksional valyutası hiperinflasiyalı iqtisadiyyat valyutası olmayan müəssisənin nəticələri və maliyyə vəziyyəti digər valyutaya aşağıdakı prosedurlardan istifadə olunmaqla yenidən hesablanır:

(a) təqdim edilən hər bir maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat üzrə aktivlər və öhdəliklər, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (balans) tarixinə olan **bağlanma (son) məzənnəsi ilə** yenidən hesablanır;

(b) mənfəət və ya zərərlər və digər məcmu gəlirlər haqqında təqdim edilən hər bir hesabat üzrə gəlir və xərclər, əməliyyatların baş verdiyi tarixdə olan məzənnə ilə yenidən hesablanır; və;

(c) yaranmış bütün məzənnə fərqləri kapitalın ayrıca komponenti kimi tanınır.

Əməliyyatların baş verdiyi tarixə olan mübadilə məzənnəsinə təxminən bərabər olan məzənnə, məsələn, dövr ərzindəki orta məzənnə, gəlir və xərc maddələrinin yenidən hesablanması üçün praktiki baxımdan daha çox istifadə olunur.

Haqqında (c) bəndində söhbət aparılan məzənnə fərqləri aşağıdakı hallarda yaranır:

a) gəlir və xərcin, gəlir və xərc üzrə əməliyyatların baş verdiyi tarixdə olan məzənnə ilə yenidən hesablanması zamanı, aktivlər və öhdəliklərin isə bağlanma (son) məzənnəsi ilə yenidən hesablanması zamanı;

b) xalis aktivlərin dövrün əvvəlinə, əvvəlki bağlanma (son) məzənnəsindən fərqli olan bağlanma (son) məzənnəsi ilə yenidən hesablanması zamanı.

Bu məzənnə fərqləri mənfəət yaxud zərərdə tanınmır, çünki mübadilə məzənnələrinin dəyişilməsi, əməliyyatlar üzrə pul vəsaitlərinin cari və gələcək axınlarına cüzi təsir edir, ya da ümumiyyətlə təsir etmir.

Funksional valyutası hiperinflasiyalı iqtisadiyyat valyutası olan təşkilatın nəticələri və maliyyə vəziyyəti digər valyutaya, bütün məbləğlərin (yəni aktivlər və öhdəliklər, pay alətləri, gəlir və xərclərin)) ən sonuncu hesabat dövrünün sonuna olan **bağlanma (son) məzənnəsindən** istifadə olunmaqla yenidən hesablanır.

13.4. Müəssisənin xaricdə fəaliyyəti haqqında mühasibat (maliyyə)

hesabatının yenidən hesablanması

Xaricdə fəaliyyət üzrə maliyyə hesabatının yenidən hesablanması zamanı bu 2-ci paragrafında şərh edilmiş prosedurlarla yanaşı digər məqmlarda nəzərə alınmalıdır.

Xarici fəaliyyətin nəticələrinin və maliyyə vəziyyətinin hesabat verən təşkilatın maliyyə hesabatına daxil edilməsi, təqdimolunma valyutasına yenidən hesablanma yolu ilə həyata keçirilməlidir. Təqdimolunma valyutası üzrə yenidən hesablanmış xarici fəaliyyətin nəticələri və maliyyə vəziyyəti, hesabat verən təşkilatın maliyyə hesabatına **konsolidə, proporsional konsolidə** prosedurları yaxud **payda iştirak metodu ilə uçot** qaydasında daxil edilməlidir.

Konsolidə uçot metodu ilə maliyyə hesabatı tərtib olunan zaman təşkilat, xarici fəaliyyətin nəticələrini və maliyyə vəziyyətini konsolidə olunan maliyyə hesabatında ana təşkilatın və törəmə təşkilatların aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı, gəlirləri və xərclərinin oxşar maddələrini toplamaqla konsolidə edir. Konsolidə edilmiş maliyyə hesabatının vahid iqtisadi təşkilat kimi qrup haqqında maliyyə informasiyası olmasını təmin etmək üçün aşağıdakıları etmək zəruridir:

- ana təşkilatın xarici fəaliyyəti olan hər bir törəmə şirkətə investisiyasının balans dəyəri və xarici fəaliyyəti olan hər bir törəmə təşkilatın kapitalının ana təşkilata məxsus hissəsi eliminasiya edilməlidir (çıxılmalıdır);
- hesabat dövrü üçün xarici fəaliyyətli konsolidə edilmiş törəmə təşkilatlarının mənfəətdə yaxud zərərdə payı (azlıqların payı) müəyyən edilməlidir;
- xarici fəaliyyətli konsolidə edilmiş törəmə təşkilatlarının xalis aktivlərdə payı (azlıqların payı) ana təşkilatın səhmdarlarının kapitalından ayrı göstərilməlidir.

Proporsional konsolidə uçot metodu ilə maliyyə hesabatı tərtib olunan zaman xarici fəaliyyətlə məşğul olan sahibkarın* birgə nəzarət olunan təşkilatın aktivləri, öhdəlikləri, gəlirləri və xərclərindəki payı, həmin sahibkarın maliyyə hesabatındakı oxşar maddələrlə sətirbə-sətir kombinəlaşdırılır ya da onun maliyyə hesabatında ayrıca sətirlərdə və maddələrdə göstərilir.

Payda iştirak metodu ilə uçot əsasında maliyyə hesabatı tərtib olunan zaman xarici fəaliyyətlə məşğul olan investor təşkilatın assosiasiyalı təşkilata qoymuş olduğu

investisiya uzunmüddətli aktivlər kimi təsnifləşdirilir və ilkin olaraq maya dəyəri ilə tanınır. Həmin aktivlərin balans dəyəri xarici valyutanın yenidən hesablanması nəticəsində dəyişir və yaranan fərq, 2-ci paraqrafda qeyd olunduğu kimi, bilavasitə kapitalda tanınır. Qalan maddələr üzrə yaranan məzənnə fərqləri mənfəətdə yaxud zərərdə tanınır.

---

*sahibkar-birgə fəaliyyət müqaviləsi üzrə və həmin fəaliyyət üzərində birgə nəzarəti həyata keçirən tərəf;

birgə fəaliyyət - iki və daha çox tərəfin birgə nəzarət etmək şərti ilə iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirmək üçün razılaşma müqaviləsi.

13.6. Mövzu üzrə test tapşırıqları

1. Xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərdə maliyyə hesabatları tərtib olunur:

- A) Sintetik və analitik uçot məlumatları əsasında;
- B) Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən formalar üzrə vahid metodika ilə;
- C) Müəssisə daxili cari nəzarət və idarəetmə üçün;
- D) Vergilər Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən formalar üzrə vahid metodika ilə;
- E) Heç bir cavab doğru deyil.

2. Maliyyə hesabatı formalarındakı məlumatların tam açıqlanması üçün əlavə göstəricilər və onlar haqqındakı məlumatlar aşağıdakı hesabat formalarında öz əksini tapır:

- A) Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda;
- B) Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlirlər haqqında hesabatda;
- C) Kapitaldakı dəyişikliklər haqqında hesabatda;
- D) Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda;
- E) İzahlı qeydlərdə .

3. XİF üzrə maliyyə hesabatı dedikdə aşağıdakılar haqqında vahid məlumatlar sistemi başa düşülür:

- A) Mühasibat uçotun məlumatları əsasında müəyyən edilmiş formada tərtib edilən əmlak və maliyyə vəziyyəti və xarici iqtisadi fəaliyyətin nəticələri haqqında;
- B) Mühasibat uçotunun məlumatları əsasında tərtib edilən əmlak və xarici iqtisadi fəaliyyətin nəticələri haqqında;
- C) Operativ uçotun məlumatları əsasında müəyyən edilmiş formada tərtib edilən əmlak və maliyyə vəziyyəti haqqında;

- D) Statistik və operativ uçotun məlumatları əsasında müəyyən edilmiş formada tərtib edilən əmlak və maliyyə vəziyyəti haqqında;
- E) Doğru cavab yoxdur.

4. Hesabat dövründə XİF subyektlərinin pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatların açıqlanması hansı hesabat formalarında əks etdirilir:

- A) Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda;
- B) Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabatda;
- C) Kapitaldakı dəyişikliklər haqqında hesabatda;
- D) Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda;
- E) İzahlı qeydlərdə .

5. XİF-lə məşğul olan təsərrüfat subyektlərdə kapitalın mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatların açıqlanması hansı hesabat formalarında əks etdirilir:

- A) Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatda;
- B) Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabatda;
- C) Kapitaldakı dəyişikliklər haqqında hesabatda;
- D) Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda;
- E) İzahlı qeydlərdə .

6. Hesabat dövründə xarici valyuta ilə mövcud olan və daxil olması gözlənilən pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin artmasına(azalmasına) xarici valyuta məzənnələrinin dəyişməsinin təsiri bu hesabat formasında əksini tapır:

- A) Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat;
- B) Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabatda;
- C) Kapitaldakı dəyişikliklər haqqında hesabatda;
- D) Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda;
- E) İzahlı qeydlərdə .

7. XİF üzrə maliyyə hesabatı iqtisadi məzmunu və formalaşma üsuluna görə bölünür:

- A) Mühasibat, konsolidə edilmiş, statistik və vergi;
- B) İllik və dövrü;
- C) Daxili və xarici;
- D) İlkin və icmal;
- E) Bütün cavablar doğrudur.

8. XİF üzrə maliyyə hesabatının elementləri hansılardır:

- A) Aktivlər, kapital və öhdəliklər;
- B) Gəlirlər və xərclər;

- C) Aktivlər, kapital, öhdəlik, gəlirlər və xərclər;
- D) Kapital və öhdəliklər;
- E) Doğru cavab yoxdur.

9. XİF üzrə maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatın əsas elementləri hansılardır:

- A) Aktiv, kapital və öhdəliklər;
- B) Gəlirlər və xərclər;
- C) Aktivlər, kapital, öhdəliklər, gəlirlər və xərclər;
- D) Kapital və öhdəliklər.
- E) Doğru cavab yoxdur.

10. XİF üzrə Mənfəət və zərər haqqında hesabatının əsas elementləri hansılardır:

- A) Aktivlər, kapital və öhdəliklər;
- B) Gəlirlər və xərclər;
- C) Aktivlər, kapital, öhdəliklər, gəlirlər və xərclər;
- D) Kapital və öhdəlik.
- E) Doğru cavab yoxdur.

12. XİF-lə məşğul olan təsərrüfat subyekti rolunda maliyyə qrupu çıxış etdikdə tərtib edilir:

- A) İcmal balans;
- B) Sərbəst balans;
- C) Konsolidə edilmiş balans;
- C) Dövrü balans;
- D) Bütün cavablar doğrudur.

12. XİF subyektinin hesabat dövrünün sonuna tərtib edilmiş maliyyə vəziyyəti haqqında Hesabatda əks etdirir:

- A) Təşkilatın öhdəliklərini;
- B) Təşkilatın maliyyə vəziyyətini;
- B) Cari aktivlərin həcmi;
- C) İstehsalat məsrəflərini;
- D) Təşkilatın pul vəsaitlərini.

12. XİF subyektinin hesabat dövrünün sonuna tərtib edilmiş Mənfəət və ya zərər və digər məcmu gəlir haqqında hesabat aşağıdakı informasiyanı əks etdirir:

- A) Təşkilatın öşçilərinin əmək haqqı və digər mükafatlandırmaları haqqında ;
- B) Təşkilatın gəlir və xərclərinin formalaşması;
- B) Təşkilatın işgüzar tərəfdaşları ilə münasibətləri;

- C) Bütün cavablar doğrudur;
- D) Təşkilatın pul vəsaitləri haqqında.

14. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın əsas məqsədini təşkil edir:

- A) Hesabat dövrü ərzində müəssisənin investisiya və maliyyə fəaliyyəti haqqında informasiya təqdim etmək;
- B) Hesabat dövrü ərzində pul daxilolmaları və ödəmələri haqqında informasiya təqdim etmək;
- C) Hesabat dövrü ərzində pul ödəmələri haqqında informasiya təqdim etmək;
- D) Müəssisənin banklarla münasibətləri haqqında informasiya təqdim etmək;
- E) Doğru cavab yoxdur.

15. MHBS 7-yə əsasən xarici müştərilərdən pulun daxil olması Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyət növləri üzrə pul daxil olması kimi təqdim edilir:

- A) Maliyyə fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- E) Fövqəladə fəaliyyət.

16. MHBS- 7-yə əsasən XIF üzrə rentə ödənişlərinin daxil olması Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyət növləri üzrə pul daxil olması kimi təqdim edilir:

- C) Maliyyə fəaliyyəti;
- D) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- B) Fövqəladə fəaliyyət.

17. MHBS 7-yə əsasən XIF üzrə alınmış börclər üzrə pulun daxil olması Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyətin növləri üzrə pul daxil olması kimi təqdim edilir:

- A) Maliyyə fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- E) Fövqəladə fəaliyyət.

18. MHBS 7-yə əsasən əsasən XIF üzrə ixrac mallarının satışından pul daxil olmaları Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyət növü üzrə pul daxil olması kimi təqdim edilir:

- A) Maliyyə fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- F) Fövqəladə fəaliyyət.

19. MHBS-na əsasən XIF üzrə ixrac üzrə sair satışdan pul daxil olmaları Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyət növü üzrə pul daxil olması kimi təqdim edilir:

- A) Maliyyə fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- F) Fövqəladə fəaliyyət.

20. MHBS əsasən XIF üzrə idxal olunmuş mala görə ixracatçılara ödənilmiş pul vəsaitləri Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda aşağıdakı fəaliyyət növləri üzrə pul axıl olması kimi təqdim edilir:

- A) Maliyyə fəaliyyəti;
- B) İnvestisiya fəaliyyəti ;
- C) Əməliyyat fəaliyyəti;
- D) Əməliyyat və maliyyə fəaliyyəti;
- E) Fövqəladə fəaliyyət.

TESTLƏR ÜZRƏ TAPŞIRIQLARIN CAVABLARI

I Fəsil: Xarici iqtisadi fəaliyyət, onun normativ hüquqi tənzimlənməsi

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	B	E	E	C	D	B	C	A	B	C
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	B	C	D	B	D	C	B	E	C	A
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	A	B	D	B	E	C	A	E	A	D

II Fəsil: Xarici iqtisadi fəaliyyətdə gömrük rejimi

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	A	C	E	A	E	D	B	A	D	C
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	B	D	C	B	E	C	B	D	E	E
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	D	C	B	C	A	D	A	C	B	D

III FƏSİL: Malların göndərilməsinin bazis şərtləri

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	A	C	D	C	E	A	C	B	A	D
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	B	C	A	B	C	D	E	A	C	D
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	E	D	B	C	D	B	C	E	D	A

IV FƏSİL: XİF-də hesablaşma formaları və onların uçotunun təşkili

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Testin cavabı	A	B	A	C	D	E	C	D	B	C	A
Testin nömrəsi	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Testin cavabı	E	C	B	C	A	C	D	B	A	B	C
Testin nömrəsi	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Testin cavabı	B	D	A	C	B	D	D	C	B	D	E

V FƏSİL: Xif-də mühasibat uçotunun təşkili əsasları

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	E	A	E	C	D	C	B	A	C	D
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	E	D	A	B	D	C	D	E	B	C
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	C	B	D	C	A	A	B	C	D	A

VI FƏSİL: Cari valyuta əməliyyatlarının uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	C	D	E	B	A	D	B	E	E	A
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	C	B	D	C	B	D	E	B	A	C
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	A	D	A	B	E	D	A	B	C	D
Testin nömrəsi	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Testin cavabı	E	B	A	D	B	A	C	D	A	C

VII FƏSİL: Kapitalın hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Testin cavabı	E	B	C	B	A	B	D	C	E	C	E
Testin nömrəsi	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Testin cavabı	C	E	C	A	B	D	C	A	B	A	B
Testin nömrəsi	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Testin cavabı	A	C	C	B	A	D	B	D	D	C	B

VIII FƏSİL: Dəyəri xarici valyuta ilə ifadə olunan aktiv və öhdəliklərin uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	C	D	A	B	D	C	A	C	D	B
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	B	A	C	D	B	C	A	D	E	A
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	E	D	C	E	D	A	C	B	A	D

IX FƏSİL: İxrac əməliyyatlarının uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	A	B	D	E	D	A	C	B	C	D
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	A	E	D	B	C	B	D	E	A	D
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	B	A	D	C	A	B	C	D	A	E
Testin nömrəsi	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Testin cavabı	B	C	D	A	C	A	D	E	B	B
Testin nömrəsi	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
Testin cavabı	E	D	A	B	C	E	C	A	D	A

X FƏSİL: İdxal əməliyyatlarının uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	C	E	D	C	A	C	B	A	D	B
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	E	D	B	D	C	B	E	A	C	B
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	B	C	D	C	D	A	B	D	E	A
Testin nömrəsi	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
Testin cavabı	C	D	E	B	D	C	A	B	C	A
Testin nömrəsi	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
Testin cavabı	B	D	E	B	E	A	C	A	B	E

XI FƏSİL: Barter əməliyyatlarının uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	B	C	D	A	E	D	C	B	A	B
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	D	E	B	D	A	B	D	E	D	C
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	A	B	C	D	C	A	B	A	D	C

XII FƏSİL: XİF-in digər növlərinin uçotu

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	B	C	A	C	D	B	E	C	A	B
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	D	A	B	C	D	C	A	D	C	E
Testin nömrəsi	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Testin cavabı	A	C	B	D	A	E	B	A	C	D

XIII FƏSİL: XIF üzrə maliyyə hesabatı

Testin nömrəsi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Testin cavabı	B	C	A	C	D	B	E	C	A	B
Testin nömrəsi	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Testin cavabı	D	A	B	C	D	C	A	D	C	E

Kurs üzrə tövsiyyə olunan ədəbiyyatlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr, 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Bakı-2000;
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1 sentyabr, 2000;
4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, 1997;
5. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. Bakı-2004;
6. Azərbaycan Respublikasının “Gömrük tarifi haqqında” Qanunu. Bakı-1994;
7. Valyuta tənzimi haqqında AR Qanunu. Bakı, 1994 (sonrakı əlavə və dəyişiklərlə);
8. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat üzrə Strateji Yol Xəritəsi.
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir;
9. Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması haqqında AR NK-nin Qərarı, 15 noyabr, 1995 № 247;
10. Xarici ticarətin təşkili haqqında Əsanamə, təstiqlənib, AR NK tərəfindən 15 noyabr 1995-ci ildə, qərar № 247 (dəyişikliklərlə-26 iyun, 1996, Qərar № 77);
11. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” AR Prezidentinin fərmanı. 16 yanvar, 1996 , № 481;
12. “Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” AR Prezidentinin fərmanı. 13 iyun 1995, № 1057;
13. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” AR prezidentinin fərmanı; 24 iyun, 1997, № 609;
14. Ticarət terminlərinin işlədilməsinin beynəlxalq qaydaları-“İNKOTERMS”.
Beynəlxalq ticarət palatasının nəşri: 2000-ci il, № 460;
15. “Malların alqı-satqısı üzrə Beynəlxalq sazişlər”. Vyana konvensiyası.
Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Malların beynəlxalq alqı-satqı müqavilələri haqqında Konvensiyası. 1980-ci il (Vyana Konvensiyası);
16. A.B. Abbasovun redaktəsi ilə. Biznesin əsasları. Dərslik. Bakı-2005;

17. Nuriyev C.Q., Əliyev Ə. A., Atakişiyev M.C. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi . Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009;
18. Devid Aleksander, Anne Brittion, Ann Yarisson. Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq standartları. Nəzəriyyədən praktikaya. Rus dilindən tərcümə.(tərcümənin elmi redaktoru V.M.Quliyev). Bakı “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. 2010;
19. Sifariş Səbzəliyev.Beynəlxalq və milli uçot terminlərinin izahlı lüğəti.Bakı.”Elm və Təhsil”. 2010;
20. Нидлз Б., Андерсон Х., Коедуел Дж. Принципы бухгалтерского учета.М: Финансы и Статистика. 1996;
21. Панков Д.А. Бухгалтерский учет и анализ за рубежом. Учеб. пособие. М: Новое знание. 2003;
- 22.Səbzəliyev S.M., Süleymanov S.M., Cəfərov E.O. Kommersiya təşkilatları üçün Milli mühasibat Uçotu Standartlarının tədrisinə dair tədris-metodik vəsait. Bakı.” Təhsil İşçisi” nəşriyyatı. 2010;
23. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. «Внешеэкономические связи» Москва. 2011;
24. Плотников А.Ю. «Новый Инкотермс: содержание, практика, применения». Москва 2010;
25. Международные экономические отношения: Учебник для вузов. Под ред. проф.В.Е.Абалкина. Москва, 1999-503 с;
26. Каспина Р.Г. Бухгалтерский учет ВЭД, учеб. пособие Москва-2010, 432 с;
27. Р.Г.Каспинаю., Л.А.Плотникова Бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности». М. Эскмо. 2010г;
28. Бабченко Т.Н. Бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности». М. Главбух. 1997г;
29. В.П.Астахов «Бухгалтерский учет и валютный контроль во внешнеэкономической деятельности. ФЕНИКС-2008г;
- 30.Е.П.Козлова, Н.В.Парашутин, Т.Н.Бабченко, Е.Н.Галанина. Бухгалтерский учет. М. Финансы и статистика. 1996г;

31. Григорьев Ю.А. Учет, анализ и контроль внешнеэкономической деятельности и валютных операций. М., ПАИМС» - 1993г;
32. Kommersiya təşkilatlarında xarici iqtisadi fəaliyyətin mühasibat uçotunun hesablar planı, 2012;
33. К. Г. Ганеев. Бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности. Москва. Бухгалтерский учет. 2008г;
33. Шалашов В.П., Шалашова Н.Т. Валютные расчеты и бухгалтерский учет валютных операций в РФ. Москва-1995. 635 с;
34. Valyuta tənzimi haqqında AR Qanunu. Bakı,1994 (sonrakı əlavə və dəyişiklərlə);
35. МСФО 21-Влияние изменения валютных курсов. Москв-2009 г;
36. MMUS 22- Xarici valyuta məzənnələrində dəyişikliklərin uçotu üzrə. Bakı-2007;
37. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına əsasən Kommersiya təşkilatları üçün Yeni hesablar Planı. Bakı-2006;
38. MHBS-nin hazırlanması və təqdim edilməsi prinsipləri,1989;
39. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının konseptual əsasları, 2006;
40. Шишлова С.Е. Учет, анализ и аудит внешнеэкономической деятельности. Тула-2008;
41. А.П.Бархатов. Бухгалтерский учет внешнеэкономической деятельности». Москва-2007г;
42. Г.Ф.Сысоева., И. П. Малецкая. Бухгалтерский учет, налогообложение и анализ внешнеэкономической деятельности и валютных организаций. Издательство.СПбГЭУ-2013;
43. Е.В.Морозова., И.В.Лотоцкая. Учет и анализ внешнеэкономической деятельности. Сыктывкар СПИ 2012;
44. Ж.Г.Леонтьева., Л.З.Миллер., Е.В.Леонтьева., М.Б.Табакова. Бухгалтерский и налоговой учет внешнеэкономической деятельности коммерческих организаций. Издательство.СПбГУЭФ-2010;

45. Основы внешнеэкономической деятельности в Российской Федерации.
Под общей редакцией С.В.Рязанцева. Москва «Кнорус» 2016 г;
46. В.П.Астахов «Бухгалтерский учет и валютный контроль во
внешнеэкономической деятельности. Издательство «Приор» 2001 г;
47. Е.Ф.Прокушев «Внешнеэкономическая деятельность».М: Финансы и
статистика.2005 г;
- 48.В.П.Астахов. «Бухгалтерский учет во внешнеэкономической деятельности
«Издательство «Феникс» Ростов на Дону. 2005 г;
- 49.Международные экономические отношения: Учебник для вузов. Под ред.
проф.В.Е.Абалкина. Москва, 1999 г.

Internet resurslari

1. www.maliyye.gov.az
2. www.e-qanun.az
3. www.stat.gov.az
4. www.muhasib.az
5. www.azmuhasib.com